

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

Všeobecné otázky a nové tendence
vývoje zemědělství v zemích EHS

Общие вопросы и новые тенденции
развития сельского хозяйства в странах ЕЭС

General Questions and the New Trends of
Development of Agriculture in the EEC Countries

Questions générales et tendances nouvelles
du développement de l'agriculture dans
les pays de l'Association économique européenne

8

Vědecký časopis ZEMĚDELSKÁ EKONOMIKA

Rídí redakční rada

Doc. inž. Karel Svoboda, CSc. (předseda), Josef Drahovzal, prof. dr. Alois Grolig, CSc., inž. Jaromír Havlíček, CSc., dr. inž. Alois Hrubeš, prof. inž. Felix Hutník, CSc., doc. inž. Dimitrij Choma, CSc., doc. inž. Josef Krilek, CSc., doc. inž. Jaroslav Pič, CSc., doc. inž. Ladislav Sobotka, CSc., Otto Soukup, CSc., doc. inž. Mikuláš Šebesta, CSc., Miroslav Zich

Vedoucí redaktor Bohuslav Vávra

© Ústav vědeckotechnických informací MZLH, Praha 1966

Vědecký časopis ZEMĚDELSKÁ EKONOMIKA uveřejňuje studie, rozbor a vědecká pojednání o vyřešených úkolech výzkumu v oboru zemědělské ekonomiky. Vydává Ústav vědeckotechnických informací ministerstva zemědělství a lesního hospodářství. Vychází měsíčně. Redakce: Praha 2, Slezská 7, telefon 254551, 254451. Celoroční předplatné Kčs 120,—

Научный журнал ЗЕМЕДЕЛЬСКАЯ ЭКОНОМИКА публикует обзоры, анализы и научные статьи о разрешенных заданиях по научному исследованию в области экономики сельского хозяйства. Издает Институт научно-технической информации Министерства сельского и лесного хозяйства. Выход в свет ежемесячно. Редакция Прага 2, Слезска 7

The scientific journal ZEMĚDELSKÁ EKONOMIKA publishes studies, analyses and scientific treatises about the solved research tasks in the line of the agricultural economics. Published by the Institute of Scientific and Technical Information of the Ministry of Agriculture and Forestry Management. Issued monthly. Editorial office Prague 2, Slezska 7

Die wissenschaftliche Zeitschrift ZEMĚDELSKÁ EKONOMIKA veröffentlicht Studien, Analysen und wissenschaftliche Abhandlungen über die gelösten Forschungsaufgaben vom Institut für wissenschaftlich-technische Informationen des Ministeriums für Land- und Forstwirtschaft. Erscheint monatlich. Redaktion Prag 2, Slezska 7

Le journal scientifique ZEMĚDELSKÁ EKONOMIKA publie les études, analyses et traités scientifiques concernant les tâches de recherches résous dans le domaine d'économie agricole. Publié par l'Institut des renseignements scientifiques et techniques du Ministère de l'agriculture et des forêts. Paraît une fois par mois. Rédaction Prague 2, Slezska 7

SYNOPSIS

Zemědělská ekonomika

Общие вопросы и новые тенденции развития
сельского хозяйства в странах ЕЭС

**General Questions and the New Trends of Development
of Agriculture in the EEC Countries**

Questions générales et tendances nouvelles du développement
de l'agriculture dans les pays de l'Association économique
européenne

Josef Drahovzal, prof. dr. Alois Groling, CSc., inž. Jaromír Havlíček, CSs., dr. inž. Alois Hrubeš, z. prof. inž. Felix Hutník, CSc., Doc. inž. Dimitrij Choma, CSc., doc. inž. Josef Krilek, CSc., doc. inž. Jaroslav Píć, CSc., doc. inž. Ladislav Sobotka, CSc., Otto Soukup, CSc., doc. inž. Mikuláš Šebesta, CSc., Miroslav Zich

СОДЕРЖАНИЕ — CONTENT — TABLE DES MATIÈRES

Z. Klusáková-Svobodová:

Роль сельскохозяйственного производства в воспроизводственном процессе после второй мировой войны в странах ЕЭC

The Task of Farming Production in the Process of Reproduction in the EEC Countries after World War II

Le rôle de la production agricole dans le processus de reproduction après la seconde guerre mondiale dans les pays de la Communauté Economique Européenne (CEE)

J. Zátopek:

Некоторые изменения в развитии материально-технической базы в сельском хозяйстве стран ЕЭC

Some Changes in the Development of the Material and Technical Basis of the Agriculture in the EEC Countries

Quelques transformation dans le développement de la base matérielle et technique dans l'agriculture des pays de la Communauté Economique Européenne

I. Staněk:

Тенденция развития социально-аграрной структуры в западно-европейском сельском хозяйстве

Tendency in the Development of the Social Agrarian Structure in Western European Agriculture

Les tendances de l'évolution de la structure sociale et agraire dans l'agriculture de l'Europe occidentale

R. Goulli:

Диспропорция между промышленностью и сельским хозяйством и тенденции ее развития в странах ЕЭC

Disparity between Industry and Agriculture and the Tendency of its Further Development in EEC Countries

La disparité entre l'agriculture et l'industrie et la tendance de son développement dans les pays de la Communauté Economique Européenne

Z. Klusáková-Svobodová a kol.:

Государственный интервенционализм в сельском хозяйстве стран ЕЭC

State Interventionism in the Agriculture of the EEC Countries

L'interventionnisme étatique dans l'agriculture des pays de la Communauté Economique Européenne

SYNOPSIS

3. Клусакова - Свободова:

Роль сельскохозяйственного производства в воспроизводственном процессе после второй мировой войны в странах ЕЭС

В послевоенный период в развитых капиталистических странах создалось новое положение в международно-политических и экономических отношениях, а также во внутренне-политической ситуации. Максимально гармонически выравненное и постоянное развитие народного хозяйства стало необходимой целью экономической политики в развитых капиталистических странах. Составной частью этой политики является и новое отношение к сельскохозяйственному производству с точки зрения развития народного хозяйства, которое проявилось в общем росте сельскохозяйственной продукции и во всестороннем развитии сельскохозяйственного производства. Развитые капиталистические страны достигли высокого уровня самоснабжения продуктами и многие из них стали даже важными сельскохозяйственными экспортёрами.

Рост объема производства продукции и рост потребления свидетельствуют об определенной согласованности в развитии между производством и реализацией, а также между развитием сельскохозяйственного и промышленного производства. Развитие целого ряда промышленных отраслей было тесно связано с развитием сельскохозяйственного производства, с научно-технической революцией в сельском хозяйстве.

В послевоенный период возрос объем рынка сельскохозяйственных продуктов в сумме всех развитых капиталистических стран, и тем самым расширились возможности сбыта на их рынках. Политика поддержки развития сельскохозяйственного производства, помимо прочего, является составной частью решения платежного баланса.

Новые моменты в связи с послевоенным развитием сельскохозяйственного производства проявляются и в источниках аккумуляции в сельском хозяйстве. Их можно увидеть в росте производительности труда, в дальнейшей интенсификации сельскохозяйственного производства, в более высокой степени труда и капитала, вложенного в сельское хозяйство, в меняющемся отношении между промышленностью и сельским хозяйством, которое на основе процесса индустриализации и сращения с промышленностью перестает и с точки зрения капитальных отношений быть источником аккумуляции промышленности. Это новое формирующееся отношение между промышленностью и сельским хозяйством, помимо прочего, проявляется и в денежных отношениях промышленных и сельскохозяйственных продуктов, прежде всего обеспеченных путем интервенционной политики страны. Послевоенное развитие сельскохозяйственного производства не обошлось без процесса концентрации в сельском хозяйстве.

Z. Klusáková-Svobodová:

The Task of Farming Production in the Process of Reproduction in the EEC Countries after World War II

In the post-war period a new situation arose in international political and economic relations as well as in the field of internal policies of the advanced capitalist countries. A maximum harmony and equilibrium as well as a stability of the development of the national economy became, of necessity, a mandatory goal of the economic policies of the advanced capitalist countries. Part of the new economic policies is also a new attitude towards farming from the angle of the development of national economy, resulting in an overall increase of the agricultural production and an all-round expansion of agriculture. Advanced capitalist countries have largely become self-supporting in foods, and a number of them have even become important exporters of farming produce.

Increases in the volume of the production as well as the growth of the consumption bear a testimony to a certain degree of agreement in the development of the relationship between production and sales, and also between the development of the farming production on the one hand and industrial production on the other. The development of a number of branches of industrial production was closely linked

with the expansion of farming production, with the scientific and technical revolution in agriculture.

In the aggregate of all advanced capitalist countries the post-war period witnesses a growth of the volume of the farming produce market, the outlets in the markets of individual markets being thereby extended. The policy of supporting the agricultural production forms, inter alia, part of measures taken to solve the problem of the balance of payments.

In connection with the post-war expansion of farming production, new moments appear also in the sources of accumulation in the agriculture. They consist in the growth of the labour productivity, in a further intensification of the farming production, in a higher valorization of labour and capital invested into agriculture, in the changes in the relations between industry and agriculture. As a consequence of a process of industrialization of agriculture and its growing together with the industry, from the point of view of the relations of the capital, agriculture ceases to provide a source of capital accumulation for the industry. This newly forming relationship between industry and agriculture manifests itself, inter alia, in the price relationship of the industrial production and the farming produce, such relations being secured in the first place by the intervention policy of the State. The post-war expansion of the farming production could not be accomplished short of the process of concentration in agriculture.

Z. Klusáková-Svobodová:

Le rôle de la production agricole dans le processus de reproduction après la seconde guerre mondiale dans les pays de la Communauté Economique Européenne (CEE)

Dans la période d'après guerre il s'est créé pour les pays capitalistes avancés une situation nouvelle sur le plan des rapports politiques et économiques internationaux et en même temps sur le plan de la situation politique interne. C'est le développement harmonieusement équilibré et stable dans la mesure du possible de l'économie nationale qui est devenu le but primordial de l'économie politique des pays capitalistes avancés. C'est par conséquent une nouvelle attitude à l'égard de la production agricole du point de vue de l'évolution de l'économie nationale, se manifestant dans le développement multilatéral et dans l'accroissement général de la production agricole, qui constitue la partie intégrante de cette politique. Les pays capitalistes avancés ont atteint un haut degré d'autarcie en ce qui concerne l'approvisionnement en denrées alimentaires et même, beaucoup d'entre eux, sont devenus des exportateurs importants des produits agricoles.

L'augmentation du volume de la production et l'augmentation de la consommation témoignent d'une certaine harmonie qui existe entre le développement de la production et la réalisation, aussi bien qu'entre l'évolution de la production agricole et de la production industrielle. L'essor de toute une série de branches industrielles était intimement lié à l'évolution de la production agricole et à la révolution scientifique et technique ayant lieu dans l'agriculture.

Dans la période d'après guerre, on voit augmenter le volume du marché des produits agricoles dans l'ensemble de tous les pays capitalistes avancés, ce qui entraîne aussi la possibilité d'amélioration de l'écoulement sur leurs propres marchés. La politique de soutien du développement de la production agricole se révèle, entre autres, comme la partie intégrante de la question cherchant à résoudre l'équilibre de la balance des paiements.

Des moments nouveaux, en liaison avec le développement d'après guerre de la production agricole, se font jour également dans les sources de l'accumulation dans l'agriculture. On peut les remarquer dans la productivité croissante du travail, dans l'intensification de plus en plus poussée de la production agricole, dans le degré supérieur d'évaluation du travail et du capital apportés dans l'agriculture, dans la transformation des rapports entre l'industrie et l'agriculture, car celle-ci, vu le processus d'industrialisation et de fusion avec l'industrie, cesse d'être, même du point de vue des rapports de capitaux, une source d'accumulation pour l'industrie. Cette formation nouvelle de rapports entre l'industrie et l'agriculture se manifeste, entre autres, également dans les relations de prix des produits industriels et agricoles, réglementées en premier lieu par la politique d'intervention de l'Etat. Le développement d'après guerre de la production agricole ne peut se passer du processus de concentration dans l'agriculture.

SYNOPSIS

Й. З а т о п е к :

Некоторые изменения в развитии материально-технической базы в сельском хозяйстве стран ЕЭС

Одним из важных явлений экономического развития экономически развитых капиталистических стран в послевоенный период является аграрная научно-техническая революция — процесс перехода от «мануфактурной» стадии сельскохозяйственного производства к стадии «машинной».

Составной частью этого процесса был радикальный рост материально-технической базы, снижение процента работников в сельском хозяйстве и быстрый рост производительности труда. К основным факторам, которые влияли на это развитие и ускоряли его, необходимо отнести: повышение роли и значения государственного экономического интервенционизма путем непосредственных и косвенных вмешательств в сельское хозяйство (субвенция, использование экономических орудий), развитие промышленности и углубление разделения труда между промышленностью и сельским хозяйством, сокращение доли ренты в доходах в сельском хозяйстве, положение на рынке труда, рост зарплаты сельскохозяйственных рабочих и т. п. Изменения в развитии материально-технической базы наиболее резко проявились в росте механизации и химизации. В этом направлении страны ЕЭС занимают первое место в мире.

Развитие материально-технической базы является составной частью расширения государственно-монопольного влияния в хозяйстве вообще и, в особенности, в сельском хозяйстве. Его характерные черты заключаются в сокращении доли сельскохозяйственного продукта в валовом национальном продукте, помимо прочего, путем индустриализации сельского хозяйства и в расширении внутреннего рынка рабочей силы в пользу других хозяйственных отраслей, а также рынка средств производства и предметов широкого потребления.

J. Z á t o p e k :

Some Changes in the Development of the Material and Technical Basis of the Agriculture in the EEC Countries

The scientific and technical revolution in agriculture — the process of transition from the "manufactory" stage of farming production to the "mechanical" stage of the production — is one of the important features of the development of the economically advanced capitalist countries in the post-war period.

This process included a rapid growth of the material and technical basis, a reduction of the numbers of economically active persons in agriculture, and a rapid growth of the labour productivity. Among the basic factors affecting and speeding up this influence we must include: the extension of the scope and importance of the economic interventionism by the State, by means of direct and indirect interventions into agriculture (subsidies, utilization of economic incentive), expansion of the industry and a more thorough division of labour between industry and agriculture, decline of the share of the rent on farming incomes, situation on the labour market, growth of wages of farm workers, etc. Changes in the development of the material and technical basis have manifested themselves in a particularly pronounced manner in the growth of mechanization and an increasing application of chemical processes. In this respect, the EEC countries are ranking at the top on the world list.

The expansion of the material and technical basis is an important element in the expansion of the State monopoly in general, and in agriculture in particular.

Its characteristic traits consist in reducing the share of the agricultural product in the gross national product, inter alia by way of industrialization of agriculture, and an expansion of the domestic labour market to the advantage of the rest of the economic fields, as well as an expansion of the market of the means of production and consumer goods.

J. Z á t o p e k :

Quelques transformation dans le développement de la base matérielle et technique dans l'agriculture des pays de la Communauté Economique Européenne

Un des phénomènes importants du développement économique des pays capitalistes avancés dans la période d'après guerre est la révolution agraire scientifique et technique — le processus du passage de la production agricole «artisanale» au stade de la production à «l'échelle motomécanisée».

La partie intégrante de ce processus était la croissance radicale de la base matérielle technique, la diminution de la part des personnes économiquement actives dans l'agriculture et l'augmentation rapide de la productivité du travail. Parmi les facteurs principaux qui ont influencé et accéléré ce développement, on peut mentionner notamment: l'augmentation du rôle et de l'importance de l'interventionnisme économique de l'Etat sous forme d'interventions directes et indirectes dans l'agriculture (subventions, utilisation des instruments économiques), l'évolution de l'industrie et l'approfondissement de la division du travail entre l'industrie et l'agriculture, la situation sur le marché du travail, l'augmentation des salaires des ouvriers agricoles etc.... Les transformations dans le développement de la base matérielle et technique se manifeste d'une manière de plus en plus accentuée dans l'élévation du niveau de la mécanisation et l'emploi des produits chimiques. En ce sens, c'est aux pays de la Communauté Economique Européenne qu'appartient la première place au monde.

L'évolution de la base matérielle et technique constitue un élément important, permettant l'élargissement de l'influence du monopole étatique dans l'économie en général et dans l'agriculture en particulier. La nature caractéristique de cette influence consiste dans l'abaissement de la proportion du produit agricole au revenu national brut, en industrialisant, entre autres, l'agriculture et en élargissant le marché interne du travail au profit d'autres branches économiques, aussi bien que le marché des moyens de production et des articles de consommation courante.

SYNOPSIS

И. Станек:

Тенденция развития социально-аграрной структуры в западно-европейском сельском хозяйстве

В сельском хозяйстве развитых капиталистических стран за послевоенный период происходят интересные перемены социально-аграрной структуры. Эти изменения прежде всего тесно связаны с научно-технической революцией в сельском хозяйстве. Влияние так называемого «технического взрыва» проявляется главным образом в том, что резко снижается затрата живого труда, это означает, что быстро сокращается число работников в сельском хозяйстве; при этом число наемных работников в сельском хозяйстве сокращается быстрее, чем число работников в сельском хозяйстве; сравнительно быстро понижается число крестьянских дворов; растет число тех предприятий, которые в будущем могут или должны обойтись без наема рабочей силы со стороны; создаются специфические формы концентрации производства и капитала без централизации путем так называемой вертикальной интеграции и других форм объединения и кооперации.

Рука об руку с изменением социальной структуры меняется и общая производственная структура в сельском хозяйстве. Постепенно уменьшается «замкнутое» самоснабженческое натуральное хозяйство и преобладает коммерческое — торговое сельское хозяйство. Происходит концентрация и вытеснение мелкого производства крупным производством некапиталистическим путем, путем так называемых «семейных» предприятий. В современном капитализме наблюдаются некоторые явления и процессы, которые свидетельствуют о тенденциях, нередко противоречащих некоторым научным положениям о развитии капитализма в сельском хозяйстве. Тем не менее можно, однако, доказать, что в современном капитализме протекает много важных процессов, характеризующих укрепление капиталистических производственных отношений в сельском хозяйстве. Несмотря на то, что внутри развитого капиталистического сельского хозяйства вес аграрного капитала уменьшается и сфера непосредственной эксплуатации сельскохозяйственного труда сокращается, в общем сельское хозяйство все больше подчиняется всем закономерностям капиталистического производственного способа и капитала, и поэтому уже не существенно, если это капитал несельскохозяйственный.

J. Staněk:

Tendency in the Development of the Social Agrarian Structure in Western European Agriculture

In the post-war period, interesting changes are coming about in the agrarian social structure of the advanced capitalist countries. These changes are, above all, closely connected with the scientific and technical revolution in agriculture. The effects of the so-called technical explosion manifest themselves primarily in the following respects: requirements for live labour are declining in a marked proportion, and this results in a rapid decline of the number of workers in agriculture; the number of hired labour decreases at a greater rate than the total number of persons engaged in farming; the decline of the numbers of farms is fairly rapid; there is an increase in the number of those agricultural enterprises which can, or henceforth must do without hire of outside manpower; specific forms of concentration of production and capital are coming about without centralization, by way of the so-called vertical integration and other forms of association and cooperation.

Hand in hand with the changes in social structure also the overall structure of farming production registers changes. Step by step, the scope of the "closed"

self-supporting economy "in kind" is being restricted, and the commercial farming supplying its produce to the market prevails. Small-scale production gradually yields ground to concentration and large-scale production, this being achieved along non-capitalist lines, by way of the so-called family farms. In the contemporary capitalism, we can observe certain features and processes which often contradict some theorems on the development of capitalism in agriculture. Nevertheless, it can also be proved that in the contemporary capitalism a number of important processes takes place which characterizes the consolidation of capitalist production relations in agriculture. Although within an advanced capitalist agriculture the weight of the agrarian capital declines and the scope of immediate exploitation of farming labour is being reduced, agriculture as a whole follows ever more closely all the laws of the capitalist mode of production and capital, and it is now no longer essential if the capital governing agriculture is in itself of other than agrarian character.

J. Staněk :

Les tendances de l'évolution de la structure sociale et agraire dans l'agriculture de l'Europe occidentale

Dans la période l'après guerre, il se produit dans l'agriculture des pays capitalistes avancés des transformations intéressantes dans la structure sociale agraire. Ces transformations sont intimement liées notamment à la révolution scientifique et technique ayant lieu dans l'agriculture. L'influence de cette soi-disant explosion technique se manifeste en particulier dans le fait qu'on voit s'abaisser le besoin du travail humain, ce qui signifie que le nombre de travailleurs dans l'agriculture diminue rapidement; avec cela, le nombre de la main-d'œuvre salariée dans l'agriculture diminue plus rapidement que le nombre de travailleurs dans l'agriculture; relativement vite s'abaisse le nombre d'exploitations agricoles; par contre le nombre d'entreprises qui peuvent ou doivent se passer de l'embauche de la main-d'œuvre salariée, s'accroît. On voit se créer des formes spécifiques de concentration de la production et du capital sans centralisation, en adoptant ladite intégration verticale ou d'autres formes d'associations et de coopérations.

La main dans la main avec la transformation de la structure sociale, c'est également la structure de production entière qui change dans l'agriculture. Graduellement diminue l'exploitation «fermée» autarcique, s'approvisionnant en nature, et cède la place au type de l'agriculture commerciale-marchande. Il se produit une concentration et une élimination de la petite production par la grande production, par voie non capitaliste, c'est à dire, par voie des exploitations familiales. Dans le capitalisme contemporain, on voit se produire certains phénomènes et processus qui témoignent des tendances étant parfois en contradiction avec certaines thèses sur l'évolution du capitalisme dans l'agriculture. Néanmoins, on peut cependant prouver que dans le capitalisme moderne il se produit beaucoup de processus importants, caractérisant le renforcement des rapports de production capitalistes dans l'agriculture. Même quand le poids du capital agraire diminue à l'intérieur de l'agriculture capitaliste avancée et la sphère de l'exploitation directe du travail agricole se rétrécit, il n'en reste pas néanmoins vrai que l'agriculture, prise comme un tout, est de plus en plus subordonnée à toutes les régularités du mode capitaliste de production et au capital et ce n'est pas essentiel que ce capital n'est plus en grande partie d'origine agricole.

SYNOPSIS

Р. Гоулли:

Диспропорция между промышленностью и сельским хозяйством и тенденции ее развития в странах ЕЭС

Проблематика диспропорции между промышленностью и сельским хозяйством представляется в рамках сельскохозяйственной политики западноевропейских стран в качестве проблематики равенства доходов между сельскохозяйственными и другими отраслями. В настоящее время для объяснения диспропорции между промышленностью и сельским хозяйством уже далеко недостаточно указать на различный уровень производительных сил, так как в ряде развитых капиталистических стран возрос органический состав капитала в сельском хозяйстве настолько, что иногда он находится на том же, а то и на более высоком уровне по сравнению с остальными отраслями. Однако этот процесс индустриализации сельского хозяйства не устранил диспропорций доходов между сельским хозяйством и остальными отраслями. До сих пор эта диспропорция доходов объяснялась только теорией «раскрывания ценовых ножиц». Однако такое объяснение в настоящее время уже недостаточно. Диспропорцию доходов можно объяснить только специфическим характером сельского хозяйства в условиях современного капитализма, так как сельское хозяйство имеет такую невыгоду, что оно не может определять и искусственно вызывать спрос на свои продукты, а оно может только повышать качество предложения. На преодоление диспропорции между промышленностью и сельским хозяйством прежде всего направлено само развитие производительных сил, а в области доходов все большее значение имеют государственные и международные вмешательства. Государство вмешивается главным образом в форме перераспределения национального дохода в пользу сельского хозяйства, однако нельзя ожидать, что таким путем будет устранена вся диспропорция доходов. Тенденция к преодолению диспропорции ведет через новую оценку роли сельского хозяйства в народном хозяйстве и тем самым через полную индустриализацию сельского хозяйства.

R. Goulli:

Disparity between Industry and Agriculture and the Tendency of its Further Development in EEC Countries

Within the scope of the farming policies of the countries of Western Europe, the problem of the disparity between industry and agriculture appears as a problem of parity of incomes between agriculture and the remaining fields. At the present juncture, disparity between industry and agriculture cannot, by far, be accounted for by a reference to the differences in the levels of the productive forces, for in a number of advanced capitalist countries the organic structure of the capital has often reached and even surpassed the levels attained in other branches of the economy. However, this process of industrialization of agriculture has not brought about a removal of the disparity in incomes in agriculture on the one hand, and the other branches on the other. Up till now, this income disparity was being explained by the theory of opening of the price scissors alone. Today, this explanation appears, however, unsatisfactory. The disparity of incomes can only be accounted for by the specific character of agriculture under the conditions of contemporary capitalism. It should be born in mind that agriculture is at a disadvantage, inasmuch as it cannot determine, or artificially stimulate the demand for its produce; its possibilities are restricted to improving the quality of the supply. Elimination of the disparity between industry and agriculture is aimed at, in the first place, an expansion of the productive forces, and in the province of the incomes, the State

and above-State level interventions are constantly gaining in importance. The interventions by the State chiefly assume the form of redistribution of the national income. However, it cannot be assumed that the whole income disparity will be removed in this manner. The tendency of overcoming this disparity leads — as it becomes apparent — along the road of revalorization of the task of the agriculture in the national economy, and in that sense along the road to a complete industrialization of the agriculture.

R. Goulli:

La disparité entre l'agriculture et l'industrie et la tendance de son développement dans les pays de la Communauté Economique Européenne

Le problème de la disparité entre l'industrie et l'agriculture se fait jour dans le cadre de la politique agricole des pays de l'Europe occidentale comme un problème de parité des revenus entre l'agriculture et les autres branches de la production. Pour éclaircir, à l'époque actuelle, la disparité entre l'agriculture et l'industrie, il ne suffit plus de se référer uniquement au niveau différent des forces de production, parce que dans beaucoup de pays capitalistes avancés la composition organique du capital dans l'agriculture a augmenté à tel point qu'elle est souvent au même niveau, sinon supérieur, que dans les autres branches de production. Cependant, ce processus d'industrialisation de l'agriculture n'a pas eu pour conséquence la suppression de la disparité des revenus entre l'agriculture et les autres branches. Jusqu'ici on n'expliquait cette disparité entre les revenus qu'en faisant appel à la théorie de l'ouverture des "ciseaux des prix". Cette explication apparaît aujourd'hui cependant comme tout à fait insuffisante. La disparité entre les revenus ne peut être expliquée que par le caractère spécifique de l'agriculture dans les conditions du capitalisme contemporain. En effet, l'agriculture a le désavantage qu'elle ne peut ni déterminer, ni artificiellement provoquer la demande de ses produits, étant réduite uniquement à rendre son offre plus attrayante. C'est surtout le développement lui-même des forces de production qui tend à atténuer la disparité entre l'industrie et l'agriculture, alors que dans le domaine des revenus, ce sont les interventions nationales et supranationales qui ont une importance de plus en plus grande. L'Etat intervient surtout sous forme de redistribution du revenu national au profit de l'agriculture. Cependant, on ne peut pas s'attendre que ces mesures éliminent complètement la disparité des revenus. La tendance vers l'atténuation complète de cette disparité passe — comme il paraît — par la revalorisation du rôle de l'agriculture dans l'économie nationale et, dans ce sens, par l'accélération du processus d'industrialisation de l'agriculture.

SYNOPSIS

3. Клусакова - Свободова и колл.:

Государственный интервенционализм в сельском хозяйстве стран ЕЭС

Общим знаменателем широкой интервенционной системы в сельском хозяйстве, которая в послевоенный период развилась в странах ЕЭС, является стабилизационная хозяйственная политика, преследующая долгосрочную концепцию развития сельскохозяйственного производства в рамках народного хозяйства. Государственные интервенционные вмешательства в сельское хозяйство в области внутренней экономики имеют цель непосредственно повлиять на сельскохозяйственное производство, они включают такие мероприятия, как например, непосредственную поддержку производства сельскохозяйственных продуктов, прямые субвенции изготовителям и т. п., затем эти вмешательства поддерживают развитие и модернизацию самого сельскохозяйственного производства, ценовую интервенцию заготовительных и розничных цен сельскохозяйственных продуктов, как и цен производственных средств. Все это мероприятия, направляющие процесс концентрации и переход рабочей силы из сельского хозяйства в другие отрасли производства. Вся система внутренних мероприятий связана с внешнеторговой политикой, которая в послевоенный период приобрела явно покровительственный характер и направлена как на защиту внутреннего рынка, так и на поддержку экспорта и овладение внешним рынком у тех продуктов, в экспорте которых государство заинтересовано.

В настоящее время протекционализм вступает в противоречие с развитием международного разделения труда и рационального международного распределения производства. В последние годы в капиталистическом мире возникает новая тенденция — тенденция либерализации мирового рынка и создания мирового сельскохозяйственного рынка.

Сельскохозяйственная интеграция путем создания регионального общего сельскохозяйственного рынка является одной из реакций либерализационной тенденции. Либерализация сельскохозяйственного рынка в пределах интеграционной группировки не охватывает только внешне-торговую область, но в определенной степени она должна отразиться на внутренней интервенционной системе, подчеркнуть в сельскохозяйственной политике экономическую рационализацию производства. В статье далее описаны отдельные формы интервенционных вмешательств во Франции, ФРГ, Италии и Голландии.

Z. Klusáková-Svobodová a kol.:

State Interventionism in the Agriculture of the EEC Countries

A common denominator of the extensive interventionist system in agriculture which has been developing in the post-war period in the EEC countries, is the economic policy of stabilization pursuing a long-term conception of expansion of farming production within the framework of the national economy. The State interventionist measures in the province of internal economy are aimed at directly influencing the farming production, and consist, e. g., of a straight support to the production on the farms, direct subsidies to the producers, etc. They promote the expansion and modernization of the farming production, carry out interventions in purchasing and consumer prices of agricultural produce, as well as in the prices of farming equipment. Therefore, they consist in measures directing the process of concentration and the transfer of manpower from agriculture into industry and other fields of production. The entire system of internal measures is connected with the foreign trade policy, which in the post-war period assumed a markedly protectionist character and aims on the one hand at the protection of the domestic market, on the other at a promotion of exports and the control of the markets abroad with regard to the products in which the State is interested.

At the present juncture protectionism comes into conflict with the development of international division of labour and a rational location of the production on an international scale. In recent years a new tendency is making itself felt in the capitalist world — a tendency towards liberalization of the world trade and setting up of a world agricultural market.

Agricultural integration by forming a regional joint agricultural market represents one of the reactions to the liberalizing tendencies. The liberalization of the farming market within the range of an integration grouping cannot remain confined to the foreign trade province alone, but must be reflected to a certain extent in the internal system of intervention; it should underline the economic rationalization of the production in the agricultural policy. Furthermore, the article describes individual forms of interventionist measures carried out in France, in the GFR, Italy and Holland.

Z. Klusáková-Svobodová a kol.:

L'interventionnisme étatique dans l'agriculture des pays de la Communauté Economique Européenne

Le dénominateur commun d'un large système d'intervention dans l'agriculture qui s'est développé dans la période d'après guerre dans les pays de la Communauté économique européenne consiste dans la politique de stabilisation, basée sur une conception du développement de la production agricole à long terme dans le cadre de l'économie nationale. Les interventions d'Etat dans l'agriculture ont pour but, dans le domaine de l'économie interne, d'influencer directement la production agricole et comprennent des mesures, comme, par exemple, le soutien direct de la production des produits agricoles, les subventions directes attribuées aux producteurs, etc. qui favorisent le développement et la modernisation de la production agricole propre, introduisent des prix d'intervention d'achat et de consommation des produits agricoles, aussi bien que des prix d'intervention des moyens de production, c'est-à-dire qu'il s'agit des mesures orientant le processus de concentration et l'exode de la main-d'oeuvre de l'agriculture dans les autres domaines de la production. Tout ce système d'interventions internes est en liaison avec la politique économique extérieure qui a pris dans la période d'après guerre un caractère marqué de protectionnisme, s'orientant d'une part vers la protection du marché intérieur, et d'autre part vers le soutien de l'exportation et la domination des marchés extérieurs des produits, dont l'exportation est dans l'intérêt de l'Etat.

A l'époque actuelle le protectionnisme se met en contradiction avec la division internationale du travail et la répartition internationale rationnelle de la production. Dans les dernières années apparaît une tendance nouvelle dans le monde capitaliste — la tendance vers la libéralisation du commerce mondial et l'organisation du marché agricole mondial.

L'intégration agricole, cherchant à créer le marché agricole commun sur le plan régional est une des réactions à la tendance de libéralisation. La libéralisation du marché agricole opérée dans les limites du groupement d'intégration ne peut pas seulement affecter le domaine du commerce extérieur, mais il est nécessaire qu'elle se projette, dans une certaine mesure, dans le système d'intervention interne, faisant ressortir dans la politique agricole, la rationalisation de la production. Dans l'étude ci-jointe une large place est consacrée à la description des formes particulières d'intervention en vigueur en France, dans la République Fédérale Allemande, en Italie et en Hollande.

III. Porovnání vlastních nákladů s hrubou a tržní produkcí ve vybraných JZD Jihomoravského kraje v KČS
(ve stálých cenách na 1 ha zemědělské půdy)

	Rostlinná výroba				Živočišná výroba				Zemědělská výroba			
	1962	1963	1964	průměr za leta 1962 až 1964	1962	1963	1964	průměr za leta 1962 až 1964	1962	1963	1964	průměr za leta 1962 až 1964
Výrobní oblast kukuřičná: vlastní náklady hrubá produkce tržní produkce $\frac{HP}{VN}$	2977,81 3919,34 2228,10 1,32	3062,61 4728,04 2701,68 1,54	3228,69 4371,34 2678,98 1,35	3076,90 4266,13 2488,58 1,39	3540,03 2676,— 2288,41 0,76	3210,15 2783,59 2824,78 0,87	3593,63 2991,— 2787,75 0,83	3471,93 2800,71 2579,93 0,81	6517,85 6595,34 4516,51 1,01	6272,76 7869,06 5526,46 1,20	6822,32 7362,34 5466,73 1,08	6548,83 7066,84 5068,51 1,08
Výrobní oblast řepařská: vlastní náklady hrubá produkce tržní produkce $\frac{HP}{VN}$	2641,91 4564,67 2186,57 1,73	3053,34 4998,96 2581,22 1,64	3258,93 5855,91 3010,67 1,78	2951,94 5059,77 2544,86 1,71	4169,40 3888,80 3400,83 0,93	4492,31 4269,34 3744,98 0,95	4819,56 4574,24 4107,09 0,95	4456,23 4205,64 3710,04 0,94	6811,31 8453,47 5587,40 1,24	7545,65 9268,30 6326,20 1,23	8078,49 10430,15 7117,77 1,29	7408,17 9265,41 6254,90 1,25
Výrobní oblast bram- borářská: vlastní náklady hrubá produkce tržní produkce $\frac{HP}{VN}$	2688,87 2959,16 1058,68 1,10	2532,16 3314,33 1414,62 1,35	2629,35 3776,08 1394,50 1,44	2613,98 3438,57 1310,23 1,31	3412,78 3007,93 2675,60 0,88	3411,25 2960,64 2615,57 0,87	3534,22 3237,17 2920,81 0,92	3461,71 3085,98 2756,05 0,89	6101,65 5967,09 3734,28 0,98	5943,40 6374,97 4030,19 1,07	6163,57 7013,25 4315,31 1,14	6075,69 6524,55 4066,28 1,07
Průměr výrobních oblastí: vlastní náklady hrubá produkce tržní produkce $\frac{HP}{VN}$	2699,68 4015,75 1866,05 1,49	2869,58 4416,81 2178,10 1,54	2961,55 4734,92 2221,85 1,60	2840,58 4380,72 2084,74 1,54	3867,92 3474,66 3044,88 0,90	4007,91 3688,23 3272,26 0,92	4095,91 3790,64 3420,40 0,92	3987,94 3647,55 3241,48 0,91	6567,60 7490,41 4910,93 1,14	6877,49 8105,04 5450,34 1,18	7057,46 8525,56 5642,25 1,21	6828,52 8028,27 5326,22 1,18

Příloha k článku prof. dr. A. Groliga, CSc. „K problému nákladovosti v zemědělství“,
uveřejněném v 6. čísle Zemědělské ekonomiky.

II. Vlastní náklady vybraných JZD Jihomoravského kraje v členění na náklady

Rok	Vlastní náklady rostlinné výroby							Vlastní náklady		
	pracovní			materiálové			celkem	pracovní		
	přímé pracovní náklady výrobního úseku	ostatní pracovní náklady (podíl pomoc. odvětví a režie)	celkové pracovní náklady	přímé mater. náklady výrobního úseku	ostatní mater. náklady (podíl pomoc. odvětví a režie)	celkové mater. náklady		přímé pracovní náklady výrobního úseku	ostatní pracovní náklady (podíl pomoc. odvětví a režie)	celkové pracovní náklady
	1	2	3	4	5	6		7	8	9
Výrobní oblast										
1962	1158,80	102,78	1261,58	945,04	771,19	1716,23	2977,81	838,88	116,10	954,98
1963	1193,18	356,41	1549,59	951,57	561,45	1513,02	3062,61	784,05	413,70	1197,75
1964	1119,38	290,86	1410,24	1068,00	750,45	1818,45	3228,69	808,58	368,11	1176,69
Ø 1962-1964	1155,47	225,82	1381,29	984,61	711,00	1695,61	3076,90	815,47	270,13	1085,60
Výrobní oblast										
1962	843,10	386,46	1229,56	867,83	544,52	1412,35	2641,91	897,36	356,44	1253,80
1963	972,35	277,69	1250,04	987,94	815,36	1803,30	3053,34	937,53	358,13	1295,66
1964	1002,06	327,97	1330,03	1093,57	835,33	1928,90	3258,93	1016,05	405,43	1421,48
Ø 1962-1964	931,35	331,94	1263,29	970,29	718,36	1688,65	2951,94	942,97	369,89	1312,86
Výrobní oblast										
1962	787,35	140,90	928,25	994,29	766,33	1760,62	2688,87	732,97	194,99	927,96
1963	727,81	254,63	982,44	944,96	604,76	1549,72	2532,16	706,23	237,70	943,93
1964	722,74	259,71	982,45	1037,72	609,18	1646,90	2629,35	735,65	242,08	977,73
Ø 1962-1964	741,41	225,78	967,19	995,47	649,89	1645,36	2612,55	725,43	227,45	952,88
Průměr ve třech										
1962	868,51	274,13	1142,64	914,53	642,51	1557,04	2699,68	842,15	274,61	1116,76
1963	903,39	274,60	1177,99	969,85	721,85	1691,70	2869,69	843,51	318,61	1162,12
1964	883,22	292,33	1175,55	1064,89	721,11	1786,00	2961,55	864,19	325,32	1189,51
Ø 1962-1964	884,93	280,00	1164,93	981,26	694,43	1675,69	2840,62	849,67	305,38	1155,05

pracovní a materiálové na 1 ha zemědělské půdy (ve stálých cenách) v Kčs

živočišné výroby				Vlastní náklady zemědělské výroby						
materiálové			celkem	pracovní			materiálové			
přímé mater. náklady výrobního úseku	ostatní mater. náklady (podíl pom. odvětví a režie)	celkové mater. náklady		přímé pracovní náklady výrobního úseku	ostatní pracovní náklady (podíl pomoc. odvětví a režie)	celkové pracovní náklady	přímé mater. náklady výrobního úseku	ostatní mater. náklady (podíl pomoc. odvětví a režie)	celkové mater. náklady	celkem
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
kukuřičná										
2002,96	582,09	2585,05	3540,03	1997,68	218,88	2216,56	2948,00	1353,28	4301,28	6517,84
1738,31	274,09	2012,40	3210,15	1977,23	770,11	2747,34	2689,88	835,54	3525,42	6272,76
1946,60	470,34	2416,94	3593,63	1927,96	658,97	2586,93	3014,60	1220,79	4235,39	6822,32
1917,70	468,63	2386,33	3471,93	1970,94	495,95	2466,89	2902,31	1179,63	4081,94	6548,83
řepařská										
2505,67	409,93	2915,60	4169,40	1740,46	742,90	2483,36	3373,50	954,45	4327,95	6811,31
2709,09	487,56	3196,65	4492,31	1909,88	635,82	2545,70	3697,03	1302,92	4999,95	7545,65
2892,52	505,56	3398,08	4819,56	2018,11	733,40	2751,51	3986,09	1340,89	5326,98	8078,49
2680,39	462,97	3143,36	4456,22	1874,32	701,83	2576,15	3650,68	1181,33	4832,01	7408,16
bramborářská										
2070,40	414,42	2484,82	3412,78	1520,32	335,89	1856,21	3064,69	1180,75	4245,44	6101,65
2060,48	406,84	2467,32	3411,25	1434,04	492,33	1926,37	3005,44	1011,60	4017,04	5943,41
2202,02	354,47	2556,49	3534,22	1458,39	501,79	1960,18	3239,74	963,65	4203,39	6163,57
2120,78	388,06	2508,84	3461,72	1466,84	453,23	1920,07	3116,25	1037,95	4154,20	6074,27
výrobních oblastech										
2313,74	437,42	2751,16	3867,92	1710,66	548,74	2259,40	3228,27	1079,93	4308,20	6567,60
2402,43	443,36	2845,79	4007,91	1746,90	593,21	2340,11	3372,28	1165,21	4537,49	6877,60
2475,00	431,39	2906,39	4095,90	1747,41	617,65	2365,06	3539,89	1152,50	4692,39	7057,45
2395,16	437,73	2832,89	3987,94	1734,60	585,38	2319,98	3376,42	1132,16	4508,58	6828,56

IV. Vliv skutečné a jednotné odměny za pracovní jednotku (nebo směnovou normu) na výši vlastních nákladů v zemědělské výrobě na 1 ha zemědělské půdy v Kčs

Rok	Pracovní náklady				Vlastní náklady celkem				Rozdíly při jednotné odměně oproti skutečné odměně za PJ ve vlastních nákladech celkem	
	při skutečné odměně za PJ		při jednotné odměně za PJ		při skutečné odměně za PJ		při jednotné odměně za PJ			
	Kčs	%	Kčs	%	Kčs	%	Kčs	%	+ Kčs	— Kčs
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Výrobní oblast kukuřičná										
1962	2197,60	100,00	2216,57	100,00	6498,87	100,00	6517,84	100,00		18,97
1963	2162,78	98,42	2747,34	123,94	5688,19	87,52	6272,75	96,24		584,56
1964	2430,29	110,58	2586,93	116,71	6665,69	102,56	6822,33	104,67		156,64
Výrobní oblast řepářská										
1962	2600,53	100,00	2483,38	100,00	6928,45	100,00	6811,30	100,00	117,15	
1963	2712,34	104,29	2545,71	102,51	7712,26	111,31	7545,63	110,78	166,63	
1964	3029,29	116,49	2751,52	110,80	8356,24	120,61	8078,47	118,60	277,77	
Výrobní oblast bramborářská										
1962	1821,18	100,00	1977,38	100,00	5945,46	100,00	6101,66	100,00		156,20
1963	1986,83	109,09	1959,48	99,09	5970,76	100,42	5943,41	97,41	27,35	
1964	2110,15	115,87	1960,18	99,13	6313,54	106,19	6163,57	101,01	149,97	
Průměry tří výrobních oblastí										
1962	2322,41	100,00	2302,03	100,00	6587,98	100,00	6567,60	100,00	20,38	
1963	2448,07	105,41	2354,34	102,27	6971,33	105,81	6877,60	104,72	93,73	
1964	2540,01	109,37	2365,06	102,74	7232,41	109,78	7057,46	107,46	174,95	

Všeobecné otázky a nové tendence vývoje zemědělství v zemích EHS

V říjnu roku 1965 se na Křivoklátě uskutečnilo vědecké zasedání o západoevropském zemědělství a o vytváření společného agrárního trhu Evropského hospodářského společenství. Byly tu předloženy první výsledky práce na společném výzkumném úkolu Ekonomického ústavu ČSAV, hlavního pracoviště pro zkoumání západoevropské ekonomické integrace, Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii a Výzkumného ústavu národohospodářského plánování.

Na zasedání se jednalo o třech skupinách problémů západoevropského zemědělství, které byly rozpracovány v souvislosti s hlavním výzkumným úkolem — Problémy vytváření společného zemědělského trhu v EHS. Šlo jednak o všeobecné otázky a nové tendence poválečného vývoje zemědělství, jednak o komplexní problematiku zemědělství v jednotlivých členských zemích EHS, a posléze o vlastní problémy vytváření společného agrárního trhu EHS. Výsledky výzkumu byly předloženy jednak ve formě výzkumných zpráv, zejména regionální studie, jednak ve formě sdělení a referátů.

V souvislosti s první skupinou problémů byla věnována pozornost úloze zemědělství v reprodukčním procesu po druhé světové válce, zejména v podmínkách všeobecného hospodářského růstu, otázkám rozvoje materiálně technické základny, pracovních sil a vývoje produktivity práce, tendencím sociálně agrární struktury v západoevropském zemědělství, jakož i problému disparity mezi průmyslem a zemědělstvím a tendencím jejího vývoje. Všemi těmito problémy prolínaly zároveň otázky státního intervencionismu v zemědělství.

V další skupině problémů se zasedání zabývalo zejména podmínkami a příčinami integračního procesu v zemědělství zemí EHS, mechanismem vytváření společného agrárního trhu EHS, důsledky integrace zemědělství, otázkami vztahu integrovaného zemědělského trhu a světového zemědělského trhu, jakož i otázkami současné krize EHS a její souvislosti s vytvářením společné zemědělské politiky.

Diskuse v zásadě prověřila správnost východisek výzkumu, jeho základního zaměření i dosavadních závěrů. Přinesla zároveň řadu významných podnětů k doplnění a dalšímu rozvinutí zkoumaných aspektů. Protože to bylo první zasedání věnované speciálně problematice poválečného vývoje západoevropského zemědělství, nekladli si pořadatelé za cíl vyřešit všechny základní otázky, ale spíše ukázat problémy současného vývoje kapitalistického zemědělství v západní Evropě a naznačit cesty jejich marxistického vědeckého zkoumání a hodnocení.

Přestože je problematika zúžena na země EHS, ukazuje zákonitost vývoje zemědělské výroby ve většině vyspělých kapitalistických zemí západní Evropy.

Důležitým aspektem, který je sledován při výzkumu zemědělské problematiky zemí EHS a který se také plně promítl v diskusi, je konfrontace vývoje některých stránek zemědělství v kapitalistických a socialistických zemích.

Ukazuje se, že je mnoho společných problémů, zejména obecných, i když jde o zemědělství v různých společensko-ekonomických zřízeních. Je to dáno tím, že zemědělství jako oblast společenské výroby ve vyspělé průmyslové ekonomice, musí s objektivní nutností nastoupit cestu zprůmyslnění a podřídít se celkovému rozvoji výrobních sil společnosti. Vědeckotechnická revoluce, která je projevem tohoto vývoje, vyvolává do značné míry obdobné problémy výrobní, organizačně provozní a ekonomické, i když jsou řešeny odlišně pokud se dotýkají sociálně ekonomických vztahů. Rozvoj zemědělství vyvolává svou specifičností problematiku určité obtíže ve všech společenských zřízeních. Konfrontace jeho řešení ve vyspělých kapitalistických a v socialistických zemích nebyly však na dané etapě výzkumu jeho cílem a proto řada otázek, jako např. postavení pracujícího rolnictva a důsledky třídní diferenciaci na vesnici, nejsou v předkládaných statích zahrnuty.

Se zřetelem na tyto základní aspekty předkládáme širší veřejnosti v tomto monotematickém čísle referáty, přednesené na zasedání k obecným problémům poválečného vývoje zemědělství zemí EHS.

Doc. ing. Zoe Klusáková-Svobodová, CSc.,

vědecká redaktorka materiálů
o západoevropském zemědělství

■ Ekonomická úloha a místo zemědělské výroby se v poválečných letech dostává do popředí zájmu ekonomů v kapitalistickém světě, do popředí pozornosti hospodářské politiky kapitalistických zemí.

Všechny poválečné ekonomické rozbory a názory na ekonomickou úlohu zemědělské výroby vyústily v jeden obecný závěr — že dosavadní společenský vývoj nedával zemědělství patřičné místo ani v rozvoji vědy a techniky, ani v ekonomickém životě společnosti.

Z nejobecnějších podmínek, které vyvolaly mimořádný zájem o zemědělskou problematiku, to byla nová situace, která se vytvořila v mezinárodních ekonomických a politických vztazích po druhé světové válce. Rozbitím koloniální soustavy ve světě se otevřela cesta k samostatnému hospodářskému rozvoji celé řady závislých zemí. Jako prvořadá vyvstala otázka, která byla v rámci koloniálních vztahů potlačována — otázka primárních podmínek existence miliónových mas, tj. jejich výživy, pod heslem „boje proti hladu“.

Vyspělé kapitalistické země, které se dříve ve větší či menší míře na koloniálních vztazích přizívovaly a těžily z nich pro svůj ekonomický rozvoj, byly nuceny zajistit svůj hospodářský rozvoj v této nové situaci mezinárodních politických a ekonomických vztahů, do kterých se stále více prosazují momenty rovnoprávnosti a ekonomické výhodnosti pro všechny zúčastněné strany. Trvalá konkurenční soutěž mezi kapitalistickými zeměmi a především mezi hospodářskými a politickými mocnostmi o přední místo ve světovém hospodářství vyvolala úsilí těchto států a jejich vládnoucích kruhů o maximálně harmonicky vyvážený a stabilní rozvoj národního hospodářství. Toto úsilí se prosazovalo nebo začalo prosazovat širokým systémem státních zásahů a přineslo v poválečném hospodářském i vnitropolitickém vývoji konkrétní výsledky, které jsou všeobecně známé.

Významný vliv na vnitřní ekonomický vývoj ve vyspělých kapitalistických zemích měl rovněž vývoj socialistické světové soustavy především proto, že společenskoekonomický systém socialistických zemí umožňuje řešení sociálních problémů takovým způsobem, který může ovlivnit třídní boj pracujících nejen v rozvojových, nýbrž i v kapitalistických zemích.

Na základě těchto nejobecnějších podmínek se začíná vytvářet bezprostředně v poválečných letech téměř ve všech vyspělých kapitalistických zemích nová koncepce úlohy zemědělské výroby v rozvoji národního hospodářství, především vztahu zemědělství a průmyslu: zemědělské výrobě je, všeobecně řečeno, přisouzeno místo aktivního faktoru při zajištění vyrovnaného ekonomického rozvoje. Toto vymezení zemědělské výroby jako významného nebo přinej-

menším rovnoprávného odvětví mezi ostatními odvětvími národního hospodářství není dnes již jen záležitostí teorie, ale dostalo se do koncepcí hospodářských politik jednotlivých zemí a začalo se realizovat v systému státních zásahů a opatření, zejména cenového intervencionismu, subvenčních opatření, zahraničně obchodních opatření atd.

Poválečný rozvoj zemědělství významnou měrou přispěl k tomu, že vyspělé kapitalistické země ve svém souhrnu jsou, pokud jde o potraviny, soběstačné, do značné míry produkují i zemědělské suroviny a subtropické plodiny a mnohé z těchto zemí jsou významnými vývozci zemědělských produktů.

Přední průmyslová velmoc, USA, patří mezi největší vývozce celé řady zemědělských produktů. V poválečném období i země západní Evropy vytvářejí podmínky pro takový růst zemědělské výroby, především výroby potravin, že dosahují nejen vysokého stupně samozásobení při relativně vysoké spotřebě, ale mnohé z nich se rovněž objevují na světových zemědělských trzích jako noví významní zemědělství vývozci. Vyspělé kapitalistické země se dnes podílejí 76 % na světovém exportu základních potravin vyráběných v mírném pásmu a 66 % importu. Rovněž v zahraničním obchodě subtropickými plodinami zaujímají 68 % světových dovozů a 45 % světových vývozů.

POVÁLEČNÝ ROZVOJ ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBY A PROBLEMATIKA VNITŘNÍHO TRHU

Jedním z hlavních aspektů reprodukčního procesu je vztah výroby a trhu. Je známo, že v předválečném období trpělo zemědělství kapitalistických zemí vleklou agrární krizí, která se mj. projevovala v chronické stagnaci výroby, v poklesu hektarových výnosů při chronické nadprodukci zemědělských produktů, v obtížích s realizací přebytků, které vedly až k takovým známým paradoxním jevům, jako je ničení úrody, kdy současně miliónové masy obyvatelstva trpěly hladem.

Poválečný rozvoj zemědělské výroby západních evropských kapitalistických zemí je možno rozdělit na dvě základní období.

První období — období rekonstrukce zemědělské výroby poškozené válkou — končí začátkem padesátých let. V této době se zemědělská produkce dostává v podstatě na předválečnou úroveň; bezprostředním stimulem pro její rozvoj je neuspokojená poptávka válkou vyhladovělého obyvatelstva po potravinách. Probíhající poválečná rekonstrukce celého národního hospodářství zajišťuje ekonomické předpoklady — zaměstnanost a koupěschopnost obyvatelstva — a vytváří i technické předpoklady pro rekonstrukci výrobních prostředků. Úloha spotřebního trhu — jako podněcujícího rozvoje — je v tomto období jasná — domácí výroba v jednotlivých zemích se svým rozsahem dostává v podstatě do stejného poměru ke spotřebě jako v předválečném období.

Tento proces rekonstrukce se uskutečňoval na základě novější techniky ve srovnání s předválečným obdobím, a tím se vytvářely určité předpoklady v materiálně technické základně pro možnost dalšího růstu zemědělské výroby.

V období rekonstrukce zemědělské výroby se začíná vytvářet i nové pojetí úlohy zemědělské výroby v národním hospodářství, jež je pak v dalších letech v některých zemích konkretizováno ve zvláštních plánech rozvoje zemědělství, jako jsou známé „zelené plány“ v NSR a v Itálii nebo plány rozvoje zemědělství v celkovém rámci perspektivních francouzských plánů obnovy a rekonstrukce apod. U zemědělské výroby se především před-

pokládá další všestranný rozvoj a další růst produkce, a k tomu rovněž dochází větším nebo menším tempem ve všech západoevropských zemích.

Ve srovnání s předválečnou úrovní vzrostla zemědělská produkce v zemích západní Evropy do roku 1960/61 o 34 body a za další období do roku 1965 o dalších 8 bodů. Propočítána na jednoho obyvatele, vzrostla za první uvedené období o 17 bodů a za další období o 4 body. V zemích EHS vzrostl index celkové zemědělské produkce v roce 1964/65 ve srovnání s průměrem let 1952/53—1954/55 v Belgii na 125, ve Francii na 133, v Itálii na 117, v NSR na 131 a v Holandsku na 129.

Souběžně s růstem zemědělské produkce stoupá i spotřeba. Roste denní kalorická spotřeba na hlavu, což svědčí o růstu množství spotřebovaných potravin, současně se však mění i struktura spotřebovaných potravin ve prospěch produktů živočišné výroby a ve prospěch zeleniny a ovoce. Spotřeba roste tedy nejen kvantitativně, ale i kvalitativně.¹⁾

Například podíl obilí a brambor v kaloriích v zemích EHS se v roce 1961/62 snížil ve srovnání s úrovní v letech 1934/38 v Belgii a Lucembursku o 11,9 %, v Holandsku o 11,6 %, v NSR o 12,5 %, ve Francii o 15,0 %, v Itálii o 14,2 %.

Růst objemu produkce na jedné straně a růst spotřeby na straně druhé svědčí o určitém souladu ve vývoji mezi výrobou a realizací na domácím trhu, ale nejen to, i mezi rozvojem zemědělské a průmyslové výroby. Možnost realizace a tím i spotřeby zemědělských produktů byla dána růstem průmyslové výroby, zaměstnanosti, důchodů a koupěschopné poptávky. Podíl spotřeby potravin na celkovém objemu spotřebního zboží má sice klesající tendenci ve srovnání s průmyslovým spotřebním zbožím, nicméně stále ještě tvoří velkou část z celkové spotřeby. V zemích EHS tento podíl činí asi 35 % (největší je v Itálii, nejnižší v Belgii a v západním Německu), což samo hovoří o významu zemědělské výroby pro pokrytí spotřebního trhu.

Jestliže spotřební trh vidíme jako konečnou fázi, jako závěr reprodukčního procesu celé společenské výroby, má jeho vývoj i zpětný vliv na předcházející fáze nebo úseky reprodukčního procesu, především trhu výrobních prostředků. To znamená, že růst spotřeby je nejen důsledkem ekonomického rozvoje — růstu průmyslové produkce, která se v poválečném období, až na některé výkyvy, v podstatě vyvíjela po vzestupné linii, ale zpětně dával podnět pro rozvoj průmyslu, byl jedním z faktorů podněcujících nebo vytvářejících podmínky pro tento rozvoj.

Rozvoj celé řady průmyslových odvětví byl bezprostředně spjat s rozvojem zemědělské výroby, s prudkým rozvojem mechanizace a chemizace zemědělské výroby. Například výroba zemědělských traktorů vzrostla za období od roku 1937 do roku 1962 ve Francii 37krát, v Itálii 20krát a v NSR 5krát. Produkce chemického průmyslu, který se podílí na chemizaci zemědělské výroby, vzrostla za období let 1950—1962 v Belgii o 126, ve Francii o 213, v Itálii o 210 a v NSR o 206 bodů.

Počet traktorů v zemědělství rostl takovým tempem, že ani rozsah domácí produkce zemí EHS s výjimkou NSR nestačil uspokojit potřebu, která byla částečně pokrývána dovozem. Současně s výrobou traktorů a kombajnů se rozvíjí výroba celé řady specializovaných strojů, která dává možnost, aby zemědělská práce byla co nejvíce zmechanizována. To vede nejen k růstu produktivity práce, ale i k tomu, že velký počet hospodářství, která dříve využívala

¹⁾ Viz tabulka XVII v Tabulkové části na str. 544.

námezdní pracovní síly, se může bez ní obejít a mění se v „rodinná hospodářství“, opírající se převážně o mechanizovanou práci majitele hospodářství a jeho rodinných příslušníků.²⁾

Mimoto se mohutně rozvíjí tzv. terciární sektor, tj. průmysl služeb, jako např. krmivářský průmysl, technický servis apod.

Tento rozvoj zemědělství vede k tomu, že roste hrubá zemědělská produkce, ale stále větší podíl na ní tvoří nezemědělská práce v podobě nakupovaných výrobních prostředků, placených služeb apod. a podíl čisté zemědělské produkce se snižuje. Dochází nejen ke zprůmyslnění zemědělství z hlediska technizace a chemizace pracovního procesu, ale k daleko větší spjatosti a vzájemné závislosti průmyslu a zemědělství — všestranný rozvoj zemědělství těsně souvisí s růstem průmyslové produkce a stává se jedním z významných faktorů celkového ekonomického rozvoje.

Toto důležité místo v rozvoji ekonomiky vyspělých kapitalistických zemí zaujala zemědělská výroba i přesto, že její podíl na národním produktu je daleko menší než podíl průmyslové výroby a má neustále klesající tendenci, zejména však též proto, že tempo růstu průmyslové výroby je rychlejší.³⁾

Při vymezení úlohy zemědělství v národním hospodářství v jednotlivých zemích hrály důležitou úlohu mimo obecná hlediska i konkrétní podmínky přírodní, jako je kvalita a rozsah půdy, klimatické podmínky nebo tradice. I když přírodní podmínky za současného stavu vědy a techniky stále ještě kladou určité meze pro rozvoj zemědělské výroby a určují do značné míry její rozsah a specializaci, nejsou výlučnými faktory, jak ukazuje příklad některých zemí. Holandsko nebo Belgie, které mají mezi zeměmi EHS nejnižší podíly zemědělského obyvatelstva na celkovém počtu a nejomezenější rozsah půdy na jednoho obyvatele, přesto dosahují nejvyššího hrubého zemědělského produktu na hektar a na osobu. V Holandsku je zemědělství aktivním vývozním odvětvím i přes velký rozsah zemědělských dovozů. To proto, že tyto země využily mimořádně příznivých přírodních podmínek pro rozvoj chovu skotu.

ROZVOJ ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBY A PROBLÉMY ZAHRANIČNÍCH TRHŮ

Wyváženost obchodní a platební bilance je dalším důležitým momentem celkové ekonomické rovnováhy a význam růstu zemědělské produkce je jedním z aspektů tohoto problému.

Jedním z charakteristických momentů, který se projevil v poválečném období v západoevropských zemích, je tendence k maximálnímu využití domácích zdrojů k intenzifikaci zemědělské výroby. Tato tendence se pak projevuje diferencovaně v jednotlivých zemích, zejména v souvislosti s úlohou zemědělské výroby v zahraničním obchodě. V těch zemích, v nichž jsou příznivé půdní a klimatické podmínky, nebo ve kterých jsou tradiční zkušenosti s rozvojem určitého výrobního odvětví, jako je tomu v Holandsku nebo Dánsku pokud jde o živočišnou výrobu, vede růst zemědělské výroby k tomu, že se zvyšuje stupeň samozásobení a zemědělství se stává vývozním odvětvím. V nejčistší formě se tato tendence projevila ve Francii, která se stala nejen soběstačnou v potravinách, ale v řadě produktů rostlinné výroby zemí přebytkovou (obilí, mléčné výrobky)

²⁾ Podrobněji o tom viz článek I. Stanka „Tendence vývoje sociálně agrární struktury v západoevropském zemědělství“ v tomto čísle Zemědělské ekonomiky.

³⁾ Viz tabulka I na str. 537.

a ve svých plánech rozvoje předpokládá další růst zemědělské produkce i v ostatních odvětvích, zejména v živočišné výrobě.

V poválečném období roste objem trhu zemědělských výrobků v souhrnu všech vyspělých kapitalistických zemí, z čehož vyplývá, že se nejen rozšiřují možnosti odbytu pro rostoucí zemědělskou produkci jednotlivých zemí, ale že se rozšiřují i odbytové možnosti na zahraničních trzích vyspělých kapitalistických zemí. Úsilí hospodářských politik o rozvoj zemědělské výroby je rovněž možno spojovat se snahou o expanzi na zahraniční trhy vůbec a s řešením platební bilance, která se zejména v západoevropských zemích stala v důsledku války značně pasívní. Růst zemědělské výroby přispívá nejen k dosažení soběstačnosti jednotlivých zemí v zemědělských produktech, ale dokonce i k tomu, že zemědělský vývoz se stává aktivní položkou platební bilance. Vývoj zemědělské produkce otevírá zároveň cestu dalšímu odbytu průmyslové produkce. Vycházíme-li dále z toho, že průmyslová výroba se v rostoucí míře podílí na zemědělské produkci, pak je zřejmé, že vývoz zemědělské produkce je zároveň stimulem dalšího rozvoje nezemědělské práce (v přenesené hodnotě výrobních prostředků, služeb atd. vložených do zemědělství).

Mezi vyspělými kapitalistickými zeměmi západní Evropy se v důsledku poválečného rozvoje zemědělské výroby formují z tohoto hlediska tři skupiny zemí:

Především vývozní země, jejichž zemědělská výroba je přebytková i po krytí rostoucí domácí spotřeby. Příkladem těchto zemí je Francie, která se stala přebytkovou zejména v obilí, v mléčných výrobcích, vejcích a vysoce soběstačnou v masu, másle a v řadě jiných zemědělských produktů. Holandsko vývozem živočišných produktů nejen kompenzuje dovážené krmivo a produkty rostlinné výroby, ale vcelku je ve vývozu zemědělských produktů aktivní. Obdobně je tomu i v Dánsku.

Za druhé země, které spějí k potravinové autarkii, resp. vyváženosti dovozu a vývozu zemědělských produktů s ohledem na určitou specializaci zemědělské výroby. Tento směr vývoje lze pozorovat např. u Belgie, jejíž zemědělská výroba se ve větší míře zaměřuje na živočišnou výrobu než na rostlinnou výrobu s ohledem na omezený rozsah půdy.

Třetí skupinu tvoří země, které přes všestranný rozvoj zemědělské výroby a růst produkce zůstávají velkými dovozci potravinových produktů. Omezený rozsah a kvalita půdy v poměru k počtu obyvatelstva a objemu spotřebního trhu nedává v současné době předpoklady pro uspokojení poptávky po potravinách vlastní produkcí. Velkým dovozcem potravin je např. Anglie a západní Německo, a do značné míry i Itálie s tou výjimkou, že Itálie využívá klimatických podmínek ke specializaci a rozvoji některých zemědělských odvětví výroby jako exportních odvětví (ovoce, zelenina, rýže).⁴⁾

Možnosti růstu odbytových zemědělských trhů ve vyspělých kapitalistických zemích jsou podmíněny především celkovým rozvojem jejich vnitřní ekonomiky a vytvářením koupěschopné poptávky v důsledku tohoto rozvoje. Teprve vývoj posledních let ukazuje, že zemědělská produkce vyspělých kapitalistických zemí začíná ve svém souhrnu předstihovat odbytové možnosti těchto zemí. Pokud jsou rezervy pro růst spotřeby — a ty jsou zejména v zemích, které mají nižší než průměrný důchod na obyvatele a horší skladbu potravin — mohou být uspokojeny využitím rezerv růstu zemědělské výroby, které nejsou ve všech zemích ještě plně využity (o tom svědčí nerovnoměrné výsledky v hektarových výno-

⁴⁾ Viz tabulka II na str. 537.

sech, v užítkovosti hospodářského zvířectva, v produktivitě práce, ve výrobních nákladech).

Vedle tohoto odbytového zemědělského trhu však existuje ještě ohromný potenciální odbytový trh rozvojových zemí, který i v tomto případě, že dojde k růstu jejich zemědělské produkce, se může stát rozsáhlým odbytovým trhem základních potravin pro vyspělé kapitalistické země. Rozvojové země leží z velké části v klimatických pásmech, která jsou často velmi příznivá pro specializaci výroby na tropické produkty. Avšak mnohdy ani nedovolují pěstovat některé druhy plodin základní výživy. Předpokladem, aby se tento ohromný potenciální odbytový trh změnil ve skutečný, je jediné všestranný ekonomický rozvoj hospodářsky méně vyspělých zemí.

OTÁZKA ZDROJŮ RŮSTU ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBY

V souvislosti s rozvojem zemědělské výroby a s místem a úlohou zemědělské výroby v reprodukčním procesu ve vyspělých kapitalistických zemích v poválečném období vyvstává otázka zdrojů tohoto rozvoje, tj. problém zdrojů akumulace v zemědělství.

Tento problém má několik aspektů. Chtěli bychom se zastavit jen u některých z nich. Primárním problémem zdrojů akumulace v zemědělství je úloha jednotlivých faktorů výroby, kterými jsou v zemědělství pracovní síla, půda a kapitál.

V poválečných letech dochází k dalšímu poklesu pracovních sil v zemědělství a veškerého zemědělského obyvatelstva. Tento vývoj je pokračováním celkového trendu, který započal rozvojem kapitalismu. V poválečném období dále poklesl podíl pracujících v zemědělství na celkovém počtu pracujících, i když v jednotlivých odvětvích se dosažená úroveň různí.

Důležité je však povšimnout si některých nových momentů v tomto procesu. K odchodu pracujících ze zemědělství dochází rychlejším tempem a především v důsledku likvidace nejmenších zemědělských hospodářství a snížení počtu námezdních zemědělských dělníků. Pokles pracujících v zemědělství na straně jedné a růst produkce na straně druhé je projevem růstu produktivity zemědělské práce. Pohyb zemědělské pracovní síly byl však podmíněn nejen technickou revolucí v zemědělství a změnou v sociálně ekonomické struktuře, ale i rozvojem průmyslové výroby, růstem obchodu, růstem tzv. terciárního sektoru, které byly schopny tuto uvolněnou pracovní sílu pohltit, aniž by došlo ke zjevným poruchám sociálního charakteru, jako je např. nezaměstnanost apod. Tento migrační proces mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími národního hospodářství není ještě zakončen, tak jako není ještě zakončen proces vědeckotechnické revoluce v zemědělství. Současný vývoj techniky a intenzifikace zemědělské výroby ve vyspělých kapitalistických zemích vytvořily odlišnou situaci od předchozí etapy vývoje. V. I. Lenin svého času ve svých rozborech kapitalistického zemědělství ukázal malovýrobu jako doplněk kapitalistických hospodářství. Její nutnost a účelnost pro kapitalismus viděl v tom, že je formou připoutání pracovní síly v zemědělství, rezervou pracovní síly pro špičkové práce v kapitalistických zemědělských podnicích. Ukazuje se však, že současná intenzifikace zemědělství spojená s rozvojem zemědělské techniky činí malovýrobu z tohoto hlediska zbytečnou.

Pokud jde o půdu, dochází v západoevropských kapitalistických zemích k další intenzifikaci ve využití půdy, resp. k dalšímu využití půdních rezerv.

Klesající počet pracujících v zemědělství za současného růstu produktivity práce a růstu produkce je projevem toho, že se vytvářejí i nové podmínky výlučně ekonomického rázu pro využití těchto dvou základních materiálních faktorů zemědělské výroby, tj. práce a půdy. Je to především zhodnocení práce vynaložené v zemědělství, příliv kapitálových investic a jejich rentabilitost.

Příčiny zaostávání zemědělské výroby v předcházejícím období tkvěly v monopolu soukromého vlastnictví půdy a monopolů hospodaření na půdě, které sice zajišťovaly možnost zvýšeného vykořisťování pracujících v zemědělství, ale současně tvořily překážky technického a ekonomického rozvoje v zemědělství. Cenové nůžky, zadlužení zemědělství, zejména zemědělských podniků kapitalistického charakteru, jakož i daňové systémy vytvářely podmínky a páky pro přečerpávání finančních zdrojů do ostatních oblastí národního hospodářství. Zemědělství bylo jedním ze zdrojů akumulace průmyslu.

Poválečný rozvoj zemědělské výroby svědčí o tom, že tyto dřívější základní vztahy průmyslu a zemědělství se postupně mění. Zemědělství přispívá k vytváření vnitřních podmínek pro akumulaci v průmyslu nikoliv svou zaostalostí, ale svým rozvojem. Tempo růstu produktivity práce, rychlejší v zemědělství než v průmyslu, vzrůst hodnoty technického vybavení pracovní síly v zemědělství nad úroveň v průmyslu, ke kterému v četných zemích došlo, svědčí o tom, že bariéra pro příliv kapitálu do zemědělství, kterou vytvářel monopol soukromého vlastnictví půdy, je lámána. Je překonávána cílevědomě prostřednictvím intervenčních opatření, je odstraňována rovněž novými vztahy, které se vytvářejí bezprostředně mezi průmyslem a zemědělstvím ve výrobě. Dřívější nízké důchody v zemědělství nemohly zajistit rozvoj zemědělské výroby a byly jednou z příčin její technické zaostalosti. Státní intervencionismus se však nyní zaměřuje na vyrovnání důchodových rozdílů, a tím i na pozvednutí ekonomické situace zemědělské výroby na úroveň ostatních hospodářských odvětví. Proto je také otázka zemědělských cen posuzována ekonomy v kapitalistických zemích z hlediska celkové ekonomické stability, a to jak s ohledem na vztahy cen průmyslových a zemědělských výrobků, tak i s ohledem na samotnou stabilitu těchto cen odstraněním vlivů způsobených výkyvy v úrodě a výkyvy cen na světových trzích. Prostřednictvím takových ekonomických pák, jako je přímá intervence výkupních cen pomocí zaručených minimálních cen nebo nepřímá intervence tvorby cen vytvářením centralizovaných zásob, daňovým systémem či přímým ovlivňováním rozsahu výroby, je rozhodujícím způsobem ovlivňována úroveň a stabilita cen. Volná tvorba cen přestává v podstatě na vnitřních trzích existovat tím spíše, že zemědělské vnitřní trhy se protekcionistickými opatřeními, působícími navenek, chrání před zahraniční konkurencí.

V rámci celého národního trhu zboží se postupně prosazuje tendence k vyrovnávání podmínek realizace zemědělské a průmyslové produkce, k vyrovnávání zhodnocení jak zemědělské, tak průmyslové práce. Promítnuto dále to znamená, že zemědělská výroba přestává hrát úlohu jednoho ze zdrojů akumulace průmyslu. Tento závěr je možno podložit poválečným vývojem cen zemědělských, potravinářských a průmyslových výrobků v západoevropských zemích, pro který byl před válkou charakteristický růst tzv. cenových nůžek. Na základě údajů ze zemí EHS vidíme, že i když se udrželo určité rozpětí mezi cenami průmyslových a zemědělských výrobků, a i když jedny i druhé rostou, rostou více méně stejným tempem a cenová disparita se, až na výjimky, nezvětšuje. Za období 1950/51 — 1961/62 stouply nákupní ceny zemědělských produktů a ceny ná-

kladových faktorů v zemědělství v NSR o 25,3 a 26,7 bodů, ve Francii o 59,6 a 62,8 bodů, v Itálii o 7,2 a 4,2 bodů. Výjimku činí Holandsko, kde disparita mezi prvními a druhými cenami je výrazná 3 a 54,8 bodů. Bližší rozbor pohybu cen jednotlivých položek nákladových faktorů však ukazuje, že ceny věcných faktorů vzrostly daleko v nižší míře — asi o 14 bodů — zatímco největší podíl na jejich celkovém vzrůstu měly mzdy v zemědělství.

Jedním z důležitých předpokladů pro odstranění překlad mezi průmyslem a zemědělstvím, pro pohyb kapitálových investic, je samotný proces koncentrace. Dosavadní tempo koncentrace výroby a formy podřízení zemědělství finančnímu kapitálu neodpovídají současnému tempu rozvoje techniky a rozvoji ostatních vysoce zmonopolizovaných odvětví národního hospodářství ani zájmům agrárního kapitálu v konkurenčním boji na světových trzích, ani zájmům průmyslového kapitálu. Vedle staré klasické formy koncentrace vznikají její nové formy, které se v posledních letech v kapitalistických zemích široce rozvíjely zejména cestou tzv. vertikální integrace. Tato nová forma koncentrace mimo své důsledky na postavení zemědělce a jeho vztah k „integrátoru“, mimo důsledky, které se projevují ve specializaci zemědělských hospodářství, umožňuje finančnímu kapitálu překonat překladu soukromého vlastnictví malovýrobců a proniknout a podřídit si pro něj nové oblasti společenské výroby. Vertikální integrace se stává v řadě případů současnou formou pro překlenutí národní omezenosti zemědělské výroby. V mnohých případech překračuje finanční kapitál národní hranice a proniká přímým vývozem kapitálu do nových teritoriálních oblastí, kde se stává organizátorem „vertikální integrace“, a tím i specializace zemědělské výroby určitých oblastí.

* * *

Otázky poválečného rozvoje zemědělské výroby v souvislosti s problematikou reprodukčního procesu jsme chtěli zde především ukázat z hlediska globálního rozvoje společenských výrobních sil vyspělých kapitalistických zemí, z hlediska základních ekonomických souvislostí. Byly proto ponechány stranou otázky, jejichž rozbor by teprve dal ucelený pohled na danou problematiku — tj. jak na otázky důsledků základních rozporů charakteristických pro soudobý kapitalismus v souvislosti s poválečným rozvojem zemědělství, tak i na boj mezi monopolistickými skupinami a kapitalistickými zeměmi za vedoucí postavení ve světovém hospodářství a na postavení pracujících a jejich třídní boj.

SOUHRN

V poválečném období se vytvořila pro vyspělé kapitalistické země nová situace v mezinárodně politických a ekonomických vztazích i ve vnitřně politické situaci. Maximálně harmonicky vyvážený a stabilní rozvoj národního hospodářství se stal nezbytně nutným cílem hospodářské politiky ve vyspělých kapitalistických zemích. Její součástí je i nový vztah k zemědělské výrobě z hlediska rozvoje národního hospodářství, který se projevil v celkovém růstu zemědělské produkce a ve všestranném rozvoji zemědělské výroby. Vyspělé kapitalistické země dosáhly vysokého stupně samozásobení potravinami a dokonce řada z nich jsou významnými zemědělskými vývozci.

Růst objemu výroby produkce a růst spotřeby svědčí o určitém souladu ve vývoji mezi výrobou a realizací a rovněž mezi rozvojem zemědělské a průmyslové výroby. Rozvoj celé řady průmyslových odvětví byl těsně spjat s rozvojem zemědělské výroby, s vědeckotechnickou revolucí v zemědělství.

V poválečném období roste objem trhu zemědělských výrobků v souhrnu všech vyspělých kapitalistických zemí a rozšiřují se tím i možnosti odbytu na jejich trzích. Politika podpory rozvoje zemědělské výroby je mj. součástí řešení platební bilance.

Nové momenty v souvislosti s poválečným rozvojem zemědělské výroby se projevují i ve zdrojích akumulace v zemědělství. Lze je vidět v rostoucí produktivitě práce, v další intenzifikaci zemědělské výroby, ve vyšším stupni zhodnocení práce a kapitálu vkládaného do zemědělství, v měnícím se vztahu mezi průmyslem a zemědělstvím, které na základě procesu zprůmyslňování a srůstání s průmyslem i z hlediska kapitálových vztahů přestává být zdrojem akumulace průmyslu. Tento nově se formující vztah mezi průmyslem a zemědělstvím se projevuje mj. v cenových relacích průmyslových a zemědělských výrobků, zajišťovaných především intervenční politikou státu. Poválečný rozvoj zemědělské výroby se neobešel bez procesu koncentrace v zemědělství.

Adresa autorky:

Doc. Zoe Klusáková-Svobodová, CSc., Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii, Praha 1, Malá Strana, Vlašská 19

■ Mezi nejdůležitější jevy ekonomického vývoje hospodářsky vyspělých kapitalistických zemí v poválečném období nutno zahrnout agrární vědeckotechnickou revoluci, proces přechodu zemědělství od „manufakturního“ stadia výroby ke stadiu strojovému. Tuto revoluci lze chápat jako součást současné vědeckotechnické exploze ve světě, jejíž energie je využíváno v rozhodující míře ve prospěch hospodářského rozvoje.

Ve vztahu k zemědělství se tato „exploze“ projevila v radikálním růstu materiálně technické základny, ve snížení podílu ekonomicky činných osob v zemědělství a v rychlém růstu produktivity práce.

Přes různorodost dosaženého vývojového stadia v jednotlivých zemích EHS je možno stanovit některé společné rysy charakterizující toto období a mající obecnou platnost. Naznačený vývoj je výsledkem vzájemného působení celé řady činitelů v rámci i mimo rámec zemědělství, jejichž objasnění má význam nejen z hlediska poznání vývojových tendencí zemědělství, nýbrž i ekonomicky vyspělých kapitalistických zemí, v našem případě zemí EHS.

ČINITELE RŮSTU MATERIÁLNĚ TECHNICKÉ ZÁKLADNY

Jedním z důležitých činitelů, který ovlivnil a urychlil růst materiálně technické základny v zemích EHS, bylo zvyšování úlohy a významu státního hospodářského intervencionismu v oblasti zemědělství — formou přímé i nepřímé podpory. Rozvoji technické a vědecké rekonstrukce zemědělství v zemích EHS přispívaly zejména státní subvence v rámci tzv. agrárních programů „zelených plánů“ ve Francii, NSR, v Itálii a v dalších zemích, které posilovaly faktor rentability zemědělství: Například v Holandsku se přímé státní subvence do zemědělství zvýšily z 31 miliónů Hfl v roce 1952 na 500 miliónů Hfl v roce 1961; v NSR vzrostly tyto výdaje ze 782,7 miliónů DM na téměř 3,5 miliardy DM, apod. Mimo tyto přímé subvence jde o uplatňování nepřímých zásahů, např. cenových, úvěrových, daňových aj. úlev ve prospěch zemědělství.

Důležitým činitelem vědeckotechnického převratu v zemědělství s komplexní působností byl samotný rozvoj průmyslu. Průmysl je hybnou silou nejen vlastního rozvoje, nýbrž i rozvoje zemědělství, a to jak kapitalistického, tak i socialistického. Vytváří technické, vědecké a organizační podmínky racionalizace zemědělství, rozhoduje o tom, jak kvalitní a konstrukčně dokonalé budou zemědělské stroje, jejich servis, jak bude výrobně zajištěna potřeba průmyslových hnojiv a ostatních chemických látek, jak budou řešeny a hospodárně realizo-

vány projekty mechanizovaných, popř. automatizovaných zemědělských zařízení a provozů a pod. Na úrovni průmyslu závisí do značné míry úroveň zemědělství. Nelze úspěšně industrializovat zemědělství tam, kde průmysl nedosáhl určitého vývojového stupně strukturální ekonomické „zralosti“ a kde celkový ekonomický vývoj nevytvořil nutné zdroje a prostředky k realizaci těchto záměrů.

Mezi další činitele, kteří urychlili tento vývoj, patří pokles podílu renty na důchodech v zemědělství. V poválečném období se cena půdy opožďuje za růstem cen zemědělských produktů a rovněž ceny ostatních výrobních faktorů vytvářely menší překážku rozvoji investic a technického pokroku v zemědělství, než tomu bylo v předválečném období.

Vývoji zemědělství, zejména výrobní aplikaci technického a vědeckého pokroku, napomáhala značnou měrou i situace na trhu práce a růst mezd zemědělských dělníků. Následky války se projevily v oslabení nezaměstnanosti na vesnici způsobeném válečnými ztrátami, vydržováním velkých armád v poválečných letech, nízkou úrovní porodnosti před válkou a zvýšenou kapacitou pracovního trhu v nezemědělských odvětvích, což vyvolávalo nutnost nahradit tento úbytek živé práce technikou. Nejúčinnější byl však vliv růstu mezd zemědělských dělníků vyvolaný především rostoucí poptávkou po pracovních silách v nezemědělských odvětvích. Mzdy zemědělských dělníků rostly v celém poválečném období rychleji než mzdy průmyslových dělníků. Například podle statistických údajů NSR z roku 1962 průměrný výdělek zemědělských dělníků dosahuje již dvou třetin výdělku průmyslových dělníků, ačkoli před 10 roky činil jen jednu třetinu. Výdělky v zemědělství stouply v letech 1959–1962 průměrně o 45 %, zatímco průmyslových dělníků jen o 30 %.

V roce 1960/61 musel západoněmecký farmář odprodat dvojnásobné množství vepřového masa než v roce 1950/51, aby mohl zaměstnat jednu pracovní sílu. Náklady na 1 hodinu práce se ve stejném časovém období zvýšily podle údajů Ústavu vědeckotechnických informací MZLH¹⁾ v přepočtu na množství mléka z 3,2 kg na 4,6 kg a na množství pšenice ze 2,2 kg na 3,5 kg. Dosažená hladina mezd v zemědělství NSR v porovnání s ostatními vyspělými státy není nijak vysoká, neboť např. ve Velké Británii a ve Švédsku připadá asi 8 kg pšenice a v USA 16 kg pšenice na hodinu námezdní práce. V posledních deseti letech se daleko více zvýšila úroveň mezd zemědělských dělníků, než byly zvýšeny ceny zemědělských strojů. Například v Holandsku se mzdy zemědělských dělníků zvýšily o 90 %, ceny zemědělských strojů jen o 19 %. V NSR cena traktoru (vyjádřena v hodinách námezdní práce) o tažné síle od 25 do 30 k poklesla z 10 405 na 6715 hodin námezdní práce, cena elektromotoru o výkonu 5 k poklesla ze 415 na 288 hodin námezdní práce. U ostatních zemědělských strojů a ostatních zemí je situace obdobná. Rychlejší růst mezd než cen zemědělských strojů přispíval ke stále výraznějšímu nahrazování živé práce prací zhmotnělou. A to je také jedna z příčin poměrné konsolidace tzv. rodinných zemědělských podniků v západoevropském zemědělství, hospodařících s vlastními pracovními silami rodiny a nahrazujících poměrně drahou námezdní pracovní sílu relativně rentabilnějšími zemědělskými stroji.

O hospodárnosti náhrady živé práce prací zhmotnělou svědčí skutečnost, že podle již uvedeného pramenu na každou ze zemědělství vyřazenou pracovní sílu připadlo v NSR přibližně 5000 DM čistých investic, což se rovná zhruba ročním mzdovým nákladům pracovní síly v zemědělství.

¹⁾ Studijní informace ÚVTI - řada Zemědělská ekonomika, č. 12/1964.

MECHANIZACE A CHEMIZACE ZEMĚDĚLSTVÍ

Změny ve vývoji materiálně technické základny se nejmarkantněji projevíly v růstu mechanizace a chemizace zemědělství.²⁾ Země EHS zaujímají v úrovni mechanizace přední místo na světě. Počty zemědělských traktorů v zemích EHS se zvýšily v letech 1949—1963 na více než pětinasobek, počty obilních kombajnů 21krát a značný růst byl zaznamenán i u ostatních zemědělských strojů. Například NSR má v současné době sedmkrát vyšší počet dojicích přístrojů než všechny země RVHP dohromady. Zatímco v NSR připadal již v roce 1963 jeden dojící přístroj v průměru na 14 dojnic a v zemích Beneluxu na 30—40 dojnic, v ČSSR však na 130, v Maďarsku na 240 a v Polsku dokonce na 300 dojnic. Průměrná rozloha zemědělské půdy na jeden fyzický traktor činí dnes v rámci EHS kol 30 ha; z toho v NSR 14 ha, v Holandsku a Lucembursku kol 20 ha, v Itálii s nejnižší úrovní traktorizace připadá již na jeden traktor méně půdy než v ČSSR.

Rozloha osevních ploch zrnin připadající na 1 obilní kombajn činila v roce 1963 v NSR 50 ha, v Holandsku 120 ha, ve Francii 150 ha.

Jedním z hledisek úrovně mechanizace v zemědělství je i vztah mechanizačních prostředků k pracovním silám v zemědělství. Zatímco v NSR s nejvíce mechanizovaným zemědělstvím v rámci EHS připadají na 1 traktor zhruba 3 pracovníci, v Anglii jsou to 2 pracovníci, v Kanadě a v USA 1 pracovník.

Vysoká úroveň traktorizace zemědělství, zejména v NSR, v Belgii a v Holandsku není vyvolána jenom agrotechnickými požadavky, ale je silně ovlivněna sociální strukturou zemědělství, tj. převahou drobných a středních zemědělských podniků s relativně vysokým stupněm saturace traktorů ve vztahu k půdě.

Tak např. ve skupině zemědělských podniků do 5 ha, která v rámci EHS obhospodaruje 11,3 % zemědělské půdy, činí podíl traktorů 15,5 %, ve skupině 5—10 ha činí podíl půdy 13,5 % a podíl traktorů 18 %, naproti tomu skupina od 50 do 100 ha se podílí na půdě 10,7 % a na počtu traktorů 8,8 %, a konečně ve skupině nad 100 ha je podíl půdy 15,5 % a podíl traktorů jen 5,7 %. To znamená, že téměř 60 % traktorů v rámci EHS je v zemědělských podnicích do 20 ha, přičemž tyto podniky zaujímají jen 47,2 % zemědělské půdy. Tyto údaje názorně reagují na některé „teorie“ o nedostupnosti mechanizace drobných a středních rolníků v soudobém kapitalismu, ale současně ukazují na zřejmou nižší efektivnost využití těchto strojů v malých hospodářstvích.

Relativně nižší podíl traktorů ve vztahu k půdě v zemědělských podnicích nad 50 ha nesouvisí s nedostatečným vybavením těchto podniků traktory, nýbrž s možností jejich lepšího využití s ohledem na koncentraci půdy a vyšší specializaci výroby.

Perspektivně lze proto očekávat, že současně s koncentrací a další specializací zemědělské výroby se bude podíl traktorů ve vztahu k půdě snižovat. Současně však vzroste potřeba výkonnějších traktorů. Například v USA více než 80 % všech kolových traktorů připadá na traktory nad 35 k, ve Velké Británii 70 %, zatímco v NSR jen něco přes 20 %. Potřeba zemědělských strojů se bude v budoucnu více koncentrovat pravděpodobně na zařízení pro komplikované práce a strojů s výkonnějším a konstrukčně dokonalejším řešením. V souvislosti se

²⁾ S ohledem na možný rozsah se studie nezabývá problematikou ostatních vkladů zhmotnělé práce do zemědělství zemí EHS, např. strukturou investic (stavebních, melioračních apod.).

³⁾ Faktografické údaje o vývoji traktorového parku a o rozsahu zemědělské půdy na 1 fyzický traktor — viz tabulková část — tabulky VIII a IX na str. 540.

širším používáním chemie v zemědělství vzroste také potřeba mechanizačních prostředků pro hnojení apod.

Úroveň mechanizace a potřeba zemědělských strojů v zemědělství, jakož i samotný rozvoj materiálně technické základny ve vyspělých kapitalistických zemích je stále více ovlivňována existencí a rozvojem služeb v rámci i mimo rámec zemědělství. Tyto služby mají velkou škálu různých forem: forma podnikových služeb, družstevních apod. Z hlediska jejich činnosti jde o služby na úseku mechanizace zemědělství, služby průmyslovými hnojivy, stavební, obchodní aj. Například v NSR bylo v roce 1962 asi 35 000 podniků a zařízení s údržbou zemědělských strojů, 850 strojních velkosdružení, 3000 podnikatelských půjčoven, 16 000 podnikatelských půjčoven s částečnými příjmy z této činnosti. V Holandsku se touto činností zabývalo v roce 1961 více než 3700 organizací apod. Tyto služby, zejména služby obchodní, zahrnují často několik činností: nabídku formou katalogů a pod. s dostatečnou možností výběru a srovnání parametrů, poradenskou, např. u služeb strojenými hnojivy, včetně rozboru půdního fondu, u jiných služeb včetně rozboru nevhodnějších výrobních postupů, dále činnost opravářskou (periodické prohlídky strojů, promptní servis), skladištní, včetně dopravních služeb apod. Jejich dodací lhůty jsou poměrně krátké, kvalita činnosti perfektní na úrovni moderní techniky a technologie.

V. I. Lenin napsal, že „jednotlivé změny v technice zemědělství jsou navzájem nerozlučně spjaty a vedou nevyhnutelně těž k přetvoření ekonomiky“.⁴⁾ Tato teze neztratila nic na aktuálnosti v podmínkách soudobého kapitalismu. Ekonomické důsledky mechanizace ve vyspělých kapitalistických zemích její platnost potvrzují.

Mechanizace zemědělství snižuje spotřebu živé práce a stala se důležitým činitelem úbytku ekonomicky činných osob v zemědělství ve všech hospodářsky vyspělých zemích. Podle časopisu „Vaar Tid“ z ledna 1961 „uvolnila“ mechanizace ve Švédsku v letech 1946 — 1956 více než 40 % zemědělských dělníků. Rovněž v zemích EHS byl rozvoj mechanizace zemědělství důležitým činitelem úbytku pracovníků v zemědělství.

Mechanizace zemědělství nahrazuje ve stále větší míře nejen lidskou práci, nýbrž i práci tažných zvířat. Tak např. v NSR se snížil počet tažných koní v zemědělství v letech 1949/1952—1961 o 55 %, v Itálii o 50 %, v Holandsku o 35 % apod.

Tendence ke stále většímu vytlačování koňských potahů traktory a dopravními prostředky má své důležité ekonomické aspekty. Podle propočtu západoněmeckého ekonoma prof. Fritz B a a d e ujídá dnes 100 miliónů tažných zvířat na obilninách a jiných produktech takové množství potravin, že by stačilo na výživu několika set miliónů lidí. Nutno uvážit, že jeden kůň vyžaduje k obživě zhruba tolik půdy jako jedna vysoce produktivní dojnice, a že jeho spotřeba, propočtena na zemědělské produkty, je ještě vyšší.

Mechanizace zemědělství umožňuje lepší zúrodnění půdy a včasné vykonání zemědělských prací v nejprůhodnějších agrotechnických lhůtách. Snižuje tím na minimum kvantitativní i kvalitativní ztráty při sklizni.

Mechanizace zemědělství urychluje rovněž proces koncentrace zemědělské výroby. Stroje vedou ke koncentraci výroby a k používání kapitalistické kooperace v zemědělství.

Mechanizace zemědělství ovlivňuje i celkovou výrobně odvětvovou strukturu. Zemědělství ve vyspělých kapitalistických zemích dává přednost výrobním

⁴⁾ V. I. Lenin: Sebrané spisy 3, str. 213

strukturám s možnostmi uplatnění komplexní mechanizace s menším podílem „drahé“ živé práce, tj. živočišné výroby před rostlinnou, z rostlinné výroby obilovinám (možnost kombajnové sklizně) před okopaninami, resp. před cukrovkou. Například celkové mzdové náklady v NSR při průměrné hodinové mzdě 2 DM činí u obilovin jen 6–10 %, u okopanin 20–25 % a u cukrovky 25–30 % hrubého výnosu.

Téměř 70 % poměrně úrodné zemědělské půdy v Holandsku jsou louky a pastviny a jejich podíl se neustále zvyšuje na úkor orné půdy. Obdobná orientace na „extenzivní“ zemědělské výrobní odvětví s nízkou pracností výroby se projevuje též v Belgii, NSR a v jiných zemích, a to tím více, čím je země hospodářsky vyspělejší.

Tento vývojový moment je výrazem globální tendence k hospodářské optimalizaci, který se stále intenzivněji a v širším měřítku uplatňuje ve vyspělých kapitalistických zemích a je také příčinou mnohých „konfliktů“, neprávem často připisovaných na vrub prohlubujících se rozporů kapitalismu nebo hospodářské integrace. Jde v podstatě o aplikaci teoretické zásady, že každá země hospodářsky získá, národní důchod na hlavu se zvýší, převede-li pracovníky z odvětví s nižší produktivitou práce do odvětví s produktivitou vyšší a využije-li výhod mezinárodní dělby práce k dovozu těch výrobků, které by jinak musela vyrábět neekonomicky, tj. při vysokých výrobních nákladech a hodnotě ve srovnání s hodnotou mezinárodní, resp. světovou. To znamená, že zájem kapitalismu se soustřeďuje na výrobní komplexy a struktury s vyšší úrovní produktivity práce s možnostmi intenzivního využití práce, tj. především na oblast průmyslové výroby. V oblasti zemědělství se zájem obrací na struktury již uvedené, které odpovídají těmto požadavkům. Hledisko intenzivního využití půdního fondu, tj. produkce ve vztahu k půdě, úroveň hektarových výnosů apod., ustupuje v současných podmínkách do pozadí a je podřízeno hledisku intenzivního využití práce a kapitálu. Je provděpodobné, že jeho důsledkem bude orientace zemědělské výroby na příznivější struktury a půdní podmínky, a že horské oblasti apod. se stanou výhradně záležitostmi rekreace a turistiky, jak naznačují některé prognózy budoucího vývoje západoevropských zemí.

Mechanizace zemědělství urychluje rovněž proces specializace zemědělské výroby. Zemědělské podniky jsou nuceny omezit výrobu určitých zemědělských produktů, např. okopanin apod., z hlediska mechanizace a mzdových nákladů náročnějších, a do výrobní struktury zařadit jen produkty s nejvyšší možnou ekonomickou úrovní mechanizace.

Obdobná tendence se projevuje na základě rozvoje mechanizace i živočišné výroby, kde dochází k omezování výrobních struktur přechodem na vyšší koncentraci a specializaci chovu hospodářských zvířat. Jde o specializaci živočišné výroby v zemědělských podnicích s půdou nebo bez půdy, specializaci chovu dobytka podle věkových a užitkových skupin apod.

K tomu nutno podotknout, že ani na úrovni „rodinného podniku“, tj. v podmínkách západoevropského zemědělství, se obvykle na rozsahu 20–50 ha půdy nevyplácí produkovat široký „samozásobitelský“ sortiment výroby, a že její efektivnost v daném případě zpravidla klesá se zvyšováním rozsahu zemědělského podniku. Důkazy o tom nejsou příliš vzdálené. Vhodně specializované rodinné zemědělské farmy s racionálním systémem a využitím mechanizace dosahují v některých případech vyššího objemu produkce než některá naše střední družstva s několika sty hektary a 50 i více pracovníky.

Konečně mechanizace zemědělství je z ekonomického hlediska důležitým činitelem rozšiřování vnitřního trhu pro kapitalismus, předně trhu výrobních prostředků a spotřebních předmětů, za druhé trhu pracovní síly. Ve vztahu k vnitřnímu i zahraničnímu trhu v důsledku mechanizace zemědělství rovněž podstatně stoupla spotřeba energie a paliv. Připočteme-li k tomu značné množství pracovních sil, které mechanizace uvolnila ze zemědělství pro průmysl a ostatní hospodářské činnosti (obchod, služby apod.), a tím i jejich životní prostředky (celkově se počet pracovníků v zemědělství EHS snížil v poválečných letech o více než 10 miliónů), nacházíme zde důležité ekonomické faktory celkového ekonomického rozvoje zemí EHS.

* * *

Rychlý růst mechanizace zemědělství v zemích EHS byl v poválečném období doprovázen druhým hlavním rysem probíhajícího vědeckotechnického převratu — chemizací. Zahrnuje zvýšené používání průmyslových hnojiv, ochranných chemických látek a syntetických stimulatorů růstu rostlin, nachází široké uplatnění také v živočišné výrobě, stává se nepostradatelnou součástí moderní technologie výroby krmiv, zvyšování užitečnosti hospodářských zvířat a úroveň šlechtitelství.

Ze všech faktorů růstu produktivity práce v zemědělství zdůrazňují západní ekonomové na prvním místě chemizaci. Vysokou úroveň chemizace v rámci EHS v současné době nám nejlépe charakterizují údaje o podílu spotřeby průmyslových hnojiv v EHS na celosvětové spotřebě.

U draselných hnojiv činil tento podíl již v roce 1962 téměř 35 %, u fosforečných 20 % a u dusíkatých 19,3 %, přitom podíl EHS na celosvětové zemědělsky obhospodařované půdě činí jen 2 %!⁵⁾ Vysoká úroveň spotřeby je i u chemických ochranných jedovatých látek (insekticidy, fungicidy, herbicidy, zoocidy aj.); náklady na tyto látky zaujímají již zhruba polovinu vydání na průmyslová hnojiva.

Rychlý rozvoj chemizace ve vyspělých kapitalistických zemích byl v poválečném období urychlen také příznivějším vývojem cen zemědělských produktů ve vztahu k cenám průmyslových hnojiv. Například v roce 1950/51 odpovídala cena jednotkového množství plnohodnotného hnojiva (tj. 1 kg N, 1 kg P_2O_5 a 1 kg K_2O) v čistých živinách v NSR nákupní ceně téměř 32 kg cukrovky, 16 kg brambor, 7 kg mléka apod., zatímco v roce 1959/60 již jen 23 kg cukrovky, 12,3 kg brambor a 5,5 kg mléka.

Důležitým rysem chemizace zemědělství je zvýšené používání kombinovaných hnojiv (z celkové spotřeby až polovinu) umožňující dosáhnout značných úspor na celkových nákladech.

Jestliže jsme u mechanizace zemědělství uvedli jako hlavní důsledek značné úspory živé práce, pak chemizace tyto úspory dále zvyšuje. Na její úrovni závisí do značné míry úroveň hektarových výnosů, a tím i celková zemědělská produkce. Ve zprávě OSN/FAO (*Organizace výživy a zemědělství*) o situaci na trhu potravin a v zemědělství v roce 1963 se konstatuje, že zemědělská produkce ve světě by mohla být troj- až čtynásobně vyšší než dnes, kdyby bylo všude zavedeno správné používání průmyslových hnojiv a byly zlepšeny v zemědělství metody jako ochrana rostlin před škůdci apod.

Příklady vysokých hektarových výnosů Holandska, Belgie, NSR a i dalších zemědělsky vyspělých zemí správnost uvedených závěrů jen potvrzují.

⁵⁾ Vývoj spotřeby průmyslových hnojiv (K_2O , P_2O_5 , N) ve vztahu k zemědělské půdě v jednotlivých zemích EHS je uveden v tabulkové části — tabulka X na str. 540.

Ještě v nedávné době jsme mohli číst názory některých ekonomů o vybičovávání půdy v kapitalistických zemích a různé „teorie“ o její nízké úrodnosti. Tyto nesprávné názory vyvrátil již K. M a r x před více než 100 lety: „V zemědělství je možno plodně vynakládat postupně vklady kapitálu, protože půda sama působí jako výrobní nástroj, půda, zachází-li se s ní správně, se neustále zlepšuje. Ta přednost půdy, že postupně vklady kapitálu mohou být vhodné, aniž přijdou nazmar dřívější vklady, obsahuje zároveň možnost rozdílu ve výnosech těchto postupných vkladů.“⁶⁾

Chemizace zemědělství v zemích EHS je příkladem efektivního zhodnocení vkladů zhmotnělé práce a důležitým faktorem růstu hektarových výnosů a zemědělské produkce. Připomeňme si znovu v této souvislosti slova amerického farmáře R. G a r s t a, která pronesl při návštěvě Sovětského svazu v roce 1963: „... jeden dolar investovaný do hnojiv nám poskytuje dva dolary ve formě zrna. Tato skutečnost se u nás stává pravidlem.“⁷⁾ Uvádí se také, že jedna hodina práce při výrobě průmyslových hnojiv může „ušetřit“ až 20 hodin práce v zemědělství.

Tyto možnosti výhodného zhodnocení kapitálových vkladů na chemizaci zemědělství využívají však v největší míře v rámci EHS země s nedostatečnou domácí produkcí průmyslových hnojiv, zejména Holandsko a Belgie se spotřebou více než 200 kg průmyslových hnojiv v čistých živinách na 1 ha zemědělské půdy. Například Holandsko kryje vlastní výrobou jen polovinu spotřeby průmyslových hnojiv, druhou polovinu zajišťuje v dovozu. A není jistě třeba zdůrazňovat, že jde o dovoz velmi rentabilní v přepočtu na efekt z titulu zvýšení hektarových výnosů.

Důsledky rostoucí chemizace zemědělství v zemích EHS se projeví obdobně jako u mechanizace rovněž v rozšiřování vnitřního i zahraničního trhu. Produkční země průmyslových hnojiv a chemických ochranných látek, zejména NSR a Francie, nacházejí větší odbytiště pro tyto výrobky na zahraničních trzích, především v zemích s nízkou úrovní chemizace.

INDUSTRIALIZACE ZEMĚDĚLSTVÍ A ÚČINNOST INVESTIC

Radikální rozvoj materiálně technické základny zemědělství ve vyspělých kapitalistických zemích urychluje proces industrializace zemědělství, jež v konečné formě spojí zemědělství a průmysl v jediné odvětví materiální výroby. Současná etapa vývoje ve vyspělých kapitalistických zemích se vyznačuje přizpůsobováním zemědělství procesu průmyslové výroby. Od zemědělství se oddělují ta odvětví, která co nejméně souvisí s půdou a jsou co nejméně závislá na přírodních podmínkách. Zemědělská výroba se stává jen zdrojem surovin pro tato odvětví. Vedle stále se rozvíjejícího zpracovatelského potravinářského průmyslu, který se již dříve oddělil od zemědělství, jde zejména o průmyslovou výrobu krmiv, průmyslové zpracování surových výrobků (čištění a sušení zrna a ostatních zemědělských plodin), průmyslová přeprava zemědělské výroby (osiv, hnojiv aj.), zprůmyslnění dopravy a skladování zemědělských produktů na základě vyspělé technologie, koncentrace a specializace.⁸⁾ Poměrně vysokého stupně zprů-

⁶⁾ K. M a r x, Kapitál III/2, str. 328–329

⁷⁾ Izvěstija 23. 5. 1963

⁸⁾ Úroveň zprůmyslnění zemědělství v zemích EHS charakterizují do určité míry i změny v podílu zemědělského produktu na hrubém národním produktu, o nichž podává přehled tabulka I na str. 537.

myslnění bylo dosaženo zejména v odvětví krmiv. Podíl průmyslově zpravených krmiv v zemědělsky nejvyspělejších zemích v USA, v Anglii, v Holandsku aj. činí dnes 90 a více procent celkové spotřeby. Jde o převážně moderní a vysocekoncentrované krmivářský průmysl. Například ve Francii jen 10 % těchto podniků má kapacitu nižší než 5000 t ročně, v NSR jedna z předních firem v tomto oboru, Sanders, produkovala již v roce 1958 celkem 420 000 t průmyslového krmiva apod.

Ve stále širším měřítku nabývá charakteru průmyslové výroby i živočišná produkce. Dokladem toho jsou komplexně mechanizované, resp. automatizované živočišné farmy, kde spotřeba živé práce je minimální. Rozvoj krmivářského průmyslu umožňuje zemědělské podnikání v tomto oboru (vepřové maso, drůbež, vejce) bez závislosti na půdě.

Růst tzv. agroprůmyslu nebo také agrobyznisu ve vyspělých kapitalistických zemích má za následek další zvyšování potřeby pracovních sil v těchto nových průmyslových odvětvích, která se oddělila od zemědělství, a postupnou „likvidaci“ rolnictva.

Ještě v roce 1950 činil např. v USA podíl pracovníků v zemědělství na celkovém počtu ekonomicky činných osob 14 %, v roce 1963 jen kol 6 %, v Anglii zaujímá již necelá 4 %. Podle prognózy hospodářského vývoje v USA se má podíl zemědělsky činných osob snížit do konce tohoto století na 1,8 %.⁹⁾

V zemědělství západní Evropy je tento podíl ve srovnání s Anglií a USA poněkud vyšší (Belgie 6,0 %, Holandsko 11,0 %, NSR 12,0 %, Francie 20,0 % apod. — údaje z roku 1963),¹⁰⁾ avšak vývojové tendence naznačují jeho další snižování, zejména v souvislosti s plánovanými strukturálními změnami. To znamená, že principy industrializace, jejíž ekonomickým kritériem je růst produktivity práce, se začínají silně uplatňovat v zemích EHS a vedou — i když za jiných společenských podmínek — ke K. M a r x e m formulovanému vyrovnávání rozdílu mezi zemědělstvím a průmyslem a postupně i mezi městem a venkovem.

Čím více se zprůmyslňuje zemědělská výroba, tím více zemědělství navazuje na společenskou dělbu práce v rámci celého národního hospodářství, stává se spjatým s průmyslovou výrobou nejen z výrobně technické stránky, ale i ze stránky ekonomické. Tento vyšší stupeň sepetí zemědělství s průmyslem vytváří i podmínky pro to, aby se překonávaly překážky soukromého vlastnictví půdy, bránící přílivu kapitálu z ostatních odvětví do zemědělství, a naopak, aby kapitálové investice, které jsou vloženy do zemědělství, přinášely efekt stejně výše jako v ostatních hospodářských odvětvích.

V socialistických zemích se velmi často zdůrazňuje nízká ekonomická účinnost investičních vkladů do zemědělství. Uvádí se značný rozdíl mezi vysokým tempem růstu investic a pomalým růstem v porovnání s jinými odvětvími. Například v ČSSR vzrostly investice do zemědělství v letech 1950—1963 o více než 400 %, hrubý objem výroby jen o 11 %, přičemž tento přírůstek po odečtení importovaných krmiv je ještě menší.

Příklady vyspělých kapitalistických zemí však dokazují, že zemědělství se postupně stává přitažlivou sférou kapitálu a umožňuje výhodné zhodnocení investic především v zemědělských odvětvích již průmyslového charakteru (kr-

⁹⁾ *Resources in America's Future 1960—2000*. Baltimore, 1963

¹⁰⁾ Údaje o vývoji počtu aktivně činných osob v zemědělství zemí EHS a podílu pracovníků v zemědělství na celkovém počtu aktivně činných osob jsou uvedeny v tabulce III a IV na str. 538.

mivářský průmysl apod.), v živočišné výrobě (chov drůbeže — brojlerů na maso, vejce apod.) atd.

Ke konfrontaci uvedených hledisek a skutečnosti je nutno vzít v úvahu, že účinnost investic (kapitálových vkladů) v zemědělství je závislá:

a) na reálném ocenění vztahů mezi cenami zemědělských produktů a cenami nákladových faktorů. Současné zkreslení těchto cenových relací v neprospěch zemědělství je ve většině socialistických zemí značně vyšší než ve vyspělých kapitalistických zemích;

b) na struktuře investic do zemědělství a jejich využití. Pokud jde o strukturu, zaujímají v zemích EHS důležité postavení tzv. investice intelektuální (rozvoj vědeckého výzkumu poradenská a konzultační střediska, zemědělské školství apod.), které ve stále širším měřítku formují vývoj moderního zemědělství a umožňují racionální využití investic ve výrobní sféře. Dále jde o investice do přidružených zemědělských odvětví a služeb. Investiční výstavba těchto odvětví a činností přispívá rovněž k rentabilitě investičních vkladů do základních zemědělských fondů, mechanizačních prostředků apod. Nedocnění rozhodujícího významu intelektuálních faktorů v socialistických zemích je často v rozporu s požadavky racionálního rozvoje zemědělství, vede k neúčelnému mrhání společenskou prací a ke snižování účinnosti investic. Nemálo příkladů o tom nacházíme i v investiční základně našeho zemědělství;

c) na struktuře zemědělské výroby a její ekonomické úrovni. Předpokladem účinnosti investic do zemědělství je i volba struktury zemědělské výroby ve vztahu k přírodním a ekonomickým podmínkám země a optimálního zapojení do mezinárodní dělby práce. Zatímco kapitalistické země tyto podmínky do značné míry respektují, v socialistických zemích jsou investice nezhodně umístovány do málo efektivních struktur (Sovětský svaz — celiny, ČSSR — cukrovka apod.).

Důležitou okolností kapitálových vkladů do zemědělství ve vyspělých kapitalistických zemích je, že zabezpečují v tomto odvětví nejen jednoduchou reprodukci, nýbrž i reprodukci rozšířenou.

Cesta ke zvyšování rentability zemědělské výroby, a tím i účinnosti investic, vede v rozhodující míře přes zvyšování produktivity práce. Tato tendence se začíná stále zřetelněji uplatňovat ve všech hospodářsky vyspělých zemích.

SOUHRN

Jedním z důležitých jevů ekonomického vývoje hospodářsky vyspělých kapitalistických zemí v poválečném období je agrární vědeckotechnická revoluce — proces přechodu od „manufakturního“ stadia zemědělské výroby ke stadiu „strojovému“.

Součástí tohoto procesu byl radikální růst materiálně technické základny, snížení podílu ekonomicky činných osob v zemědělství a rychlý růst produktivity práce. Mezi základní činitele, kteří tento vývoj ovlivnili a urychlili, nutno zahrnout: zvyšování úlohy a významu státního hospodářského intervencionismu formou přímých a nepřímých zásahů do zemědělství (subvence, využití ekonomických nástrojů), rozvoj průmyslu a prohlubování dělby práce mezi průmyslem a zemědělstvím, pokles podílu renty na důchodech v zemědělství, situace na trhu práce, růst mezd zemědělských dělníků apod. Změny ve vývoji materiálně technické základny se nejmarkantněji projeví v růstu mechanizace a chemizace. V tomto směru patří země EHS na přední místo ve světě.

Rozvoj materiálně technické základny je důležitou součástí rozšiřování státně monopolního vlivu v hospodářství vůbec a v zemědělství zvláště. Jeho charakteristické rysy spočívají ve snižování podílu zemědělského produktu na hrubém národním produktu mj. cestou zprůmyslňování zemědělství a v rozšiřování vnitřního trhu pracovní síly ve prospěch ostatních hospodářských odvětví a dále trhu výrobních prostředků a spotřebních předmětů.

Adresa autora:

Ing. Josef Z á t o p e k, Výzkumný ústav národohospodářského plánování,
Praha 1 — Kampa, U Sovových mlýnů č. 500

■ V poválečném období dochází v zemědělství vyspělých kapitalistických zemí k zajímavým změnám v sociálně agrární struktuře.

Při charakteristice sociálně agrární struktury je třeba přihlédnout k tak důležitým znakům, jako je např. rozsah použití námezdní práce v tom kterém zemědělském podniku, koncentrace strojů a hospodářského zvířectva, rozdělení podniku podle rozsahu výroby a zejména tržní produkce, stupně intenzity hospodaření apod. Americká statistika např. rozděluje zemědělské podniky nejen podle velikosti výměry půdy, nýbrž a především podle velikosti tržní výroby. Podle amerických metod se např. zahrnují do kategorie rodinných závodů jak hospodářství s tržbou 25 000 dolarů, tak i závody s tržbou 2500 dolarů, a to bez ohledu na to, zda ten který závod používá cizí pracovní síly nebo je popřípadě jinak zaměstnává. Takto pojatá definice značně zamlžuje sociálně třídní pohled na americké zemědělství. Tím lze vysvětlit, proč je např. definice pojmu „rodinného závodu“ spojena s mnoha zcela odlišnými představami.

Přes různé nedostatky v řazení a klasifikaci závodů podle množství půdy je nutno přiznat, že podle tohoto kritéria lze ovšem poměrně nejsprávněji posuzovat velikost většiny hospodářství, a tudíž i jeho sociální typ. Vyplývá to z velké závislosti zemědělské půdy na množství a jakosti půdy. Výroba se dá sice rozšířit intenzifikací bez současného rozšiřování rozsahu půdy, intenzifikace však není libovolná.

PROJEVY ZMĚNY SOCIÁLNĚ AGRÁRNÍ STRUKTURY V POVÁLEČNÉM ZEMĚDĚLSTVÍ VYSPĚLÝCH ZEMÍ

Změny v sociálně agrární struktuře úzce souvisí především s vědeckotechnickou revolucí, s procesem přechodu zemědělství od „manufakturního“ stadia výroby ke stadiu strojovému. Vliv tohoto tzv. technického výbuchu na vývoj sociálně agrární struktury se projevuje zejména v tom, že:

- a) výrazně se snižuje spotřeba živé práce, což znamená, že rapidně klesá počet pracovníků v zemědělství;
- b) počet námezdních sil v zemědělství přitom klesá rychleji než počet pracovníků v zemědělství;
- c) klesá poměrně rychle počet zemědělských usedlostí;
- d) roste počet těch závodů, které se nadále mohou nebo musí obejít bez nájmu cizích pracovních sil;

e) vytvářejí se specifické formy koncentrace výroby i kapitálu cestou tzv. vertikální integrace a jiných forem sdružování a kooperací.

Klesá nejen absolutní počet pracovníků v zemědělství, nýbrž i jejich podíl na celkovém počtu činných osob.

Ve srovnání s předválečným obdobím¹⁾ se počet zemědělského obyvatelstva v USA zmenšil o více než 17 miliónů a jeho podíl poklesl z 23 % na 6,9 %. Počet pracovníků v zemědělství poklesl o 5,5 miliónů osob, tj. o více než polovinu, a jejich podíl se snížil z 19 % na 5 %. Ještě v roce 1929 pracovalo v americkém zemědělství přesně tolik pracovníků jako ve zpracovatelském průmyslu, zatímco dnes je ve zpracovatelském průmyslu čtyřikrát více pracovníků než v zemědělství. Velký absolutní pokles zemědělského obyvatelstva vynikne více, když si uvědomíme, že ve srovnání s předválečným obdobím vzrostl počet obyvatelstva o 60 miliónů. Počet výdělečně činného obyvatelstva v dánském zemědělství poklesl ve srovnání s předválečným obdobím o 40 %. Podíl výdělečně činného obyvatelstva na celkovém počtu pracovníků v národním hospodářství se snížil z předválečných 29 % na 16 % v roce 1964 a podíl zemědělského obyvatelstva z 27,7 % na 17 %.²⁾ V Kanadě poklesl podíl pracovníků v zemědělství na celkovém počtu výdělečně činných osob ze 32 % v předválečném období na 11 %, v Anglii ze 6 na 4 %, ve Švýcarsku z 22 na 11 %, ve Švédsku ze 29 na 16 %, v Japonsku z 50 % na 27 % atd.

V zemích EHS se v poválečném období zmenšil počet pracovníků v zemědělství o více než 8 miliónů osob. Ve Francii poklesl jejich počet z předválečných 7,2 miliónů na 3,8 miliónů, v Itálii z 8,3 miliónů v roce 1951 na 5,0 miliónů. V NSR se počet výdělečně činných osob v zemědělství snížil ze 6,8 miliónů na 4,5 miliónů, tj. o více než 2 milióny. Největší pokles ze zemí EHS byl v Belgii, kde ve srovnání s rokem 1950 se počet činných osob v zemědělství zmenšil ze 616 000 na 230 000, tj. o dvě třetiny.

Podíl výdělečně činných osob v zemědělství na celkovém počtu pracovníků v národním hospodářství poklesl v Itálii ze 48 na 22 %, ve Francii ze 36 na 20 %, v NSR z 27 na 12,5 %, v Holandsku z 20 na 10 % a v Belgii ze 17 na pouhých 7%.³⁾

Pro posouzení tendencí vývoje agrární struktury je významný rychlý pokles používání námezdní práce v zemědělství vyspělých kapitalistických zemí, a zejména EHS. Když V. I. Lenin psal svou knihu „*Vývoj kapitalismu v zemědělství*“, mohl konstatovat, že „*rostoucí používání námezdní práce se vine jako všeobecný proces...*“.⁴⁾ Nyní se však počet námezdních sil v zemědělství kapitalistických zemí markantně snižuje. V letech 1950–1960 poklesl počet námezdních sil ve dvanácti západoevropských kapitalistických zemích o 26 %, ⁵⁾ v USA poklesl počet námezdních sil od roku 1950 o 1 milión, tj. o 35 %. V Dánsku poklesl počet námezdních sil v zemědělství

¹⁾ „Předválečné období“ reprezentují zpravidla roky 1936–1938 a „současné období“ roky 1963–1965.

²⁾ Landwirtschaftsstatistik 1957, København, str. 15, Production Yearbook FAO Roma 1964

³⁾ Výpočet autora podle materiálů FAO

⁴⁾ V. I. Lenin: *Vývoj kapitalismu v zemědělství*. Svoboda 1952, str. 283

⁵⁾ Dr. v. Blancenbourg: *Die westeuropäischen Landarbeiter*. Berichte über Landwirtschaft, Hamburg, Berlin, č. 3/1961

ve srovnání s předválečným obdobím o celé dvě třetiny, v Rakousku o polovinu, v Japonsku o 85 %.⁶⁾

Rovněž v zemích EHS byl pokles námezdních sil prudký. Ve srovnání s předválečným obdobím se počet stálých námezdních sil v NSR snížil ze 753 000 na 273 000 v roce 1963, tj. o 64 %, a počet nestálých klesl ze 360 000 v předválečném období na 262 000, tj. téměř o 30 %. Od roku 1950 se počet trvalých námezdních sil v zemědělství snížil o 65 % a nestálých o 50 %. Přímo fantastický pokles námezdních sil zaznamenalo belgické zemědělství, kde z předválečných 125 000 námezdních pracovníků v zemědělství zůstává nyní pouhých 20 500, tj. jen šestina bývalého počtu!

Absolutní pokles námezdních pracovníků v zemědělství západního světa by ovšem sám o sobě nemusel mnoho znamenat, protože klesá též počet pracovníků v zemědělství vůbec. Ve většině zemí se však námezdních sil používá méně nejen absolutně, ale i relativně, tzn., že počet námezdních sil v zemědělství klesá rychleji než počet všech pracovníků v zemědělství. Tak např. v Dánsku poklesl počet námezdních sil od roku 1939 o více než 200 000, zatímco pokles počtu pomáhajících členů rodiny činil jen 40 000 a podíl námezdních sil na celkovém počtu zemědělských pracovníků poklesl z 63 % na 29 %! Zatímco se ve srovnání s předválečným obdobím snížil počet stálých rodinných pracovníků v NSR ze 4 433 000 na 2 866 000, tj. o 35 %, poklesl počet stálých námezdních sil ze 753 000 na 274 000, tj. o 64 %. Zatímco počet nestálých rodinných pracovníků se dokonce zvýšil, poklesl počet nestálých námezdních sil ze 360 000 v předválečném období na 262 000, tj. téměř o 30 %. Ve Francii poklesl podíl námezdních sil za posledních 10 let z 23 na 14 %, v Holandsku z 15 na 11 % a v Belgii z 20 na 8,7 %.

Snížování počtu zemědělského obyvatelstva je průvodním a zcela zákonitým jevem rozvoje ekonomiky kapitalistických států již od počátku. Materiální základnou pro možnost odchodu pracovníků ze zemědělství je rychlý technický rozvoj, který umožňuje, aby pracovník v zemědělství vyrobil daleko více potravin než sám se svou rodinou spotřebuje, a který také umožňuje, aby početnější skupiny pracovníků přešly do jiných sektorů. Uvolňování pracovníků ze zemědělství je umožňováno současně i rozvojem ostatních odvětví národního hospodářství, jež mohou tyto pracovníky silly absorbovat.

Klesá i počet zemědělských usedlostí a vlastníků v zemědělství.

V USA se zmenšil počet zemědělských závodů téměř o 3 milióny, a to z asi 6,2 miliónů v roce 1939 na 3,3 milióny v roce 1963, tj. téměř o celou polovinu; z toho od roku 1950 o více než 2 milióny, jak ukazuje tab. V (str. 539).

V Kanadě, Rakousku a Švýcarsku poklesl počet usedlostí za posledních 10 let o více než čtvrtinu. Ze zemí EHS zaniklo za posledních 10 let ve Francii 1 milión usedlostí, v Itálii jen za posledních 10 let přes 1 milión a v Belgii poklesl počet usedlostí ve srovnání s předválečným obdobím ze 300 000 na 200 000, tj. o celou třetinu. Poměrně nejmenší pokles byl zaznamenán v Holandsku, naproti tomu v NSR se za posledních 15 let snížil počet zemědělských usedlostí o 450 000, jak nám ukazuje tabulka VI na str. 539.

Jakým směrem šel tento velký úbytek usedlostí? Lze konstatovat jasnou tendenci, že čím jsou závody menší, tím je tempo poklesu prudší. Zatímco v USA došlo k poklesu ve všech velikostních kategoriích do 200 ha, v zemích EHS dochází k poklesu v kategoriích do 10 ha. Zatímco však v USA, Velké Británii a Kanadě úbytkem menších farem zároveň roste počet největších závodů, v ze-

⁶⁾ Bauernbündler z 8. dubna 1961

mích EHS při poklesu počtu a výměry závodů do 10 ha se současně snižuje i počet závodů a výměry u velikostní skupiny nad 100 ha.

Přirozeně problém úbytku počtu velkých kapitalistických závodů a úbytek malých nelze zcela posuzovat z téhož hlediska. Zatímco úbytek malých závodů je výsledkem především konkurenčního boje, je úbytek největších závodů zcela jiného charakteru. V NSR a Itálii se počet a rozloha velkostatků snížily ani ne tak z ekonomického, nýbrž především z politického⁷⁾ důvodu, i když nemůžeme od sebe oba tyto procesy oddělovat. Pokles počtu těchto největších závodů je ovšem daleko pomalejší, takže nemá žádný brzdící vliv na koncentrační proces v zemědělství, který se ovšem projevuje zatím ve zvláštní formě, tj. ve vytváření a posilování tzv. středních závodů, závodů rodinných.

V důsledku pronikavého snížení počtu menších závodů vzrůstá průměrná výměra připadající na zemědělskou usedlost. Tak např. v USA se zvýšila ze 61 ha v roce 1930 na 137 ha v roce 1963. Za posledních 10 let se zvýšila průměrná výměra farmy o více než za předchozích 50 let dohromady. V Kanadě se průměrná výměra zemědělské usedlosti zvýšila ve srovnání s předválečným obdobím ze 100 akrů na 160, tj. o 60 %, v NSR ze 6,2 ha v roce 1949 na 9,2 ha v roce 1965. Ve Francii se zvýšila průměrná výměra usedlosti z 11,6 ha v předválečném období na 17 ha v roce 1964, v Belgii ze 6,1 na 8,2 atd.

Proces koncentrace se odráží hlavně v růstu tržní výroby připadající v průměru na jednu usedlost a ve zvyšování rozsahu kapitálu potřebného k vedení závodu.

Velmi poučné jsou některé údaje o pohybu počtu farem podle hodnoty tržní výroby v USA. Za posledních 5 let se zvýšil počet největších tržních farem o více než jednu třetinu při současném poklesu počtu závodů s tržbou do 10 000 dolarů ročně o 20 %. Stará norma modelu životaschopné farmy o rozloze 160 akrů je již dávno překonána. Neustálé zvyšování rozsahu kapitálu, potřebného k vedení farmy, svědčí jasně o sílící koncentraci v americkém zemědělství. Zatímco v roce 1945 činila průměrná hodnota americké farmy 11 487 dolarů, činila v roce 1963 již 51 472 dolarů, tj. 4,5násobek. Zatímco průměrná potřeba kapitálu připadající na 1 pracovní sílu v zemědělství činila v roce 1954 6325 dolarů, činila v roce 1963 již 25 390 dolarů.⁸⁾ Zatímco v roce 1950 stačilo k zajištění minimální výnosnosti rodinné farmy specializované na chov nosnic 2500 slepic, je dnes třeba alespoň 6000 slepic.

Tatáž tendence se prosazuje i v zemědělství zemí EHS. Tak třeba v Holandsku zesílila v posledních letech nevídaně koncentrace v živočišné výrobě. Počet hospodářství s jednou až čtyřmi dojnici se za posledních 10 let zmenšil o více než 40 %, zatímco počet hospodářství s dvaceti kravami vzrostl o 50 %, o více než třiceti kravami o 80 % a o více než padesáti kravami o 110 %. V NSR se u chovu dojnic považuje za minimální počet 20 kusů, u výkrmu prasat 100 kusů, u chovu drůbeže 2000 nosnic.⁹⁾ Ve Francii 800 největších dodavatelů vína dodává na trh více vína než ostatních 1 400 000 výrobců vína dohromady.

Ruku v ruce se změnou sociální struktury se mění i celková výrobní struktura v zemědělství. Zmenšuje se postupně „uzavřené“ samozásobitelské naturální hospodářství a převažuje komerční — tržní zemědělství. V tom a v roz-

⁷⁾ U NSR a Itálie měla značnou úlohu válečná porážka, jež si vynutila určitou pozemkovou reformu, a ještě další činitelé (podrobnější údaje o tom viz I. Stanek: *Zemědělství ve vyspělých kapitalistických státech*, NPL, Praha 1963).

⁸⁾ *The Balance Sheet of Agriculture 1963*, US Department of Agriculture, Washington, září 1963.

⁹⁾ G. Blohm: *Mitteilungen der DLG*, č. 51/1963.

dílném zaměření rostlinné výroby se rovněž projevuje vyspělost země. Ve vyspělých zemích je značná část rostlinných výrobků pouhým meziproduktem a je dále výrobně spotřebována jako krmivo v živočišné výrobě. Naproti tomu v méně vyspělých zemích se převládající část obilní produkce používá přímo jako potraviny a jen nepatrný podíl se zkrmuje. Tak např. v USA se zkrmuje přes 80 % obilní produkce, v západní Evropě kolem 60 %, zatímco v Asii jen 14 % a v Africe pouhých 6 %.

Absolutní i relativní pokles námezdních sil zároveň znamená, že klesá počet těch hospodářství, jež používají námezdních sil, a že roste počet závodů, které předtím užívaly námezdních sil a nyní se již obejdou bez nich. Ve srovnání s předválečným obdobím se zmenšil počet takovýchto farem v USA o 40 %, v NSR o polovinu atd. V NSR a Itálii jen kolem 8 % všech zemědělských závodů používá námezdní práce, v Japonsku již jen 1,9 %. Z interní zprávy pro americkou vládu „*O postavení rodinných farem*“ z roku 1962 se dovídáme, že přes polovinu amerických farem nepoužívá námezdní práce vůbec, 33 % farem méně než 0,5 námezdního pracovníka a jen 4 % farem, tj. kolem 140 000, užívá v průměru více než 1,5 námezdních sil na jeden závod. Zpráva se dotýká též používání námezdní práce prostřednictvím služeb strojních společností apod., zdůrazňuje však, že to lze ignorovat jednak proto, že nemá velký význam a nečiní v průměru u jednoho farmáře, který těchto služeb používá, více než 8–12 dní ročně, jednak proto, že má zřetelně klesající tendenci.¹⁰⁾

Swědčí některé procesy v soudobém zemědělství ve vyspělých zemích o oslabování kapitalistických prvků v zemědělství? Probíhá koncentrace a vytlačování malovýroby velkovýrobou cestou nekapitalistickou, cestou tzv. rodinných závodů, jak se to snaží dokázat mnoho agrárních ekonomů na Západě?

Teorie o tzv. dekapitalizaci, o „třetí cestě“ v zemědělství, jejímž jádrem jsou „rodinné závody“, se opírá o některá empirická fakta. Opírá se zejména o skutečnost, že v některých vyspělých kapitalistických zemích skutečně klesá nejen počet malých závodů, ale i počet největších statkářských hospodářství při současném zvyšování tzv. středních závodů. Až na USA, Kanadu a Velkou Británii je tomu skutečně tak téměř ve všech ostatních vyspělých zemích.

V této situaci bych chtěl připomenout, že Lenin ve své práci „*Agrární otázka a kritikové Marxe*“ podrobně rozebírá statistické údaje o vývoji sociální struktury zemědělství v Dánsku koncem 19. století a konstatuje, že dochází „*k zesílení krajních skupin a oslabení středních hospodářství*“.¹¹⁾

Teorie tzv. dekapitalizace zemědělství v soudobém kapitalismu se opírá pak zejména o to, že klesá absolutní i relativní používání námezdní práce v zemědělství a že vzrůstá počet závodů, které dosud používaly námezdní síly a v důsledku technického pokroku se mohou již obejít bez cizí práce, bez námezdních sil.

Novodobá technika v zemědělství bezesporu umožňuje, aby prostí výrobci zboží, nikoho nevykořisťující, disponovali poměrně větší rozlohou půd, dejme tomu 80–100 hektarů, vyráběli racionálně a převážně pro trh. V marxistickém pojetí by to znamenalo, že se značná část kapitalistických závodů postupně mění v nekapitalistické, resp. kapitalističtí výrobci zboží se mění v prosté výrobce zboží (hledisko výrobních vztahů nemusí být totožné s „malovýrobou“ — hledisko výrobních sil) a kapitalistická výroba synonymem „velkovýroba“.

¹⁰⁾ Radoje Nikolittch: *Family and larger than Family farms*, Washington 1962, str. 9.

¹¹⁾ V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 13, SNPL 1966, str. 194

Většina amerických ekonomů charakterizuje proto dnešní americké zemědělství jako nekapitalistické, jako zemědělství „rodinných závodů“.¹²⁾ Francouzský agrární ekonom J. Klatzmann říká, že se francouzské zemědělství velmi zřetelně přeměňuje v zemědělství rodinné.¹³⁾ Zejména v NSR se těší heslo „rodinných závodů“ značné popularitě.

Většina buržoazních a reformistických ekonomů přiznává, že vytlačování malovýroby velkovýrobou je objektivním vývojovým procesem. Tvrdí ovšem, že se koncentrace a velkovýroba ubírá nekapitalistickou cestou, cestou vítězství rodinné práce. Prof. dr. Schaefer-Kehnert tvrdí, že v dnešním zemědělství USA, NSR a jiných vyspělých zemí dochází k rozsáhlé socializaci výroby, k silnému koncentračnímu procesu. Tato „koncentrace však neprobíhá v rámci kapitalistických závodů, nýbrž naopak v rámci rodinných závodů, jež se v zemědělství stávají čím dále tím více rozhodujícími.“¹⁴⁾

Prof. Rolfes uvádí, že technický pokrok, umožňující zvýšit průměrnou výměru zemědělských závodů bez používání námezdních sil, znamená, že se kapitalistické vývojové formy hospodaření oslabují a že se v soudobém zemědělství posiluje rodinné podnikání.¹⁵⁾ Obdobné názory zastává mnoho dalších ekonomů. Tedy podle nich se zemědělská výroba koncentruje do rodinných závodů, jež nepoužívají námezdní síly, resp. technický pokrok v zemědělství umožňuje zemědělskou velkovýrobu i bez použití námezdních sil v rámci tzv. rodinných závodů.

Tedy ve sporu o hodnocení, zda další vývojová tendence v sociálně agrární struktuře zemědělství vede k upevňování a rozvoji kapitalistických výrobních vztahů, nebo zda spíše k oslabování těchto vztahů, k dekapitalizaci, k vítězství rodinné práce, k vítězství prosté výroby zboží, stojí teorie rodinných závodů na stanovisku, že vývoj spíše objektivně k dekapitalizaci v zemědělství.

Tuto teorii nelze prostě ignorovat a ani podceňovat. Údernost a logičnost některých argumentů je výrazem velmi vážných objektivních ekonomických procesů, skutečně se odehrávajících v zemědělství vyspělých zemí a opírá se o některá důležitá empirická fakta. V důsledku technického rozvoje připadá např. dnes již v průměru na jednoho pracovníka v americkém zemědělství kolem 90 ha zemědělské půdy při poměrně vysokém stupni intenzity hospodaření.

Nemůžeme se zde touto velmi zajímavou otázkou zabývat podrobně. Proto se omezíme jen na některé momenty. Není sporu o tom, že vývoj kapitalismu v zemědělství je nesmírně složitý a proto lze vždy nalézt příklady potvrzující protichůdné názory. Nesmíme ani zapomínat na to, že od doby, kdy V. I. Lenin zkoumal rozvoj kapitalismu v zemědělství a formuloval některé své myšlenky, nastaly v zemědělství další změny.

V soudobém kapitalismu probíhají sice některé jevy a procesy, které svědčí o tendencích mnohdy odporujících některým poučkám o vývoji kapitalismu v zemědělství, které naznačili klasikové marxismu-leninismu. Nicméně lze dokázat, že v soudobém kapitalismu probíhá mnoho důležitých procesů charakterizujících posilování kapitalistické

¹²⁾ Srovnej: I. Stanek: *Zemědělství ve vyspělých kapitalistických státech*. NPL Praha 1963, IV. část.

¹³⁾ Prof. dr. J. Klatzmann: „O problémech francouzského zemědělství“. „Zagadaniia ekonomiky rolnej, č. 1/1960, str. 88.

¹⁴⁾ Prof. Schaefer-Kehnert: *Die Mechanisierung landwirtschaftlichen Familienbetriebe*. Berichte über Landwirtschaft, Hamburg, Heft 1/1962, str. 106–107.

¹⁵⁾ Dr. I. Pietrowski: *Die Zukunft gehört dem freien Bauernfamilienbetrieb*. Landwirtschaftliches Wochenblatt, Mnichov, z 11. 2. 1962.

kých výrobních vztahů v zemědělství. Tak např. zmenšování výměry půdy některých statků v řadě zemí je zpravidla spojováno s přechodem na intenzivní hospodaření, kde zvyšování velikosti má také své optimální hranice. Na tuto skutečnost již upozorňoval V. I. Lenin, když napsal: „*Proces zvyšování intenzity zemědělství vede vlivem technických zvláštností zemědělství k zvětšování rozsahu hospodářství, k růstu výroby a kapitalismu i při zmenšení průměrného množství obdělávané půdy v hospodářství...*“¹⁶⁾

V důsledku prudkého vzrůstu produktivity práce, zejména ve větších kapitalistických závodech, lze též dokázat, že význam závodů s námezdními silami je na trhu mnohem větší, než by nasvědčoval počet námezdních sil nebo počet závodů používajících námezdních sil. Mnoho se hovoří o skryté formě námezdní práce v zemědělství, zejména v souvislosti s rozvojem vertikální integrace a rozvojem strojních nezemědělských společností, jež poskytují služby rolníkům prostřednictvím námezdních sil. Nesmíme zapomínat ani na to, že hranice výměry závodů, které vystačují s prací vlastních příslušníků, není neomezená. To, že se značný počet kapitalistických závodů změnil v kategorii prostých výrobců zboží, může také ukazovat, že vývoj dospěl již tak daleko, že mnoho bývalých kapitalistických nebo kulackých hospodářství již nemůže zaměstnávat námezdní síly a že vlastníci nebo bývalí kapitalističtí pachtýři proto nyní již musí pracovat bez námezdních sil jen sami. Ukazuje se, že ostrý konkurenční boj odsunul tyto zemědělce do kategorie pouhých prostých výrobců zboží, odkud může být jenom krůček k definitivní likvidaci jejich hospodářství. Podle výsledku šetření, které bylo uskutečněno o pohybu námezdních sil v mnoha zemích a v různých obdobích, lze vyvodit závěr, že námezdní síly ubývají zpravidla mnohem pomaleji v největších velikostních skupinách. Lze dokázat, že se bývalé kapitalistické závody přeměňují v tzv. rodinné závody, ovšem přitom jde zpravidla o závody, které používaly předtím jednu nebo maximálně dvě cizí pracovní síly. To je i pochopitelné. Jestliže je to menší kapitalistický závod, jen s několika cizími pracovníky, mechanizace tu vytlačí nejdříve námezdní síly a jen později případně i síly rodinné.

I když se uvnitř vyspělého kapitalistického zemědělství váha agrárního kapitálu zmenšuje a sféra bezprostředního vykořisťování zemědělské práce zužuje, jako celek se zemědělství stále více podřizuje všem zákonitostem kapitalistického výrobního způsobu a kapitálu a není už podstatné, je-li to kapitál nezemědělský.

Vzrůst zadlužení je rovněž jedním z důkazů tohoto posilování kapitalistických výrobních vztahů. Totiž, jak je známo, při zadlužení zůstává zemědělec jen formálně vlastníkem, protože zadlužení, a z toho vyplývající úroková povinnost, nepředstavuje v ekonomickém smyslu v podstatě vlastně nic jiného než pozemkovou rentu, kterou musí zemědělec odvést věřitelské bance, která je faktickým vlastníkem. Zadlužením se upevňuje vliv a moc finančního kapitálu. Odloučení půdy od rolníka formou růstu zadlužení je jednou z podmínek koncentrace pozemkové renty, jež není v podstatě ničím jiným, než výrazem koncentrace pozemkového vlastnictví.

Vývoj vertikální integrace umožňuje rovněž rychlejší a bezprostřednější pronikání nezemědělského kapitálu do zemědělství a tím i jeho podřízení. Je pravda, že toto podřizování zemědělství nezemědělským kapitálem může být do značné míry oslabováno státními zásahy ve prospěch zemědělců a tlakem pracujících zemědělců sdružujících se v různých kooperačních formách.

¹⁶⁾ V. I. Lenin: *Vývoj kapitalismu v zemědělství*, Svoboda 1952, str. 271.

PERSPEKTIVA DALŠÍHO VÝVOJE SOCIÁLNÍ STRUKTURY V ZEMĚDĚLSTVÍ

Stručný rozbor tendence vývoje sociálně agrární struktury v soudobém zemědělství ve vyspělých kapitalistických státech, a zejména v EHS, nám vnučuje otázku: jakým směrem se bude pravděpodobně ubírat sociálně agrární struktura v zemích EHS? Zachová se v západní Evropě, a zejména v zemích EHS, typ individuálních rodinných rolnických hospodářství?

Zkušenosti z nejrozličnějších sociálně agrárních typů v soudobém zemědělství staví nás na první pohled před určité dilemma. Vždyť soudě jen podle tempa rozvoje zemědělské výroby a celkové úrovně zemědělské výroby nelze zcela jednoznačně vyvozovat podstatnější výhodnost a přednost toho kterého typu agrární struktury. Výroba se relativně rychle zvyšuje jak v Japonsku, kde průměrná výměra zemědělského závodu činí pouhý hektar, nebo v NSR, kde převládají spíše menší závody a průměrná výměra hospodářství činí 10,5 ha, nebo v Dánsku, kde převládají střední závody, jejichž průměrná výměra činí 17 ha, tak i v USA, kde dominují závody s většími rozlohami (průměrná výměra americké farmy činí 137 ha), ať už na kapitalistické základně nebo na základě rodinného hospodářství.

Přes značný úbytek malých zemědělských závodů ve vyspělých kapitalistických státech a přes postupující koncentraci v zemědělství jsou drobné a střední rodinné rolnické závody, tedy, „prostí výrobci zboží“, stále ještě dominující formou a sociálně agrárním typem v západní Evropě a ve všech vyspělých kapitalistických zemích. Individuální rodinné zemědělské závody, jež byly po staletí převládající formou v zemědělství, se ve své historické existenci přes různé výkyvy a oklidy nadále udržují a jsou bezpochyby jednou z překážek vyrovnání průmyslu se zemědělstvím. Tak např. z celkového počtu 6,5 miliónů závodů s výměrou nad 1 ha zemědělské půdy v zemích EHS tvoří závody s výměrou nad 10 ha celých 70 %! Podíl těchto relativně drobných závodů činí v Itálii dokonce 85 %, v Holandsku 65 %, v Belgii 75 %, v NSR 71 % a ve Francii 53 %. Průměrná velikost výměry zemědělského závodu činí v zemích EHS asi 11 ha. Většina půdy a tržní výroby je stále v rukou malých a středních závodů, nepoužívajících námezdní síly, což svědčí o poměrně nízké úrovni koncentrace půdy a výroby v zemědělství zemí EHS.

M a r x hodnotil historickou úlohu těchto rolnických závodů a jejich další vývoj takto: „*Tato forma svobodného parcelového vlastnictví samostatně hospodařících rolníků jako vládnoucí, normální forma je jednak ekonomickým základem společnosti v nejlepších dobách klasického starověku, jednak se s ní setkáváme u moderních národů jako s jednou z forem, které vyrůstají z rozkladu feudálního pozemkového vlastnictví. Svobodné vlastnictví samostatně hospodařících rolníků je zřejmě nejnormálnější formou pozemkového vlastnictví pro malou výrobu . . .*“¹⁷⁾

M a r x předvídá jejich další vývoj, ukazuje na meze této formy hospodářství a na příčiny, pro něž tato forma hospodaření zanikne. Vychází přitom z působení diferenciačního procesu zboží výroby a předpokládá, že velcí statkáři a plantážníci pohltnou tato rolnická hospodářství. Na jiném místě M a r x ještě říká: „*Je v povaze parcelového vlastnictví, že vylučuje: rozvoj společenských produktivních sil práce, společenské formy práce, společenskou koncentraci kapitálů, chov dobytka ve velkém, progresivní používání vědy*“¹⁸⁾

Je zřejmé, že M a r x vycházel z toho, že malé rozměry takových hospodář-

¹⁷⁾ K. M a r x, Kapitál III-2, SNPL Praha 1956, str. 354.

¹⁸⁾ Tamtéž, str. 355.

ství jsou brzdou rozvoje výrobních sil, a že racionalizace zemědělství je v dlouhodobé perspektivě nemyslitelná bez odstranění této rolnické formy v zemědělství. Více než 100 let, jež uplynulo od doby, kdy M a r x napsal uvedená slova, nepřinesla, jak se zdá, ve vývoji této základní tendence tak podstatné změny, jak by se dalo předpokládat. M a r x o v o, zásadní hodnocení ovšem neztratilo v principu ani dnes svou platnost. Nastaly však některé změny, které M a r x přirozeně nemohl přesně odhadnout. I dnes, po více než 100 letech, se zdá, že forma vlastnictví samostatných hospodařících rolníků zůstává i nadále „nejnormálnější“ formou pozemkového vlastnictví i hospodaření, vládnoucím rámcem zemědělské výroby v celém nesocialistickém světě, včetně zemí EHS. Tomu napomáhají různé pozemkové reformy a celá řada jiných faktorů, jež znemožňují, aby se statkářské formy staly rozhodujícími formami v zemědělství. Spíše naopak, jsme svědky určitého oslabování statkářského a latifundistického zemědělství ve všech světadílech.

Dnes máme co činit se zcela novým typem „rolnických“ hospodářství, který neodpovídá tehdejšímu M a r x o v ý m představám. Rozvoj techniky umožnil, aby i nekapitalistické tzv. rodinné závody mohly pracovat s moderními technickými prostředky a racionálně. Proti některým objektivním tendencím, o nichž M a r x mluvil, působí i další faktory, jež umožňují prodloužit na delší dobu existenci rodinných hospodářství.

Jedním z těchto faktorů jsou různé formy státních zásahů, jež některé kapitalistické státy vykonávají především z politických příčin. Je zde sociologický a politický zájem zachovat rolnictvo jakožto důležitou sociální oporu buržoazie na vesnici.

Dalším důležitým činitelem pro zachování značné části rolnictva jsou nové organizační kooperační formy, jež i menším rolnickým hospodářstvím umožňují, aby si dočasně zachovaly svou samostatnost a staly se dokonce součástí velkovýrobních forem v zemědělství. Stejným směrem působí rovněž již zmíněný proces tzv. vertikální integrace.

Ačkoliv dějiny vyslovily již „smrtelný rozsudek“ pro individuální typ rolnického hospodářství, zdá se, že ještě po dlouhou dobu zůstane převládající formou v zemědělství nesocialistického světa, tedy i v zemích EHS.

Na druhé straně však vývoj zcela potvrdil správnost M a r x o v ý c h představ o tom, že rolnická hospodářství s celou svou strukturou se stanou značnou brzdou v dalším rozvoji zemědělství, ačkoliv i menší rodinné závody zvyšují svou výrobu. Dokonce takové Japonsko, jež patří k nejvyspělejším průmyslovým státům světa, vzbuzuje svým zemědělským modelem malých závodů značnou pozornost všech světových zemědělských expertů. Nicméně jsou perspektivy jejich dalšího vývoje velmi nejisté. Konkurenční tlak nutí malovýrobce k nadměrnému vynakládání práce a kapitálu. Aby si zachoval samostatnost, a to mnohdy i za cenu nižší spotřeby celé rodiny, malovýrobce se zadlužuje, až nakonec dříve nebo později podlehně hospodářskému tlaku. Tendence ukazuje, že optimální využití všech lidských a materiálových zdrojů pomocí techniky vyžaduje určité „koncentrační minimum“.

Ovšem koncentrace se prosazuje v poněkud jiné podobě, než se mohlo před 100 lety předpokládat. Tedy na otázku, zda se zachová typ rodinných hospodářství v zemědělství, lze odpovědět asi v tom smyslu, že v delší perspektivě v klasické formě asi ztěží. V blízké budoucnosti bude tato forma existovat ovšem s tou tendencí, že rodinná hospodářství budou nucena obtíže a meze, které jim vývoj staví objektivně v cestu, postupně překonávat prostřednictvím různých

forem netradičních kooperací. Tedy určité koncentrační minimum, jež je objektivní nutností, se stává čím dále tím více zřetelnější. Tam, kde k tomu nedochází přirozenou cestou, automaticky a organicky, děje se to dnes již běžně státními zásahy, jež známe i ze zemí EHS pod názvem programu „změny agrární struktury“.

Vytváření „koncentračního minima“ v podobě družstevní nám přímo vnučuje otázku, zda se může stát, aby se v některé vyspělé kapitalistické zemi, tedy konkrétně i v zemích EHS, stala výrobní zemědělská družstva hlavní formou zemědělského podnikání. Domníváme se, že to není zcela vyloučeno. Marxismus nevylučuje teoreticky dokonce ani možnost znárodnění půdy za kapitalismu. Tím spíše, že družstevnictví netvoří samostatné hospodářské zřízení a proto zemědělské výrobní družstevnictví samo o sobě může vznikat a fungovat jak za kapitalismu, tak i za socialismu.

Budou se formy zemědělského družstevnictví rozšiřovat nebo jejich úloha zužovat? Na tuto otázku lze odpovědět téměř s jistotou, že hlavní tendencí je přechod k vyšším formám kooperace v zemědělství. Zda se stanou nástrojem pro upevnění kapitalistického zřízení nebo nástrojem proti kapitalismu, to bude záviset na konkrétních historicko-politických podmínkách v jednotlivých zemích. Lze však oprávněně předpokládat, že to bude spíše demokratická alternativa pro strukturální změny protikapitalistického charakteru.

SOUHRN

V poválečném období dochází v zemědělství vyspělých kapitalistických zemí k zajímavým změnám v sociálně agrární struktuře. Tyto změny úzce souvisí především s vědeckotechnickou revolucí v zemědělství. Vliv tohoto tzv. technického výbuchu se projevuje zejména v tom, že se výrazně snižuje spotřeba živé práce, což znamená, že rapidně klesá počet pracovníků v zemědělství; počet námezdních sil v zemědělství přitom klesá rychleji než počet pracovníků v zemědělství; poměrně rychle klesá počet zemědělských usedlostí; roste počet těch závodů, které se nadále mohou nebo musí obejít bez nájmu cizích pracovních sil; vytvářejí se specifické formy koncentrace výroby i kapitálu bez centralizace cestou tzv. vertikální integrace aj. forem sdružování a kooperací.

Ruku v ruce se změnou sociální struktury se mění i celková výrobní struktura v zemědělství. Postupně se zmenšuje „uzavřené“ samozásobitelské naturální hospodářství a převažuje komerční — tržní zemědělství. Probíhá koncentrace a vytlačování malovýroby velkovýrobou cestou nekapitalistickou, cestou tzv. rodinných závodů. V soudobém kapitalismu probíhají některé jevy a procesy, které svědčí o tendencích mnohdy odporujících některým poučkám o vývoji kapitalismu v zemědělství. Nicméně však lze dokázat, že v soudobém kapitalismu probíhá mnoho důležitých procesů charakterizujících posilování kapitalistických výrobních vztahů v zemědělství. I když se uvnitř vyspělého kapitalistického zemědělství váha agrárního kapitálu zmenšuje a sféra bezprostředního vykořisťování zemědělské práce zužuje, jako celek se zemědělství stále více podřizuje všem zákonitostem kapitalistického výrobního způsobu a kapitálu, a není už podstatné, je-li to kapitál nezemědělský.

Adresa autora:

Doc. dr. Imrich Stanek, Ekonomický ústav ČSAV, Praha 1 — Nové Město, tř. Politických vězňů

■ Typickým jevem za kapitalismu je zaostávání zemědělství za průmyslem. Nechceme se zde zabývat příčinami tohoto zaostávání, které rozebral K. M a r x v Kapitálu, ani sociálními a kulturními důsledky vykořisťování zemědělství průmyslem, jimiž se zabývali další marxisté.

V souvislosti s těmito problémy, tedy v souvislosti s příčinami zaostávání zemědělství za průmyslem, chceme podtrhnout jenom jeden moment, který se často nebral v úvahu — a to vliv koloniálního zaměření zemí západní Evropy na strukturu jejich zemědělství. V investiční činnosti západoevropských zemí existovala určitá polarizace — část kapitálu byla vyvážena do kolonií, kde se půda teprve stávala zbožím, a zbývající část, která byla nadále investována v metropoli, šla hlavně do nejproduktivnějších odvětví, zejména do průmyslu. Zemědělství v metropolích však v důsledku existence koloniálního systému ztratilo značně na lákavosti pro kapitál, což se odráželo nejen v úrovni výrobních sil, ale i ve zpomalení vývoje výrobních vztahů, v určitém jejich znehybnění.¹⁾

Této stagnaci ve struktuře zemědělství pomáhala i protekcionistická opatření jednotlivých zemí západní Evropy, jejichž zavedení bylo vyvoláno střetnutím monokulturního a vysoce koncentrovaného zámořského zemědělství s tradičním zemědělstvím evropským, které vyústilo ve světovou krizi.

Avšak po druhé světové válce je patrná značná aktivizace zemědělské výroby, vytvořily se podmínky pro určité řešení kumulovaných problémů zaostalosti zemědělství. Rozpad koloniální soustavy a technická revoluce probíhající v národním hospodářství kapitalistických zemí vytvořily předpoklady pro rychlé změny ve struktuře zemědělství. Tak např. se zrychlil proces koncentrace: ve Francii vzrostla průměrná rozloha zemědělského podniku, která činila v roce 1882 něco přes 8 ha, do začátku druhé světové války jen na 10 ha, ale za dalších 20 let, do roku 1960, vzrostla na 15 ha. V EHS měl průměrný zemědělský podnik před válkou 8 ha, v roce 1960 asi 11 ha. Ve srovnání s postupem koncentrace v USA je to ovšem málo. Tam vzrostla rozloha průměrného zemědělského podniku ze 78 ha na 128 ha.

Vedle technické revoluce hraje stále větší úlohu sociální tlak, který je jednak výsledkem třídního boje a jednak je vyvolán soupeřením mezi dvěma soustava-

¹⁾ Tak např. poměr nákladů výroby na 1 ha ve Francii a v jejích severoafrických koloniích byl od konce 19. století až do druhé světové války 10—7 : 1. Tento fakt měl nepříznivý vliv na rozvoj francouzského zemědělství i tím, že ovlivňoval strukturu severoafrického zemědělství v tom smyslu, že podporoval rozvoj monokultury (např. pěstování vinné révy a obilí).

mi. Tento sociální tlak v podmínkách trvalé poválečné konjunktury a hospodářského růstu nutí stát k zásahům do problémů zemědělství. Stát, který ve stále větší míře zasahuje do výrobního procesu, nemůže ze sociálních a politických důvodů zůstat jako v minulosti lhostejný k problémům zemědělství, konkrétně k problémům nízkých důchodů zemědělců a nízké kulturní úrovni jejich života. Skutečnost, že v mnoha zemích západní Evropy průměrný důchod zemědělců činil v prvních poválečných letech jen asi 50 % důchodů ostatního obyvatelstva, a skutečnost, že v mnoha zemích se důchodová disparita mezi zemědělstvím a průmyslem zhoršovala, přiměla západoevropské země k vypracování státních zemědělských politik.²⁾ Byly sestaveny tzv. „Zelené plány“, jež všeobecně sledují cíl, aby se zemědělství podílelo na technickém pokroku a hospodářském růstu stejnou měrou jako ostatní odvětví.

V soudobém kapitalismu, a tedy v podmínkách rozvinutého státního intervencionismu, existují tak objektivní i subjektivní předpoklady pro určité řešení problémů zemědělství³⁾, zejména pro zmenšení disparity mezi průmyslem a zemědělstvím.

POJETÍ DISPARITY MEZI PRŮMYSEM A ZEMĚDĚLSTVÍM

Problematika disparity mezi průmyslem a zemědělstvím vystupuje v zemědělské politice jednotlivých západoevropských zemí především jako disparita důchodová. Konstatuje se velká důchodová diferenciaci jak uvnitř zemědělství, tak mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími národního hospodářství. Tato disparita se však nezkoumá zevrubně. Problém spočívá v tom, jak dosáhnout parity mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími národního hospodářství.

Různé teorie parity mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími vznikly po roce 1950 v NSR a USA při vypracovávání zemědělské politiky státu. Není to náhodou — právě v této době byla ukončena obnova zemědělství, výroba se rychle vyvíjela, takže agrárně sociální problémy zemědělství se staly zřetelnějšími.

Podle těchto teorií se pod pojmem parity rozumí, že práce a kapitál vložené do zemědělství musí přinášet stejný důchod jako v jiných odvětvích, nebo velmi obecně řečeno, že práce a kapitál v zemědělství se musí podílet na hospodářském růstu a na dosaženém blahobytu stejnou měrou jako práce a kapitál v ostatních odvětvích.

Tento pojem parity se stal teoretickým základem západoněmeckého „Zeleného plánu“, který obsahuje i kritéria, podle nichž se má parita vypočítávat. Tak např. v „Zeleném plánu“ NSR na rok 1960 je parita zemědělství s průmyslem počítána takto: pro práci v zemědělství se bere za základ průměrný hodinový výdělek dělníka v průmyslu. Podle toho tedy musí samostatný zemědělec dostat jednak stejnou mzdu za práci jako dělník v průmyslu, avšak k tomu se připočítává ještě odměna za vedení hospodářství ve výši 50 DM za každý hektar půdy, a pak 3,03 % úroků na celkový vložený kapitál.

²⁾ Podle údajů Komise EHS: Průměrný důchod na 1 činného pracovníka v zemědělství představoval v roce 1957 v EHS jako celku 50 % důchodu v ostatních odvětvích. V jednotlivých zemích EHS činil tento podíl 56 % v NSR, 57 % ve Francii, 58 % v Belgii, 38 % v Itálii a 78 % v Holandsku.

³⁾ Je zřejmé, že toto řešení je doprovázeno „masovým odchodem z půdy“, avšak nelze nevidět snahu státu regulovat tento obchod v rámci jeho hospodářské intervenční politiky.

Západoněmecký „Zelený plán“ se svým pojetím parity mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími stal modelem pro vypracování zemědělské politiky a zemědělského plánu jednotlivých západoevropských zemí. Avšak tato koncepce parity má své vážné nedostatky. Současná skutečná výše důchodů zemědělců se od teoretické parity odchyluje více než od skutečné výše důchodů v nezemědělských odvětvích. Podle této teorie musí totiž zemědělec být odměňován nejen jako dělník, ale i jako podnikatel, a dále musí dosahovat zisku na vložený kapitál. Není nutno mluvit o původu této teorie. Její základní nedostatek spočívá v tom, že se v zemědělství i v průmyslu předpokládá stejná rentabilita i efektivnost, a nepřihlíží se ke specifickým rysům zemědělské výroby, k důsledkům opoždění zemědělství za průmyslem.

Disparita mezi průmyslem a zemědělstvím byla marxisty chápána jako disparita vyvolaná rozdílnou úrovní rozvoje výrobních sil v zemědělství a v průmyslu. Je známo, že výrobní síly v průmyslu se vyvíjejí rychleji a že jejich rozvoj předurčuje rozvoj výrobních sil v ostatních odvětvích.

V zemědělství nelze uplatnit tytéž formy organizace práce jako v průmyslu, sociální struktura zemědělství do značné míry brání dosažení vyšší technické úrovně, pomalý vývoj výrobních vztahů zpomaluje i další zespolenštňování práce.

Domníváme se však, že je třeba zdůraznit příčiny tohoto stavu — průmysl se od svých počátků vyvíjel na úkor zemědělství, a to se konkretizuje v dosavadních celkových cenových relacích. To se samozřejmě dále odráží i v důchodové disparitě mezi zemědělstvím a průmyslem a v rozdílnosti sociálních a kulturních podmínek venkovského a městského obyvatelstva.

Avšak dnes už nestačí vysvětlovat disparitu mezi průmyslem a zemědělstvím jen jako projev rozdílné úrovně výrobních sil. V mnoha vyspělých kapitalistických zemích vzrostlo organické složení kapitálu v zemědělství natolik, že už je na úrovni organického složení kapitálu v ostatních odvětvích nebo ji dokonce přesáhlo. Je tomu tak např. v USA. V americkém zemědělství se úroveň výrobních sil blíží úrovni dosažené v průmyslu a přes tento vysoký stupeň zprůmyslnění zemědělství existuje disparita mezi zemědělstvím a průmyslem nadále jako disparita důchodová.⁴⁾

Je tedy zřejmé, že disparita mezi průmyslem a zemědělstvím se projevuje ve dvou rovinách: jako disparita v úrovni rozvoje výrobních sil, tj. v materiálně technické a organizační základně výroby, a jako disparita důchodová.

První formu disparity lze, jak jsme viděli na příkladě USA, vyrovnat, a objektivní podmínky k tomu nastaly hlavně po druhé světové válce.

Druhá forma disparity, disparita důchodová, je dosud vysvětlována hlavně pomocí teorie rozevírání cenových nůžek.

Nedostatek této teorie spočívá v tom, že k rozevírání cenových nůžek nedošlo ve všech vyspělých kapitalistických zemích⁵⁾ (jak to vidíme na příkladu Itálie), a navíc bylo rozevírání současně částečně kompenzováno státními opatřeními. Mnohem závažnější však je, že rozevírání cenových nůžek bylo

⁴⁾ Podle údajů ministerstva zemědělství USA bylo zjištěno, že hodnota výrobních fondů připadajících na 1 pracovníka v americkém zemědělství činila v roce 1954 13 162 dolarů a v roce 1964 již 27 005 dolarů, což je dvakrát více než ve většině amerických průmyslových odvětví. Naproti tomu roční důchod činil v roce 1954 1515 dolarů v zemědělství a 3707 dolarů v ostatních odvětvích, ale v roce 1964 v zemědělství jen 1816 dolarů a v ostatních odvětvích 5014 dolarů. (The Economica Almanach, New York 1965).

⁵⁾ Viz tabulka XVIII na str. 543.

do značné míry vyvoláno růstem těch nákladových faktorů, které znamenají i růst důchodu v zemědělství — mezd a pachtovného.

Je pravda, že stačí, aby se výroba nějakého produktu zvýšila o 3 % a cena tohoto produktu poklesne hned o 20—30 %. Je pravda, že existuje určitá monopolizace tvorby cen zemědělských produktů, a že i bez ekonomických důvodů je možná určitá manipulace s cenami na světovém trhu, která může mít vážné následky pro důchody zemědělců. Můžeme poukázat na příklad cukru, pšenice, rýže atd. Avšak tyto jevy pro vysvětlení trvalé důchodové disparity mezi průmyslem a zemědělstvím nestačí. Důchodovou disparitu lze vysvětlit jedině specifickým charakterem zemědělství v podmínkách soudobého kapitalismu.

Produkty zemědělství vystupují jako hodnoty v té míře, v níž uspokojují fyziologicky danou lidskou potřebu, a jejich sortiment jako užitných hodnot je ve velké míře omezen samotnou přírodou. Zemědělská výroba je tedy omezena potřebou lidí, avšak dosavadní stupeň rozvoje zbožně peněžních vztahů v rozvojových zemích, jakož i nové tendence ve spotřebě ve vyspělých kapitalistických zemích zužují dále možnosti realizace této výroby. To se projevuje i v paradoxu, že se jednak hromadí přebytky zemědělských produktů a jednak v rozlehlých oblastech světa trvá hlad a podvýživa.

Na rozdíl od průmyslu nemůže zemědělství určovat nebo uměle zvětšovat poptávku po své vlastní produkci, vyvolávat nové potřeby. Může jedině zkvalitňovat nabídku. Avšak existence současné struktury západoevropského zemědělství, jeho nepružnost, takovou přízrůsobivost ztěžují.

To jsou podle našeho názoru některé z nejdůležitějších příčin důchodové disparity mezi průmyslem a zemědělstvím.

Po druhé světové válce nastala rychlá expanze průmyslu, která je umožněna probíhající technickou revolucí a používáním nových zdrojů pro průmysl. Lze pozorovat, že zemědělství přestalo být zdrojem akumulace pro průmysl v té míře jako v minulosti. Naopak dochází k některým novým jevům, které svědčí o přesunech kapitálu z nezemědělských odvětví do zemědělství. Např. podíl pozemkové renty na čistém důchodu zemědělství se snižuje, podíl nezemědělského kapitálu na investicích v zemědělství stále roste.⁶⁾ V důsledku rozvoje státních zásahů do hospodářské a sociální oblasti nastalo znovurozdělování národního důchodu ve prospěch zemědělství.

Vývoj čistého produktu připadajícího na 1 pracovníka v zemědělství v procentech čistého produktu připadajícího na 1 pracovníka v ostatních odvětvích je zřejmý z tohoto přehledu:

	Itálie	Belgie	NSR	Holandsko
1953	57,3 ⁷⁾	31	65,9 ⁷⁾ (66,2)	67
1962	51,2 ⁷⁾	71	57,8 ⁷⁾ (71,4)	88

Po druhé světové válce se tedy začínají objevovat dvě tendence k překonání disparity mezi průmyslem a zemědělstvím, která se projevuje ve dvou rovinách. Jde jednak o objektivní tendence k rozvoji výrobních sil a jednak o státní a nadstátní zásahy směřující k překonání disparity mezi průmyslem a zemědělstvím v oblasti důchodů.

⁶⁾ Pro konkrétní údaje viz materiály Ekonomického ústavu ČSAV — Regionální studie o zemědělství jednotlivých zemí EHS.

⁷⁾ Bez státních subvencí.

OBJEKTIVNÍ TENDENCE V ROVOJI VÝROBNÍCH SIL SMĚRUJÍCÍ K PŘEKONÁNÍ DISPARITY MEZI PRŮMYSEM A ZEMĚDĚLSTVÍM

Existuje určitá podmíněnost vztahů mezi průmyslem a zemědělstvím. Technická revoluce vyvolala nejen prudký rozvoj průmyslu, ale hlavně vznik a rozvoj nových průmyslových odvětví. Navíc tato technická revoluce vyžaduje v rámci národního hospodářství další rozvoj dodavatelsko-odběratelských vztahů průmyslu a zemědělství. Za této situace nabývá podmíněnost vztahů průmyslu a zemědělství více na významu, než tomu bylo v minulosti: nový rozvoj průmyslu při trvalé poválečné konjunktuře je úže spjat s procesem zprůmyslnění zemědělství a na druhé straně pozvednutí úrovně zemědělství vyžaduje další rozvoj průmyslu.

Podívejme se na několik faktorů, které podmiňují tyto vztahy a které tedy objektivně působí na překonání disparity mezi průmyslem a zemědělstvím.

Prvním faktorem je rostoucí úloha průmyslu jako dodavatele pro zemědělství, a to hlavně dodavatele prostředků pro mechanizaci, automatizaci, chemizaci atd. Rychlý růst výrobních fondů v zemědělství je doprovázen stále větším napojením zemědělské výroby na vnitřní i zahraniční trh. Naturální spotřeba klesá na minimum, zemědělské závody jsou vysoce specializovány. Pojmy rentabilita a efektivnost se staly běžnými kritérii zemědělské výroby. Usiluje se o to, aby růst nákladů na mechanizaci a chemizaci rostl stejně rychle jako čistý produkt zemědělství.

Pozitivní stránkou tohoto procesu je rychlý rozvoj výrobních sil, avšak v mnoha případech dochází k tomu, že růst výrobních nákladů je rychlejší než růst čistého produktu. Dosavadní struktura západoevropského zemědělství brání totiž racionální mechanizaci, a to i v zemích, kde zemědělská politika státu pomáhá další mechanizaci formou úvěrů a subvencí. V důsledku toho dochází v drobných zemědělských závodech k nadměrné mechanizaci a k nedostatečnému využívání mechanizačních prostředků, což se projevuje v nedostatečné rentabilitě a v rostoucí zadluženosti. Tak existující sociálně ekonomická struktura zemědělství je i základnou pro uchování disparity přes rozvoj výrobních sil v zemědělství.

Dalším faktorem je to, že zemědělství se stává ve stále větší míře dodavatelem surovin. Nabývá tedy charakteru prvovýroby tím, že vedle něho vznikají nová odvětví potravinářského průmyslu. Stále větší část zemědělských produktů přichází do úpraven, zpracoven, konzerváren atd.

Tento proces nutí zemědělskou výrobu, aby stále pružněji reagovala na vývoj spotřeby. Tak např. trvalý pokles osobní spotřeby obilovin je doprovázen omezováním jejich osevních ploch. Naproti tomu se zvyšuje výroba zeleniny a živočišných produktů. To má příznivý vliv na růst důchodů v zemědělství.

Dále jako faktor vyrovnávání disparity působí okolnost, že stále větší měrou se na celkových zemědělských investicích podílí průmyslový kapitál nebo finanční prostředky ze státních rozpočtů. Podíl investic zemědělského původu tedy stále klesá, což jistě znamená určitý růst výdajů na zlepšení životních podmínek venkovského obyvatelstva. Na druhé straně tento proces svědčí o rostoucí podřízenosti zemědělství jako celku nezemědělskému kapitálu. V této souvislosti je třeba upozornit, že vedle investic zachycených jako zemědělské, je velká část průmyslového i finálního kapitálu investována do takových odvětví, která jsou se zemědělstvím úzce spjata nebo podstatně nepřímou ovlivňují zemědělství, popřípadě poskytují venkovskému obyvatelstvu doplňkový důchod. Jde např. o výstavbu infrastruktury, o výstavbu vesnic, o konzervářský a úpravářský průmysl apod.

Posléze je nutno považovat za faktor nově podmiňující vztahy mezi průmyslem a zemědělstvím i trvalý pokles podílu výdajů na potraviny na celkových osobních výdajích obyvatelstva. Tento faktor má příznivý vliv nejen na společnost jako celek, ale hlavně na zemědělství. Důsledkem toho je, že velká část výdajů zemědělců je věnována na průmyslové spotřební předměty a na větší uspokojování potřeb prostřednictvím služeb a kulturních statků.

To jsou některé z hlavních faktorů, které příznivě ovlivňují vztah mezi průmyslem a zemědělstvím a pomáhají překonat rozdíly mezi těmito dvěma odvětvími. Všechny tyto faktory se prosazují a vyvolávají objektivní tendenci k překonání disparity mezi průmyslem a zemědělstvím.

Lze pozorovat, že tato tendence se projevuje ve dvou formách, ve dvou směrech:

1. v tendenci k úplnému zprůmyslnění zemědělství, přičemž dochází k jakémusi odtržení zprůmyslněných odvětví od vlastního zemědělství;
2. v tendenci k novým formám dělby práce a výrobních vztahů.

První tendenci můžeme pozorovat v rozvoji živočišné výroby nebo výroby krmiv. Živočišná výroba se natolik odtrhla od půdy tím, že velká část krmiv se vyrábí průmyslově nebo se dováží ze zahraničí, je natolik mechanizována a dokonce automatizována, a svou organizací se tak přiblížila charakteru průmyslové výroby, že již stěží lze mluvit o zemědělském odvětví. Průmyslovému charakteru se přibližuje i svými rozměry. Takové jevy lze pozorovat i ve výrobě rostlinné, kde se podíl živé práce snížil natolik, že dosáhl úrovně průmyslu nebo dokonce klesl pod ni.

Druhá tendence se projevuje ve všech zemědělských odvětvích. Jde o takové formy organizace a dělby práce, které, i když konec konců mají podobný charakter jako v průmyslu, jsou dále přizpůsobeny zvláštnímu charakteru zemědělské výroby a dosavadnímu charakteru výrobních vztahů v zemědělství. Jde především o tzv. horizontální a vertikální integraci. Vedle těchto známých forem organizace zemědělské výroby jsou ještě další nové formy organizace a napojení zemědělské výroby na vnitřní a zahraniční trh. Jsou to zvláště nové formy združšťování. Například po roce 1960 vzniklo v řadě zemí EHS tzv. skupinové zemědělství (*agriculture de groupe*). Při tomto způsobu hospodaření se sdružují vlastníci a nevlastníci a jsou odměňováni bez ohledu na majetek, který vložili, pevnou měsíční odměnou podle vykonané práce. Případný zisk si rozdělují koncem roku opět bez ohledu na vložený majetek. Při tomto způsobu hospodaření vystupuje půda jenom jako výrobní prostředek a výroba je zde založena na podobných vztazích jako v průmyslu. Tato forma tedy všeobecně napomáhá k překonání monopolního vlastnictví půdy.

Vedle těchto dvou tendencí, směřujících k odstranění disparity mezi průmyslem a zemědělstvím, je třeba se ještě zmínit o procesu internacionalizace výroby. Proces internacionalizace výroby, který se prosazuje v zemědělství mj. ve formě sektorové integrace, vytváří lepší podmínky pro vyrovnání rozdílů mezi zemědělstvím a průmyslem. Tak lze očekávat, že zemědělská integrace v rámci EHS dá rozvoji výrobních sil zemědělství větší prostor a prostředky. Volný pohyb kapitálu, zboží a pracovních sil vytváří lepší podmínky pro další rozvoj zemědělství tím, že rozšiřuje trh a zvětšením konkurence nutí k racionalizaci výroby. Zemědělská integrace může uvést do pohybu všechny rezervy. Sektorová integrace v zemědělství usiluje o úzkou specializaci pro některé státy nebo oblasti.

Objektivně vede proces integrace v zemědělství k pohybu výrobních vztahů, k větší koncentraci půdy, k dalšímu zespolečenštění práce.

Všechny tyto jevy v podmínkách soudobého kapitalismu objektivně disparitu mezi zemědělstvím a průmyslem zmenšují, ale neodstraňují. Velkou úlohu zde hrají další momenty rázu subjektivního. V podmínkách rozvinutého státního intervencionismu má mnohem větší váhu vědomé úsilí o překonání této disparity.

STÁTNÍ A NADSTÁTNÍ ZÁSAHY K PŘEKONÁNÍ DISPARITY MEZI PRŮMYSEM A ZEMĚDĚLSTVÍM

Po druhé světové válce se uskutečnil určitý vývoj v hospodářské a sociální funkci a úloze státu, a to jednak v důsledku nového poměru sil uvnitř státu a jednak v důsledku rostoucí nutnosti zabezpečit hladký průběh reprodukčního procesu. Ve všech západoevropských zemích je státní zemědělská politika jedním z projevů těchto změn.

Právě stát má prostřednictvím své regulační a intervenční politiky rozhodující úlohu ve vědomém usilování o překonání rozdílů mezi zemědělstvím a průmyslem.

Zemědělská politika státu, i když se v jednotlivých zemích liší, směřuje hlavně ke znovurozdělení národního důchodu ve prospěch zemědělství vcelku a ke zlepšení materiálně technické základny zemědělství.

Z opatření, která mají příznivý vliv na důchody zemědělců, můžeme jmenovat:

1. Opatření týkající se cenové politiky zemědělských produktů. Jde především o příznivý vliv cen zemědělských produktů stanovených nebo garantovaných státem na zemědělské důchody.
2. Subvence směřující k růstu příjmů zemědělců nebo k poklesu výrobních nákladů určitého počtu zemědělských produktů. Zde jde především o prémie za pěstování některých produktů nebo o výhody, které stát poskytuje zemědělcům při prodeji některých produktů jako jsou nafta, umělé hnojivo, ušlechtilá osiva apod.
3. Subvence pro zlepšení podmínek obchodu se zemědělskými produkty a zpracování zemědělských produktů. Jde především o náhrady na vývoz do třetích zemí, na prudký pokles cen atd.
4. Finanční prostředky poskytované jako zvláštní sociální dávky samostatným zemědělcům a členům jejich rodin.

Z opatření, která směřují ke zlepšení materiálně technické základny zemědělství, je třeba se zmínit o těchto:

1. Subvence pro zlepšení struktury zemědělství.
2. Tzv. intelektuální investice, tzn. investice směřující k rozšíření odborného středoškolského a vysokoškolského vzdělání, propagace vědy a techniky, zemědělský výzkum atd.
3. Rozšiřování veřejných služeb a zlepšování infrastruktury: dopravy, spojů, silnic, meliorací půdy apod.
4. Užívání národních peněžních úspor a jejich poskytování zemědělcům za výhodných podmínek.

Přestože tyto intervence měly příznivý vliv na růst organického složení kapitálu a na strukturu zemědělství, výsledky dosažené ve zmenšení důchodové disparity se v jednotlivých zemích EHS liší a obecně nelze říci, že by státní zásahy přispěly k úplnému odstranění této disparity; došlo však k jejímu snížení.

To však neznamená, že státní zásahy byly zbytečné nebo neúspěšné. Znamená to jen tolik, že důchody v průmyslu nezůstaly na místě.

Jestliže v některých zemích zůstaly mzdy v zemědělství svou úrovní za průmyslem, pak v Belgii představují již 80 % mezd průmyslových a mzdy žen v zemědělství dokonce přesahují mzdy žen v průmyslu.⁸⁾ Je však nutno říci, že státní subvence a prémie v této zemi představují 60 % celkových ročních investic do zemědělství. Ve Francii činí státní investice $\frac{1}{3}$ celkových investic do zemědělství, v Itálii přes polovinu. V NSR tvoří více než jednu pětinu důchodů zemědělců státní subvence.

Pro překonání disparity mezi průmyslem a zemědělstvím má v současných podmínkách západoevropských zemí značný význam EHS jako vyšší, uvědomělý pokus o řešení problémů zemědělství. Nadstátní zásahy v rámci EHS směřují k jednotnému integrovanému zemědělskému trhu. Přitom tento proces nevylučuje zostřování národních i zájmových rozporů.

Počátky vytváření zemědělského trhu ukazují nejen řadu obtíží a rozporů, které se projevují mezi členskými zeměmi, ale i složitost vypracování a realizace společné zemědělské politiky, hlavně sociální a strukturální politiky. Nadstátní zásahy EHS v rámci EHS, které mají nahrazovat zásahy státní, jsou s nimi často v rozporu. Realnost řešení problémů disparity v rámci EHS je tedy nutno střízlivě posuzovat: s vytvářením EHS vznikají problémy vyrovnání disparity v širším měřítku — jednak rozdílů mezi zemědělstvím jednotlivých zemí, jednak rozdílů mezi zemědělstvím a průmyslem v rámci EHS. Problém se tedy rozšířil, avšak zároveň byly vytvořeny větší předpoklady k jeho řešení. Pozitivní stránku lze vidět v pokračování procesu zmenšování disparity, avšak ne v každé zemi rovnoměrně, a vyvolává nové problémy celospolečenského dosahu. Tak např. zvýšení důchodů zemědělců předpokládá snížení počtu osob činných v zemědělství a je tak doprovázeno masovým odchodem ze zemědělství. Tento odchod však nejen vyžaduje nové investice do zemědělství, nýbrž i komplikuje situaci ve městech, kde je třeba stavět více bytů, škol atd.

Perspektivní vývoj zemědělství nám ukáže, zde je vůbec možno překonat disparitu mezi zemědělstvím a průmyslem. K tomu je třeba, jak to výstižně vyjádřil bývalý francouzský ministr zemědělství P i s a n i, aby zemědělství přestalo prodávat všechno co vyrobí, ale aby vyrábělo to, co se dá prodat, třeba červené mléko nebo hranaté brambory.⁹⁾

Jinými slovy — je třeba, aby zemědělství přestalo být zemědělstvím v tradičním slova smyslu a stalo se průmyslovým odvětvím. To je jistě proces objektivní, ale dlouhodobý.

SOUHRN

Problematika disparity mezi průmyslem a zemědělstvím vystupuje v rámci zemědělské politiky západoevropských zemí jako problematika parity důchodů mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími. V současné době k vysvětlení disparity mezi průmyslem a zemědělstvím už zdaleka nestačí poukaz na rozdílnou úroveň výrobních sil, protože v řadě vyspělých kapitalistických zemí vzrostlo

⁸⁾ Je zajímavé, že např. ve Francii v roce 1962 činil průměrný důchod připadající na domácnost námezdního dělníka v zemědělství 5696 franků, zemědělce 4030 franků a dělníka v ostatních odvětvích 9685. Průměrný důchod francouzské domácnosti činil 10 823 franků.

Pramen: *Etudes et conjonctures* 1965. č. 1.

⁹⁾ *Problèmes économiques* č. 919.

organické složení kapitálu v zemědělství natolik, že je mnohdy na stejné, ne-li vyšší úrovni jako v ostatních odvětvích. Avšak tento proces zprůmyslnění zemědělství nevyvolal odstranění důchodové disparity mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími. Dosud byla tato důchodová disparita vysvětlována jen teorií rozevírání cenových nůžek. Toto vysvětlení se však dnes už jeví nedostatečným. Důchodovou disparitu lze vysvětlit jedině specifickým charakterem zemědělství v podmínkách soudobého kapitalismu. Zemědělství má totiž tu nevýhodu, že nemůže určovat, ani uměle vyvolat poptávku po svých produktech a je odkázáno jediné na zkvalitňování nabídky. K překonání disparity mezi průmyslem a zemědělstvím směřuje především samotný rozvoj výrobních sil a v oblasti důchodové mají stále větší význam státní a nadstátní zásahy. Stát zasahuje hlavně formou znovurozdělování národního důchodu ve prospěch zemědělství, avšak nelze očekávat, že tím bude celá důchodová disparita odstraněna. Tendence k překonání této disparity vede — jak se ukazuje — přes revalorizaci úlohy zemědělství v národním hospodářství a v tom smyslu přes úplné zprůmyslnění zemědělství.

Adresa autora:

Inž. Rochdi Goulli, Ekonomický ústav Československé akademie věd,
Praha 1 - Nové Město, tř. Politických vězňů

■ Poválečný vývoj zemědělství ve vyspělých kapitalistických zemích je nutno vidět v souvislosti se širokým systémem státního intervencionismu. Po druhé světové válce se ve vyspělých kapitalistických zemích značně rozvinuly státní zásahy do národního hospodářství v různých formách, na různé úrovni ekonomických procesů a v různé intenzitě jejich působení v jednotlivých zemích. Jedním ze společných jmenovatelů těchto státních intervenčních systémů je stabilizační hospodářská politika, která sleduje optimální rozvoj národního hospodářství, s vyloučením krizových poruch ekonomických i politických. Oblast zemědělské výroby nezůstala mimo tuto obecnou tendenci, i když má své specifické rysy.

Z hlediska cílů intervenční zemědělské politiky a oblastí jejího působení v ekonomických procesech je možno státní intervenční zásahy rozčlenit na oblast vnitřních zásahů, které ovlivňují bezprostředně rozvoj zemědělské výroby a oblast zahraničně obchodních zásahů, které mají jednak ochrannářský charakter vůči vnější konkurenci, jednak stimulují export zemědělských výrobků na zahraniční trhy.

První skupina státních intervenčních zásahů shrnuje taková opatření jako přímou podporu výroby zemědělských výrobků, přímé subvence výrobcům, prémie za uplatňování nových produktivnějších metod hospodaření, zavádění hodnotnějších odrůd zemědělských kultur apod., dále intervenci nákupních i spotřebitelských cen zemědělských produktů, intervenci cen mechanizačních prostředků, paliv, chemikálií a rovněž intervenci přeměny („ozdravění“) sociálně ekonomické struktury zemědělství, vytváření infrastruktury v zemědělství (cesty, meliorační opatření, základní zavlažovací kanály) a celou řadu dalších. Zdůvodněním pro tyto vnitřní zásahy do vývoje zemědělství je jednak snaha po likvidaci všestranného zaostávání zemědělské výroby za ostatními oblastmi národního hospodářství, nutná pro harmonický rozvoj celého národního hospodářství, jednak pozvednutím rentabilnosti zemědělské výroby a její konkurenční schopnosti na úroveň předních kapitalistických zemědělských producentů.

¹⁾ Zpracováno na základě teritoriálních studií o zemědělství zemí EHS:

inž. Rochdi Goulli: Zemědělství Itálie a západoevropská integrace
Zemědělství Belgie a západoevropská integrace

doc. inž. Z. Klusáková-Svobodová, CSc.: Zemědělství Francie a západoevropská integrace
Zemědělství Holandska a západoevropská integrace

doc. dr. Imrich Stanek, CSc.: Zemědělství NSR a západoevropská integrace

— Materiály Symposia 5.—8. října 1965

Na systém vnitřních zásahů navazují zásahy v oblasti zahraničně obchodní. Pokud sledují ochranu vnitřního trhu, zahrnují taková opatření jako jsou importní cla, kvantitativní omezení dovozu, převedení importních operací do rukou státních organizací apod., tj. taková, jimiž je možno omezit dovoz na rozsah, který by neohrožoval odbyt domácích produktů. U těch produktů, na jejichž vývozu má stát zájem, dochází k přímé podpoře exportu, např. prostřednictvím exportních premií, daňových a úvěrových výhod pro exportéry, vykonávání exportních operací státními organizacemi apod.

Státní intervencionalismus v zemědělství s výrazně ochrannářským charakterem, který v poválečném období nabyl takových rozměrů a intenzity, jaký nemá v dřívější historii hospodářského vývoje obdobu, sehrál svou kladnou úlohu tím, že umožnil vyřešit celou řadu vývojových problémů zemědělství v poválečných letech, především pak růst objemu zemědělské výroby na základě široké vědeckotechnické revoluce, a tím zlepšení zásobování obyvatelstva. V současné etapě se však postupně protekcionismus dostává do rozporu s vývojem mezinárodní dělby práce a racionálního mezinárodního rozmístění výroby, protože má tendenci konzervovat strukturu výroby v jednotlivých zemích. Proto v posledních letech vystává nová tendence v kapitalistickém světě — tendence k liberalizaci světového obchodu zemědělskými produkty, která směřuje k novému uspořádání světového zemědělského trhu. Poválečný zemědělský protekcionismus mj. vedl i k tomu, že se vytvořil velký rozdíl mezi cenami, které dosahují výrobci při prodeji na vnitřních odbytových trzích, a mezi cenou, dosahovanou na zahraničních trzích tzv. cenou světovou.

Zemědělská integrace ve formě vytvoření regionálního společného zemědělského trhu, je jednou z reakcí na liberalizační tendence. Liberalizace zemědělského trhu v rozpětí integračního seskupení nemůže však postihnout jen oblast zahraničně obchodní, ale rovněž, zcela zákonitě, se musí v té či oné míře promítnout do vnitřního intervenčního systému, zdůraznit v zemědělské politice ekonomickou racionalizaci výroby. Nicméně je zřejmé, že liberalizace zemědělské politiky ve vyspělých kapitalistických zemích, ať již v zahraničně obchodní oblasti nebo v oblasti vnitřní, je dlouhodobějším procesem, který nutně souvisí s postupnou likvidací nerovnoměrných podmínek ve výrobě, které zapříčiňují nerovné postavení v konkurenčním soupeření jednotlivých zemí na integrovaném i na světovém zemědělském trhu.

FINANČNÍ ÚČAST STÁTU NA ROZVOJI ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBY

Svědectvím toho, že oficiálně vyhlášené programy všestranného rozvoje zemědělské výroby nebyly jen deklarací, ale byly brány vládními kruhy všech členských zemí EHS velice vážně, jsou především obrovské částky, které byly a jsou státem každoročně vkládány do zemědělství, jakož i podíl státních subvencí a úvěrů na celkových investičních nákladech v zemědělství.

Ve Francii, za období 1958—1961 (4 roky), bylo celkem investováno do zemědělství 15,2 miliardy franků. Na této položce se stát podílel 3,5 miliardou franků přímých subvencí a 1,3 miliardy franků úvěru. Rovněž v západním Německu jsou každoročně věnovány ze státního rozpočtu obrovské částky do zemědělství. Zemědělská část státního rozpočtu vzrostla z 827 miliónů marek v roce 1953 na 3,5 miliard marek v posledních letech. Státní investice v zemědělství v Itálii, které před rokem 1951 nepřesahovaly 19 % celkových investic, dosahují od roku 1955 průměrně 50 % celkových investic v zemědělství. Podíl státních

investic v zemědělství v Itálii je nejvyšší ve srovnání s tímto podílem v ostatních západoevropských zemích. Velký podíl z těchto státních investic je věnován na rozvoj zemědělství jižních oblastí Itálie. Cílem přímé finanční účasti státu na rozvoji zemědělské výroby je vytváření podmínek růstu produktivity práce v zemědělství.

Mimo finanční pomoci tohoto druhu stát rovněž v některých případech subvencuje ceny vybraných produktů s tím, aby udržel relaci mezi spotřebními a výkupními cenami na žádoucí úrovni. Těmito opatřeními v podstatě reviduje rozpětí mezi cenami výrobních faktorů a realizačními cenami zemědělských produktů a podporuje modernizaci výroby.

Bylo by zjednodušením nevidět, že existovaly a existují značné rozpory mezi zájmy agrárního kapitálu a rovněž zájmy zemědělců vcelku na straně jedné a zájmy průmyslového a bankovního kapitálu na straně druhé. Finanční intervenci, jakož i celkovou intervenci státu lze hodnotit jako činnost, která je zaměřena ve prospěch perspektivních cílů rozvoje celé kapitalistické společnosti na účet dílčích a dočasných zájmů finančního či průmyslového kapitálu a cestou kompromisů mezi zájmy různých skupin kapitálu. Průmyslové a finanční kruhy jsou pro rozvoj zemědělské výroby, ale nejsou již nadšené tím, aby se každoročně zvyšovaly prostředky ze státního rozpočtu pro zemědělské účely. Jsou to také průmyslové kruhy, které vidí intervenční finanční účast státu jako dočasnou, která po splnění svých úkolů má být nahrazena uvolněním konkurence jako tlaku a stimulu dalšího rozvoje. Snahu přejít k liberalizaci můžeme dnes pozorovat jak v NSR, tak ve Francii i ostatních zemích podle toho, v jaké míře byl dosažen předpokládaný rozvoj zemědělství. Není proto náhoda, že např. v NSR zemědělský zákon a „zelený plán“ byly vypracovány na společných schůzích vedoucích činitelů Svazu německého průmyslu a Zemědělského svazu.

Vedle přímé účasti státu na investiční činnosti v zemědělství stojí za povšimnutí usměrňování cen výrobních prostředků. Jako příklad je možno uvést slevy na ceny pohonných látek používaných pro zemědělské účely, které s rozvojem mechanizace tvoří stále rostoucí položku ve výrobních nákladech. Nižší ceny jsou zajišťovány tím, že jsou poskytovány provozní subvence na naftu a mazadla. Tyto slevy jsou různé v jednotlivých zemích.²⁾

Stát zajišťuje i zvýhodnění cen jiných výrobních prostředků. Např. v NSR byla poskytována 20% sleva z ceny průmyslových hnojiv. Nyní, když průměrná spotřeba na hektar orné půdy dosáhla více než 300 kg čistých živin, byla tato subvence počínajícím hospodářským rokem 1964/65 zrušena.

Intervenční činnost v oblasti investiční a cen výrobních prostředků je těsně spjata s podporou vědeckotechnické revoluce a s řešením problémů pracovní síly v zemědělství a procesu koncentrace výroby, tj. s přeměnou sociálně ekonomické struktury zemědělství.

Koncentrace zemědělské výroby, která vede k racionálnější sociálně ekonomické struktuře v zemědělství a rovněž k odchodu zemědělské pracovní síly do ostatních hospodářských odvětví, se uskutečňuje jako proces, který je do značné míry usměrňován a podporován státem. Současná sociálně ekonomická struktura zemědělství s převládajícími drobnými a středními hospodářstvími je ve všech zemích EHS považována za jednu z prvořadých překážek na cestě k racionalizaci výroby, k odstranění technického zaostávání zemědělství za průmyslem, k odstranění tzv. důchodové disparity mezi zemědělstvím a ostatními oblastmi národního hospodářství. Přes odchod velkého počtu pracujících ze zemědělství, ke kterému

²⁾ Viz tabulku XX na str. 544.

došlo v poválečném období ve všech zemích EHS, je současný stav pracovních sil v zemědělství považován za nadbytečný a jejich odchod je současně řešen se stimulováním koncentračního procesu. V důsledku odchodu především mladých lidí ze zemědělství, se však stala velmi nevýhodnou věková struktura pracujících v zemědělství.

Například ve Francii se zásady strukturální politiky odrazily v tzv. zákoně o orientaci schváleném v srpnu 1960, kterým vláda převzala rozhodování o velikosti výměry hospodářství, schopných zajistit racionální využití techniky, práce a kapitálu. „*Společnost pro hospodaření půdou*“ je speciální orgán pověřený redistribucí vykoupené půdy, je finančně podporován státem a má přednostní právo při výkupu zemědělské půdy. Regionální zemědělské banky byly nuceny na návrh vlády přerušit poskytování úvěrů na nákup traktorů a zemědělských strojů těm farmářům, jejichž rozloha hospodářství je považována pro použití strojů za „nedostatečnou“.

Podle informační zprávy francouzské „*Komise pro výrobu a sledování změn ve věkovém složení aktivních zemědělců*“ — dosáhlo 20 % samostatných zemědělců přes 65 let a dokonce 50 % věku přes 55 let. Opatření státu proto rovněž sledují preferenci mladých pracovních sil v zemědělství. K tomu má např. sloužit důchod poskytovaný ze sociálního fondu těm starým osobám, které postoupí půdu „*Společnosti pro hospodaření půdou*“ nebo mladým zemědělcům.

V NSR je právním základem strukturálních změn zákon o úpravě půdy ze 14. července 1953. Obsahem tohoto zákona je především scelování půdy, současně však řeší i problémy agrární struktury. Podle par. 4 může být scelování nařízeno z úřední moci, jestliže to vyžaduje veřejný zájem a jestliže orgány považují scelování půdy za účelné. Celkem bylo od roku 1953 do roku 1961 sceleno 1 155 000 ha zemědělské půdy a scelení dalších 2 milionů hektarů se již připravuje. Součástí scelovací akce je rovněž vysídlení, kdy usedlost se pro nevhodnost úplně likviduje a dosavadní vlastník buď přejde do jiného povolání nebo dostane náhradní usedlost. V rámci vysídlovací akce bylo od vzniku „zeleného plánu“, tj. od roku 1956, celkem vysídleno kol 12 000 zemědělských usedlostí ve prospěch zvětšení ostatních zemědělských závodů na určitou „zdravou“ rentabilní hranici. Pro účely „zvětšování“ platí ustanovení, že stát poskytne zájemci úvěr na nákup půdy do 65 % kupní ceny. Zvláštní variantou je tzv. Blum Plan. Jeho podstata spočívá v tom, že místo obyčejného výkupu malých usedlostí dostává bývalý vlastník půdy doživotní rentu, jež je vypočítána z 3,5 % zúročení hodnoty závodu.

V Itálii, na rozdíl od ostatních zemí EHS, je problém struktury pozemkového vlastnictví řešen pozemkovou reformou, s ohledem na feudální charakter vlastnictví, které převládlo v mnohých, zejména jižních oblastech Itálie. Do roku 1960 bylo, podle italské ústavy a zákona o pozemkové reformě z roku 1950 přiděleno rolníkům kol 1 miliónu hektarů půdy a v rámci „zeleného plánu“ mělo být do roku 1965 přiděleno dalších 800 000 ha.

Rovněž v Holandsku je současná struktura hospodářství považována jako překážka pro zefektivnění výroby. Podle oficiálního stanoviska je kritériem pro efektivní rozměr zemědělského hospodářství: a) takový rozsah a výrobní kapacita, která umožňuje plné pracovní vytížení zemědělců, b) důchod z hospodaření, který hradí zemědělci vynaložení pracovního úsilí při manuální práci a při práci spojené s řízením hospodářství v té úrovni, jako je mzda stanovená pro vedoucí státních zemědělských hospodářství obdobné velikosti. Např. pro sezónu 1957—58 „mzda“ hospodáře byla určena pro pastvinářskou farmu o rozloze 18 ha

7200 florinů, pro farmu o rozloze 10 ha — 6000 florinů. Ze stejných důvodů jako ve Francii či NSR holandský stát úvěruje bezúročně „*Orgán pro správu půdy*“, který vykupuje zemědělskou půdu a prodává ji za zvýhodněných podmínek (na 30leté splátky při nízkém úroku) tak, aby se zvětšily dosavadní zemědělské usedlosti. V důsledku opatření ke scelování půdy dosáhlo Holandsko mezi zeměmi EHS relativně nejvyššího stupně scelení pozemků.

STÁTNÍ REGULACE ZEMĚDĚLSKÉHO TRHU

Jako součást státních intervenčních zásahů se vytvořily v poválečném období složité systémy opatření v oblasti trhu zemědělských produktů. Tato opatření usměrňují nejen vzájemné cenové relace průmyslových a zemědělských produktů, ale jsou také podřízena cílům zemědělské politiky, pokud jde o přeměnu struktury výroby.

Francouzský systém regulující trh jednotlivých zemědělských produktů se začal v podstatě systematicky vytvářet od roku 1953, kdy se na vnitřním trhu začal projevovat tlak zemědělských přebytků. Intenzita regulujících zásahů je diferencována podle důležitosti jednotlivých produktů. Proto je rozdíl mezi organizací trhu pšenice, cukrovky, mléka, vína, kdy stát kontroluje a usměrňuje jejich trh počínaje výrobou, a mezi organizací trhu takových produktů, jako je krmné obilí, máslo, maso, jejichž regulace je omezena jen na tržní zásahy a vykonávána poloveřejnými organizacemi. Nicméně pro všechny základní produkty (obilí, maso, mléčné výrobky, olejnaté produkty) obsahuje organizace trhu tři instituce: podpůrný fond, systém cen a intervenční společnosti.

K organizaci trhu jsou v první etapě budování celého intervenčního systému vytvářeny oborové výbory (*Comité interprofessionnel*), intervenční orgány a orgány pro financování zemědělských trhů.

Oborové výbory, které jsou ustaveny pro jednotlivé výrobky nebo skupiny výrobků seskupují představitele výrobců, zpracovatelských podniků, distribučních podniků a sektorového ministerstva. Mají konzultační úlohu v ekonomických a technických otázkách. Intervenční orgány jsou společnosti soukromého charakteru pod úzkým veřejným poručením. Jejich úkolem je intervenovat podle rozhodnutí státních orgánů na trhu, např. výkupem, vytvářením rezervních zásob nebo exportem, a touto svou činností vést ke stabilizaci cen. Finanční orgány jsou správní výbory, které poskytují intervenčním orgánům finanční prostředky pro jejich činnost. Využívají k tomu jednak svých vlastních finančních zdrojů, jednak státních finančních prostředků.

Vedle těchto orgánů, které obsáhly organizaci trhu základních zemědělských produktů, byl dekretem z 20. května 1955 vytvořen „*Fond vzájemné zemědělské záruky*“, který měl za úkol intervenovat v těch oblastech zemědělského trhu, které nebyly zahrnuty do uvedeného systému (ovoce, zelenina) tím, že bude poskytovat úvěr, zálohy, kompenzovat ztráty apod. Zákonem o zemědělské orientaci z 5. srpna 1960 byl posléze založen „*Fond orientace*“ a regulování zemědělských trhů (*Fonds d'orientation et de regularisation des marchés agricoles F.O.R.M.A.*), který nahradil Fond vzájemné záruky a mimoto i další Fondy pro některé produkty, a to pro trh masa, mléka a mléčných produktů. Tento Fond, který je pod přímou kontrolou ministerstva zemědělství a financí, má za úkol koordinovat intervence na zemědělských trzích výše uvedených produktů. Jeho úkolem je především prosazovat prostřednictvím úvěru zemědělskou politiku v oblasti trhu.

Tento systém intervenčních orgánů byl vytvořen s tím, aby na trhu uskuteč-

ňoval především zásahy krátkodobého významu. Činnost tohoto systému nesměřovala ještě k opatřením, která by ovlivňovala vývoj trhu s ohledem na dlouhodobější perspektivu jeho vývoje a v důsledku toho nemohla ovlivnit vývoj samotné výroby. Organizace zemědělského trhu nevedla tedy k usměrnění výroby podle vývoje poptávky, ať již vnitřní nebo zahraniční. Proto výroba řady produktů, i když byla přebytková, byla rentabilní, zatímco jiná produkce, třebaže byla deficitní, nebyla rentabilní.

Z toho důvodu byl vydán dekret z 18. září 1957, který v organizaci zemědělských trhů znamenal přechod od zásahů, které mají krátkodobý dosah, k opatřením, jež se mají projevit v usměrňování samotné výroby přes systém zásahů na trhu pomocí soustavy orientačních cen, stanovených pro dlouhodobější období. Pro pšenici, ječmen, kukuřici, cukrovku, hovězí maso, vepřové maso a vejce byly stanoveny cílové ceny (*prix objectifs*), které mají být dosaženy v ročních etapách. Mimo cílových cen byly určeny ještě roční směrné ceny (*prix indicatifs*) a sezónní ceny. Cílové ceny se měly ročně přehodnocovat v souladu s cenami průmyslových výrobků nezbytných pro zemědělskou výrobu, v souladu s cenami průmyslového spotřebního zboží a s úrovní mezd v zemědělství. Zákon ze srpna 1960 „O orientaci zemědělství“ již přihlíží k vytvářejícímu se společnému zemědělskému trhu v EHS a určuje nutnost stanovit nové cílové ceny a přiblížit je průměrným cenám EHS.

Zemědělské trhy jednotlivých produktů se vyvíjely na základě tohoto výše vyloženého intervenčního systému.

Tak např. v oblasti produkce masa sledovala Francie touto intervenční politikou snahu, zmenšit svou závislost na dovozech a stát se rostoucím vývozcem masa, čehož již bylo v současné době dosaženo. K intervenci na trhu hovězího a vepřového masa dochází tehdy, jakmile se ceny začínají přibližovat předem stanovené dolní nebo horní cenové hranici. Jakmile začínají ceny dosahovat dolní hranice, instituce „*Société Interprofessionnelle du Bétail et des Viandes*“ (S.I.B.E.V.), která je řízena z poloviny zástupci výrobců a z poloviny zástupci obchodu, začíná nakupovat a vytvářet zásoby, které jsou posléze využity k intervenci vnitřního trhu nebo exportu. Export přitom může být stimulován podporou speciálního fondu „*Fond de Regularisation du Marché de la Viande*“, který je financován z daní vybíraných z poraženého dobytka na jatkách. V případě, že ceny stoupají a začínají dosahovat horní hranice, dochází k opačným operacím — vytvořené zásoby se dávají na trh a omezuje se export nebo dokonce zesiluje dovoz.

Podle francouzského hodnocení se díky tomuto systému podařilo udržet rovnováhu mezi nabídkou a poptávkou na vnitřním trhu a stimulovat produkci masa.

Zemědělská politika v oblasti mléka a mléčných výrobků původně sledovala rovněž dosažení růstu produkce a zvýšení rentabilnosti této výroby. Stoupající produkce mléka je částečně absorbována rostoucím vnitřním trhem, částečně vzrostly vývozy. Od politiky stimulování výroby zvyšováním výkupních cen se v poslední době upouští s tím odůvodněním, že růst příjmů z mléka v důsledku pouhého růstu produkce musí být dostatečným stimulem pro výrobu. Mimoto s ohledem na vysoké výrobní náklady a omezený zahraniční trh rostou obtíže s exportem mléčných výrobků.

Od ledna 1959 francouzská vláda určuje cílovou cenu a směrnou cenu mléka. Ceny mléka však nejsou jako u masa garantovány a proto ani nejsou kompenzovány rozdíly, když skutečná výkupní cena neobsahuje sezónní cenu (stanovenou na zá-

kladě směrných cen). Jiná situace je u hotových mléčných výrobků. Pro některé mléčné výrobky (máslo, sýry, sušené mléko aj.) se určuje i dolní cenový limit, na jehož základě se intervenuje společností *INTERLAIT*.

Stanovení cen mléka se stalo v poslední době jedním z nejožehavějších problémů, který ve své zemědělské politice musel stát řešit. V roce 1964 tento problém vyvrcholil v ostrý konflikt mezi výrobcí mléka a státem, který vedl k několikátýdenní stávce producentů mléka. Podstata konfliktu je v tom, že produkce mléka silně převýšila poptávku a její růst není spojen se snižováním výrobních nákladů. Stát není nadále ochoten subvencovat rostoucí výrobu mléka v té míře, aby zajišťoval stůj co stůj její rentabilitu, jak tomu bylo dříve.

Pro sezónu 1963/64 zástupci výrobců žádali zvýšení směrných cen o 6,1 % s ohledem na rostoucí náklady výroby. Vláda však povolila zvýšení cen jen o 1,85 %, zdůvodňujíc toto rozhodnutí tím, že současně vzrostl objem produkce mléka, čímž stoupl i absolutní objem příjmů. Tento růst příjmů má kompenzovat klesající zisk na 1 litr.

Protože odbyt mlékárenských přebytků na zahraničních trzích je nákladný, vláda stanovila nařízením z 28. března 1961, že příspěvek na organizaci odbytu (*cotisation de resorption*) bude činit 0,15 franku na 1 litr mléka na účet výrobce. Avšak toto nařízení nebylo nikdy použito, protože venkovské masy se postavily na odpor proti takovému snížení ceny mléka, kterou i tak považovaly za nižší, než jsou náklady výroby. Proto státní pokladna zcela financuje vývoz tím, že poskytuje dotace na vývoz mléka „*Fondu zaměření a regulování zemědělských trhů*“.

Srovnáme-li tuto skutečnost (státní dotace vývozu mléčných produktů) s druhou skutečností, že totiž export vzrostl ze 70 000 tun v roce 1955 na 296 000 tun v roce 1961 — rostlo odpovídajícím způsobem i financování ze státní pokladny. Např. částka, která byla vynaložena touto cestou, činila v roce 1955 23 miliard starých franků, v roce 1961 dosáhla 82 miliard, v roce 1962 60 miliard a v roce 1963 již 90 miliard franků.

Vládní politika v oblasti produkce cukru směřovala k zajištění rovnováhy mezi poptávkou a nabídkou (samozásobením v celém francouzském společenství a ve frankové oblasti). Konečným cílem „cukerní politiky“ je stabilizace příjmů výrobců z produkce cukru tím, že bude stabilizován vnitřní trh. Ceny cukru jsou každoročně určovány státem a jejich systém je obdobný jako u ostatních produktů.

Organizace trhu obilí je svěřena státní oborové organizaci (*O.N.I.C.*), která je kontrolována ministerstvem zemědělství a financí zároveň. Má za úkol především stanovit ceny, regulovat odbyt obilí a celou řadu dalších operací, které souvisejí s výrobou a hlavně odbytem tohoto klíčového produktu francouzského zemědělství a francouzského zemědělského exportu. Systém obilních cen se bude měnit na základě přijatého Mansholtova plánu, a to především v tom smyslu, že jsou to první produkty, u nichž mají odpadnout francouzské cílové ceny a mají být nahrazeny v roce 1967 základní směrnou cenou, společnou pro celý obilní trh EHS. Systém obilních cen se stává jedním z nejsložitějších, protože předpokládá diferenciaci cen podle oblastí, tj. regionalizaci, která se již ve Francii od roku 1965 začala zavádět a podle níž jen ve Francii bude 560 směrných a 560 intervenčních cen. Zahraniční obchod obilím, s výjimkou ovsu, vykonává orgán pověřený vytvářením obilních skladů, *O.N.I.C.*, které mají totální monopol na dovoz a vývoz obilních produktů.

V NSR byla k regulaci trhu vytvořena celá soustava zákonů, tzv. *Marktordnungsgesetze*.

Přímo státem byly a jsou stanoveny v NSR ceny obilovin, cukru a mléka. U některých dalších druhů potravin se jeví usměrňující funkce státu hlavně v tom, že zajišťuje odbyt některých zemědělských výrobků vytvářením státních zásob a že dovoz je regulován. V NSR existuje rovněž alkoholový státní monopol.

Kontrolu a usměrňování dovozu obilovin, cukru, dobytka, masa a tuku konají státní dovozní a zásobovací ústředny. Soulad dovozu obilovin, masa, dobytka a cukru s domácí výrobou těchto produktů je zajišťován stanovením každoročního dovozního plánu. Dovozní a zásobovací ústředny jsou polostátní instituce. Na dovoz chlebového obilí, krmného obilí a cukrovky jsou stanovena ochranná opatření vůči zahraniční konkurenci. Výrobky, jako jsou např. ovoce, mléko, zelenina, vejce, víno, tabák apod., jež nejvíce trpí zahraniční konkurencí (konkurence dovážených výrobků většinou kvalitnějších a levnějších), zde jsou liberalizovány a tvorba cen je ponechána „volné hře“. Zde neexistuje žádné ochranné opatření.

Jednou z důležitých forem podpory bylo vytvoření systému regulování dovozu dvou nejdůležitějších zemědělských artiklů — obilovin a cukru. Protože jednou z nejožehavějších otázek při vytváření společného zemědělského trhu EHS a tím celé společné zemědělské politiky je především výše ceny obilí, je nutné se blíže zmínit o tvorbě a systému regulace oběhu a cen obilí v NSR.

Cílem obilního zákona v NSR bylo a dosud je udržet vysoké ceny obilovin na vnitřním trhu. Spolkový stát určuje výkupní ceny obilovin asi o 40 % nad světovou cenou. NSR je ovšem velkým dovozcem obilovin a proto byla zavedena tzv. vyrovnávací daň ve výši rozdílu mezi světovou a vnitřní cenou. Soukromí dovozci jsou povinni nabídnout zemědělské produkty ke koupi státní dovozní a zásobovací ústředně.³⁾ Tato instituce není však povinna odebrat dovezené výrobky za všech okolností. Neodebere-li je, nesmí se tyto výrobky dostat do oběhu, zpracovat nebo jakýmkoli způsobem zhodnotit. Státní dovozní ústředny, kam přichází importované obilí za poměrně nízké ceny, musí odvádět státní pokladně výše zmíněný vyrovnávací poplatek, a proto je dovezené obilí na trhu stejně drahé jako domácí. Tak např. cena dovezené pšenice se na vnitřním trhu nyní udržuje na úrovni 440 marek za tunu, přestože její nákupní světová cena činí 280 marek. Rozdíl 140—160 marek na tunu inkasuje stát prostřednictvím dovozní instituce. Touto manipulací zajistí stát jednak domácím výrobkům stejné pozice, jaké mají dovezené levnější výrobky, jednak pro státní pokladnu velké příjmy. Mimo regulace dovozu a cen dovezeného obilí tzv. obilním zákonem ze dne 22. června 1956 má obilí státem zaručeny nejvyšší a nejnižší ceny, tzv. pevné ceny, které jsou udržovány na vysoké úrovni.

Spolkový stát transakcí cenové tvorby obilí a cukrovky získává ročně v průměru 400 miliónů marek. V letech 1954—1964 získala tak státní pokladna kolem 4 miliard marek.

U cukrovky je obdobný systém jako u obilovin. Na rozdíl od obilovin a cukru tato omezení neexistují např. u mléka. Mléko podléhá sice také státní regulaci cen, která se však liší od regulace obilí. Státní regulace cen mléka se vztahuje jen na čerstvé konzumní mléko, jehož se v NSR spotřebuje jen asi 25 % celkové výroby; zbytek jde dále na výrobu másla, sýrů, sušeného mléka apod. U tohoto mléka však již existuje plná liberalizace ceny.

Rovněž holandský stát výrazně intervenuje zemědělskou

³⁾ Vnitřní i zahraniční obchod je v NSR volný

produkci v oblasti cenové tvorby a organizace obchodu. Značný rozsah i charakter těchto cenových intervencí ukazuje, jaký význam je v soudobém hospodářském vývoji přikládán zemědělství, a to jak z důvodů ekonomických, tak i sociálních.

Zákonem z roku 1957 byly existující soukromé obchodní organizace přeměněny ve veřejné, tzv. „*Productschappen*“, a to pro každou důležitou skupinu zemědělských výrobků. Productschappen mají rozsáhlou pravomoc v oblasti organizace a usměrňování výroby, obchodu, distribuce, zpracování i zahraničního obchodu těch produktů, které spadají do jejich kompetence. Neobchodují však v pravém slova smyslu. Chce-li stát nakoupit nebo prodat zemědělské produkty na vnitřním nebo na zahraničním trhu s cílem intervenovat trh, činí tak prostřednictvím „*Centrálního nákupního a prodejního úřadu*“, který spolupracuje s „*Productschappen*“. Tento úřad hraje regulující úlohu tím, že intervenuje na trhu ty produkty, které jsou považovány za klíčové. Intervenuje se nákupem za ceny, stanovené pro vládní nákupy a tato produkce se skladuje.

Jejich prostřednictvím jsou nepřímě intervenovány i ostatní výrobky a v důsledku toho je prakticky obchod každým produktem předmětem regulace. Proto byly vytvořeny speciální fondy intervence hlavních produktů, a to mléčný fond, fond pro maso, konzumní brambory i brambory na sadbu, zeleninu a ovoce, květiny atd. Finanční prostředky těchto fondů pocházejí buď ze státního rozpočtu nebo jsou to daně a dávky vybírané z produkce nebo speciální daň z vývozu.

Zvláštním fondem vytvořeným k regulaci obchodu a k usměrňování cen je „*Zemědělský fond znovurozdělení*“. Jeho úkolem je udržet stabilitu zemědělských cen, tzn., že z jeho prostředků jsou vyrovnávány ztráty vzniklé v důsledku různých systémů regulace cen. Prostřednictvím tohoto fondu se u některých produktů také subvencují maloobchodní ceny. Případný deficit fondu je kryt přímo ze státní pokladny.

V holandském systému cenového řízení mohou být zemědělské produkty v hlavních rysech rozděleny do tří kategorií podle způsobu určování jejich cen:

a) Produkty, které zemědělci mohou prodat za vyšší ceny, než jsou minimální (*prix plancher*) určené vládou, jsou-li tyto ceny na trhu dosažitelné. Jde např. o mléko, krmné obilí a brambory.

b) Výrobky, pro které jsou ceny pevně stanoveny vládou, jako např. pšenice a cukr. Zemědělci nemohou zvednout ceny, i když třeba dovozní ceny jsou vyšší než ceny určené pro domácí produkci.

c) Produkty, jejichž ceny nejsou vůbec určovány státem: vejce, hovězí maso a vepřové maso, len, sadbové brambory, ovoce, zelenina, okrasné rostliny. Nicméně organizace „*Productschappen*“ mohou i pro některé kategorie těchto produktů stanovit cenu na relativně nízké úrovni.

Odhaduje se, že v souhrnu jsou státem přímo usměrňovány ceny asi u 40 % produkce. Zbývajících 60 % produkce je regulováno bez využití minimálních cen, nepřímě.

Minimální ceny, které jsou současně garantované, jsou určovány na základě výrobních cen, propočítaných pro hlavní výrobní oblasti. Vychází se přitom z účetnictví vybraných zemědělských závodů, které jsou řízeny efektivním způsobem a plně využívají své pracovní síly. To opět znamená, že při určování cen se vychází z nadprůměrných podmínek výroby a že určování cen se stává i nástrojem nepřímého ovlivnění procesu „diferenciace“ na vesnici, znevýhodňující výrobce vyrábějící za horších podmínek, než jsou výchozí podmínky pro určení

cen. K tomu rovněž přispívá skutečnost, že u některých výrobků nejsou ceny diferencovány podle oblastí (od roku 1957—58 např. ceny mléka).

Jednou z funkcí garantovaných cen je rovněž ovlivnění struktury výroby, neboť garantované ceny nemají vést ke stimulování té výroby, která nemá dostatečné odbytiště. Proto je např. u cukrovky určeno omezení garantované minimální ceny na předem stanovené množství produkce.

K ovlivnění trhu zemědělských produktů je používáno i jiných opatření, která doplňují systém garantovaných minimálních cen a činí jej účinnějším. Děje se tak např. u obilí, jehož domácí výroba v posledních letech relativně značně stoupla a rovněž vzrostly obtíže s jeho odbytem, i když jde o odbyt na domácím trhu. Mlýny jsou povinny přimíchávat 40 % domácího obilí do vyráběné mouky. Ty, které přimíchávají více, dostávají „odškodné“, určené k částečné kompenzaci v rozsahu rozdílu mezi nákupní cenou domácího obilí — v případě, že je vyšší — u importovaného obilí. Mimoto byly v roce 1956 zavedeny prémie za denaturalizaci domácího obilí na krmivo, které jsou rovněž více méně rovny rozdílu mezi cenami chlebového a krmného obilí. Např. v roce 1960 činila tato premie 8,70 florinů za 100 kg. Náklady spojené s oběma opatřeními jsou hrazeny z dovozního poplatku na obilí. Tato opatření, zvláště výše premií nebo náhrad, se mění ročně v závislosti na rozsahu a kvalitě úrody, popř. na situaci na odbytových trzích.

Garantované minimální ceny mléka, které jsou zpravidla vyšší než je průměrná výrobní cena, jsou státem subvencovány ze státního rozpočtu. Od roku 1957—58 byly garantované ceny omezeny na maximální kontingent. Přestože existují dva trhy mléka — pro vnitřní přímou spotřebu a pro průmyslové zpracování, jdoucí převážně na zahraniční trh, dostávají výrobci mléka v celé zemi stejnou cenu, ať již je mléko použito pro ten či onen účel. Do roku 1960 byly silně subvencovány i spotřební ceny mléka. Od roku 1960 byly tyto subvence zrušeny; v důsledku toho stouply ceny konzumního mléka na vnitřním trhu. Aby na druhé straně značný pokles cen mléka na mezinárodních trzích nepostihl vnitřní ceny mléčných výrobků a nepoškodil výrobce, stát určuje zvláštní minimální ceny, za něž kupuje veškeré množství produkce, které je mu nabídnuto. Tato minimální cena je uplatňována na vnitřním trhu v případě, dojde-li k nepříznivé situaci na mezinárodních trzích, jako tomu bylo např. v roce 1960, a je stanovena tak, aby zásoby vzniklé z nákupů za tuto minimální cenu nenarostly do příliš velkých rozměrů.

Důležitým holandským vývozním artiklem je slanina (bacon), převážně vyvážená do Anglie. Od roku 1956 Anglie otevřela hranice pro tento produkt a v důsledku toho ceny vepřového masa začaly být silně ovlivňovány cenami londýnského trhu. Rovněž v tomto případě stát začal usměrňovat vývozní kvoty i ceny s tím cílem, aby se kolísání cen na londýnském trhu neodráželo ostře na příjmech holandských výrobců vepřového masa.

I u těch výrobků, u nichž stát neintervenuje přímo jejich trh, výrobci sami organizují různým způsobem realizaci produkce. Příkladem může být trh ovoce a zeleniny. Výrobci jsou organizováni do obchodních družstev, která prodávají produkty v podstatě systémem dražby. Všechna družstva (asi 120) jsou ve spojení a porovnávají celkovou nabídku a poptávku, čímž odstraňují možné výkyvy v jejich poměru v jednotlivých oblastech země. Družstva rovněž určují intervenční cenu, na níž může klesnout „dražební“ cena; v případě, že klesá poptávka, je přebytekové zboží za tuto intervenční cenu vykupováno a stahováno z trhu, aby bylo buď zničeno nebo použito jako krmivo. Intervenční cena u ovoce a zeleniny vychází z rovnovážného stavu na trhu. Nicméně nemá poklesnout níže

než na 70 % výrobních nákladů; zbývajících 30 % je kompenzováno výnosy z období, kdy prodejní ceny převyšují výrobní náklady (protože je to produkce, jejíž ceny jsou ovlivněny sezónními výkyvy).

V Itálii nejsou státní zásahy do tvorby cen zemědělských produktů rozvinuty na takový stupeň, jako např. ve Francii. Hlavní funkcí státních zásahů v cenové oblasti je udržovat stabilitu cen a trhu nejdůležitějších zemědělských produktů. Ceny určitého počtu zemědělských produktů jsou podporovány buď vládní intervencí formou stanovení cen, nebo intervencí polostátní instituce „*Federconsorzi*“ formou dobrovolného výkupu, nejčastěji s finanční účastí státu.

Prostřednictvím tzv. minimálních cen a oblastní diferenciací výkupních cen stát vytváří tlak na rentabilitu a modernizaci struktury výroby ve vztahu k mezinárodnímu zemědělskému trhu.

U pšenice stanovuje nákupní ceny každoročně Meziministerská komise cen. Ostrovní a jižní Itálie jsou favorizovány vyššími nákupními cenami. Přitom pomocí těchto cen dělá stát politiku podpory pěstování tvrdé pšenice tím, že její ceny jsou vždy vyšší než pro pšenici měkkou. Stát kupuje každý rok kontingent pšenice o výši 1,2 miliónů tun, tj. přibližně 12 % celkové produkce pšenice nebo 26 % celkové tržní produkce. Zemědělci jsou povinni prodat těchto 26 % jejich tržní produkce za stanovené ceny státu. Tím je trh regulován, protože navíc „*Federconsorzi*“ dobrovolně vykupuje další pšenici.

Stát mimoto skladuje pšenici na konto zemědělců a poskytuje jim zálohu až do výprodeje. Stát má monopol dovozu a vývozu pšenice a žita, a je známo, že Itálie má nejvyšší ceny pšenice mezi zeměmi EHS.

U rýže stát povinně nakupuje veškerou tržní produkci. Meziministerská komise pro ceny každoročně stanoví ceny rýže. Výkup a vývoz rýže organizuje Národní ústav pro rýži pod kontrolou ministerstva zemědělství. Celková produkce rýže se pohybuje kolem 600 000 tun, tj. o 1/3 víc, než činí vnitřní spotřeba. Protože světové ceny rýže jsou mnohem nižší než italské, stát v krajních případech vykupuje a skladuje přebytečnou část produkce rýže.

Nákup tabáku a zahraniční obchod tabákem je monopolem státu. Ministerstvo financí kontroluje výrobu tabáku, stanoví výkupní ceny a vykupuje celou výrobu.

Také u cukrovky a cukru Meziministerská komise pro ceny stanoví každý rok ceny cukrovky a velkoobchodní cenu rafinovaného cukru. Prodej řepy je regulován smlouvou mezi sdružením pěstitelů řepy a výrobci cukru pod dohledem vlády. Podle této dohody je stanovena osevní plocha a objem produkce, který cukrovary musí zakoupit. Stát se podílí podle potřeby a v případě mimořádných sklizní rovněž na výdajích na uskladňování olivového oleje a vína.

U živočišných produktů stanoví stát každoročně jen tzv. minimální ceny. Když ceny na některých domácích trzích jsou vyšší než minimální ceny, je dovoz těchto produktů povolen, což je samo o sobě tlakem na snížení a stabilizaci cen.

Stát podporuje vývoz určitých produktů, jako ovoce a zeleniny tím, že poskytuje vývozcům úlevy na daních a dopravních nákladech, což má příznivý vliv na konkurenční schopnosti italských vývozců. Je pozoruhodné, že tato opatření posilují pozice italského zemědělství na trhu EHS, přestože úroveň produktivity práce v italském zemědělství zůstává daleko za úrovní, která je v ostatních zemích EHS.

Stát si v zahraničním obchodě ponechává monopolní postavení jako vývozcce a dovozce pšenice, žita, tabáku a banánů. Toto postavení je zdrojem značného

finančního zisku, protože stát kupuje na světovém trhu pšenici, jejíž cena je velmi nízká a prodává ji za vyšší cenu na vnitřním trhu. V dovozu dělá italská vláda i dočasná ochranná opatření pro výrobky, jako jsou máslo, mléko, vejce atd.

* * *

Proces zemědělské integrace v EHS vyvolává v oblasti zemědělského intervencionismu nové problémy, spočívající především v tom, v jaké míře bude intervencionismu použito pro vytváření jednotné soustavy zemědělské výroby a společného zemědělského trhu v rámci zemí EHS, a dojde-li v důsledku integrace ke sjednocení jednotlivých intervenčních systémů, nebo nastoupí-li etapa jejich likvidace a nahrazení systémem liberalismu.

SOUHRN

Společným jmenovatelem širokého intervenčního systému v zemědělství, který se v poválečném období rozvinul v zemích EHS, je stabilizační hospodářská politika sledující dlouhodobější koncepci rozvoje zemědělské výroby v rámci národního hospodářství. Státní intervenční zásahy v zemědělství v oblasti vnitřní ekonomiky mají za cíl ovlivnit bezprostředně zemědělskou výrobu, zahrnují taková opatření, jako např. přímou podporu výroby zemědělských produktů, přímé subvence výrobcům apod., podporují rozvoj a modernizaci samotné zemědělské výroby, cenovou intervenci výkupních i spotřebitelských cen zemědělských výrobků, jakož i cen výrobních prostředků, zásahy usměrňující proces koncentrace a odchod pracovních sil ze zemědělství do ostatních oblastí výroby. Celý systém vnitřních zásahů souvisí se zahraničně-obchodní politikou, která v poválečném období nabyla výrazně ochranného charakteru a směřuje jednak na ochranu vnitřního trhu, jednak k podpoře vývozu a ovládnutí zahraničních trhů u těch produktů, na jejichž vývozu má stát zájem.

V současné době se protekcionismus dostává do rozporu s vývojem mezinárodní dělby práce a racionálního mezinárodního rozmístění výroby. V posledních letech vyvstává nová tendence v kapitalistickém světě — tendence k liberalizaci světového obchodu a uspořádání světového zemědělského trhu.

Zemědělská integrace vytvářením regionálního společného zemědělského trhu je jednou z reakcí na liberalizační tendence. Liberalizace zemědělského trhu v rozpětí integračního seskupení nemůže postihnout jen oblast zahraničně-obchodní, ale v určité míře se musí promítnout do vnitřního intervenčního systému, zdůraznit v zemědělské politice ekonomickou racionalizaci výroby. Ve stati jsou dále popsány jednotlivé formy intervenčních zásahů ve Francii, NSR, Itálii a Holandsku.

Adresa autorky:

Doc. inž. Zoe Klusáková-Svobodová, CSc.

Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii, Praha 1 - Malá Strana, Vlašská 19

TABULKOVÁ ČÁST

k monotematickému číslu „Všeobecné otázky a nové tendence vývoje zemědělství v zemích EHS“. (Tabulky zařazujeme souborně proto, že na mnohé stejné údaje se odvolává několik autorů, kteří jimi dokládají své argumenty a závěry)

I. Změny v podílu zemědělského produktu na hrubém národním produktu (HNP) v zemích EHS 1953–1963 (v běžných cenách)

Země	Měna	1953			1963		
		HNP	zemědělský produkt	podíl zeměděl. produktu v %	HNP	zemědělský produkt	podíl zeměděl. produktu v %
NSR	mld DM	147,01	13,43	9,1	376,9	19,45	5,2
Holandsko	mil Fl	23 805	2702	11,3	46 780	4130	8,9
Belgie	mld Bfrs	411,2	31,3	7,6	612,0	42,7	7,0
Itálie	mld Lit.	10 496	2678	26,5	24 491	3797	15,5
Francie	mld Fr.	.	.	.	395,16	34,03	8,7

Pramen: *Allgemeines Statistisches Bulletin* EHS No 11, 1965

II. Výroba v poměru ke spotřebě některých zemědělských produktů

Produkty	EHS	NSR	Francie	Itálie	Holandsko	Belgie Lucemb.
Pšenice	108	77	139	104	49	78
Ostatní obilí	75	79	110	52	37	48
Obilí vcelku	89	79	124	79	40	58
Rýže	83	—	60	144	—	—
Cukr	86	76	101	78	80	110
Máslo	105	97	107	88	247	100
Maso hovězí	94	84	112	74	78	95
vepřové	95	85	109	102	163	106
Drůbež	71	100	74	95	313	103
Maso celkově	96	85	101	86	138	97

Pramen: *Statistique agricole*, 1963, č. 5; 1964, č. 2;

Office Statistique des Communautés Européennes

III. Vývoj aktivně činných osob v zemědělství zemí EHS (v tis.)

Země	Předválečné období		1963	Předválečné období = 100
	rok			
NSR	1939	5450	3172	58,0
Francie	1936	7204	3908*	54,5
Itálie	1936	8843	5341	60,3
Holandsko	1930	655	447	68,2
Belgie	1930	630	230	36,5

* 1962

Pramen: *FAO Yearbook Production 1962/1964*

IV. Podíl pracovníků v zemědělství na celkovém počtu aktivně činných osob v zemích EHS (v tis.)

Země	1954–1956			1963		
	aktiv. obyv. celkem	aktiv. obyv. v země- dělství	podíl aktiv. zeměd. obyv. v %	aktiv. obyv. celkem	akt. obyv. v země- dělství	podíl aktiv. zeměd. obyv. v %
NSR	23 905	4781	20,0	26 993	3172	12,0
Francie	19 232	5135	26,7	19 706	3908*	20,0
Itálie	20 092	6691	33,0	20 134	5341	26,0
Holandsko	4 145	509	12,3	4 169	447	11,0
Belgie	3 450	345	10,0	3 694	230	6,0

* 1962

Pramen: *FAO Yearbook Production 1964*
EHS Sozialstatistik N. 4, 1963

VII. Počet zemědělských podniků podle

Země	Rok	1–5 ha	5–10 ha	10–20 ha
NSR	1960	621 118	343 797	286 967
Francie	1955	640 839	470 763	530 048
Itálie	1961	1 863 367	560 330	288 322
Holandsko	1959	87 726	62 206	53 884
Belgie	1959	96 343	52 684	35 188
Lucembursko	1960	3 264	1 903	2 737
EHS (v tis.)		3 313	1 492	1 197

Pramen: *EHS, Agrarstatistik No 4/1962*

V. Dynamika počtu farem v USA v letech 1940—1963

1940	6 097 000	1954	4 782 000
1945	5 860 000	1959	3 704 000
1950	5 382 000	1963	3 300 000

Pramen: Sestaveno autorem podle *Statistical Abstract of the United States* 1961 a *Monthly review*, New York, č. 10/1963

VI. Dynamika počtu zemědělských závodů v NSR podle velikostních skupin v letech 1949—1964 (v tis.)

	1949	1964	Změny v % (1949—1964)
0,5— 2 ha	602,6	403,8	— 33,0
2 — 5	555,1	343,2	— 38,4
5 — 10	404,5	308,1	— 23,8
10 — 20	256,9	295,8	+ 15,1
20 — 50	112,7	129,9	+ 15,6
50 —100	12,7	14,3	+ 12,7
nad 100	2,1	2,6	— 16,1
Celkem	1947,6	1497,7	— 23,1

Pramen: Sestaveno autorem podle *Grüner Bericht* 1965, Drucksache 29/65, Bundesrat, str. 34 a 35

velikostních skupin v zemích EHS

20—25 ha	50—100 ha	100 a více	Celkem
112 318	13 771	2 725	1 390 696
373 810	74 747	20 554	2 110 432
117 724	28 056	20 554	2 878 353
24 464	1 872	160	230 312
12 309	1 873	309	198 706
2 271	174	9	10 358
653	120	44	6 800

VIII. Vývoj traktorového parku v zemích EHS (ve fyz. jedn.)

Země	Před válkou	1949—1952	1950	1963
NSR	30 265	169 579	856 721	1 053 166
Francie	36 000	148 142	765 000	867 676
Itálie	35 763	63 702	225 224	338 584
Holandsko	4 000	22 965	57 500	104 090
Belgie	1 403	12 001	50 575*	58 698
Lucembursko	.	1 553	.	6 900
EHS	107 431	416 922	1 986 783	2 329 114

* vč. Lucemburska

Pramen: *FAO Yearbook Production* 1964
Statistics Agricoles No 10/1962

IX. Rozsah zemědělské půdy na 1 fyz. traktor v zemích EHS v r. 1963

Země	Zemědělská půda v tis. ha	Počet traktorů ve fyz. jedn.	Počet ha zemědělské půdy na 1 fyz. traktor
NSR	14 151	1 053 166	14
Francie	34 354	867 676	39
Itálie	20 510	338 584	59
Holandsko	2 289	105 090	22
Belgie	1 685	58 698	29
Lucembursko	136	6 900	20

Pramen: Propočten na základě údajů *FAO Yearbook Production* 1964X. Vývoj spotřeby minerálních hnojiv ($K_2O + P_2O + N$ v kg čistých živin) na 1 hektar zemědělské půdy v zemích EHS

Země	Před válkou	1950—51	1960	1963
NSR	82,6	102,0	168,0	183,0
Francie	28,2	32,9	60,0	77,0
Itálie	24,4	23,6	41,2	59,0
Holandsko	137,7	183,8	206,3	228,0
Belgie	88,4	168,3	187,0	265,0
Lucembursko	58,6	82,6	123,6	125,0

Pramen: *FAO Yearbook Production* 1964
Statistics Agricoles N. 10/1962

XI. Produkce masa, mléka a vajec na 1 ha zemědělské půdy v zemích EHS v r. 1963 (v kg)

Země	Maso*)	Mléko	Vejce
NSR	210	1470	40,5
Francie	86	740	15,4
Itálie	42	425	20,6
Holandsko	292	3115	138,0
Belgie	320	2380	102,5

*) mimo drůbežního

Pramen: Propočtené na základě *FAO Yearbook Production* 1964

XII. Index zemědělské produkce v zemích EHS*)

a) celkem, b) na obyvatele
1952/53–1954/55 = 100

Země	Celkem				Na obyvatele			
	1961/62	1962/63	1963/64	1964/65 **)	1961/62	1962/63	1963/64	1964/65 **)
NSR	113	128	133	131	103	116	118	117
Francie	124	127	132	133	114	115	117	117
Itálie	124	119	115	117	118	113	108	109
Holandsko	130	134	130	129	117	119	114	112
Belgie	118	125	123	125	113	119	116	117

*) Údaje nezahrnují potraviny vyráběné z dovážené produkce

**) Předběžné údaje

Pramen: *The western Europe Agricultural Situation* U.S. Department of Agriculture
Economic Research Service, Washington. DC. 1965

XIII. Struktura zemědělské výroby v zemích EHS v roce 1963/64 v %

	NSR	Francie	Itálie	Holand- sko	Belgie	Lucem- bursko
Rostlinná produkce	25,1	35,5	65,6	36,5	36,9	17,1
z toho obilí	8,4	10,7	15,7	5,3	7,7	12,4
brambory	3,0	2,0	1,9	3,9	2,2	4,5
cukrovka	3,3	2,2	1,6	2,3	3,5	.
Živočišná produkce	73,6	62,9	34,0	63,5	63,1	82,5
z toho maso	40,9	39,7	18,9	34,7	37,7	41,8
mléko	25,7	18,8	9,9	23,5	22,6	35,1
vejce	6,2	4,1	4,8	8,3	6,6	4,5
Zem. produkce celkem *)	100	100	100	100	100	100

Pramen: *Agrarstatistik* No 4/1965

*) Rozdíl zahrnuje ostatní produkci zemědělského původu.

XIV. Hodnota 1 kg pšenice v relaci nákladových faktorů 1962/63

Země	1 litr benzínu	1 hodina práce	1 kg dus. hnojiv (N)	1 kg fosfor. hnojiv (P_2O_5)
Belgie	1,7	6,2	3,0	1,5
NSR	1,4	5,8	2,5	1,5
Francie	1,4	5,0	3,4	1,9
Itálie	1,4	4,5	2,4	1,4
Lucembursko	.	.	2,6	0,8
Holandsko	1,5	7,8	3,1	2,1

Pramen: *Les Documents commuauté européenne* N. 30. Janvier 1965

XV. Hektarové výnosy hlavních zemědělských plodin v zemích EHS v roce 1963/64 (v q)

Země	Obilí			Brambory	Cukrovka
	pšenice	žito	ječmen		
NSR	35,1	28,4	28,2	279	426
Francie	26,6	15,3	29,0	189	376
Itálie	18,5	14,6	13,7	114	343
Holandsko	42,0	29,7	38,4	290	389
Belgie	37,7	30,0	35,8	221	374
Lucembursko	27,0	22,8	26,8	251	.

Pramen: *FAO Yearbook Production 1964*

XVI. Vývoj dojivosti krav a prognóza „1970“ v zemích EHS (v kg)

Země	1950/52	1958	1962	„1970“
NSR	2580	3190	3430	4000
Francie	1980	2221	2360	2800
Itálie	1730	2100	2070	2500
Holandsko	3790	4140	4220	4500
Belgie	3460	3780	3810	4000
EHS	2310	2640	2820	3220

Pramen: *Le Marché Commun de produits Agricoles — Perspectives 1970*
OSCE — *Statistics agricoles*

XVIII. Index nákupních cen zemědělských produktů (K) a cen nákladových faktorů v zemědělství (P)

	NSR		Francie		Itálie		Holandsko		USA	
	1950-51 = 100		1955=100 1949=100		1952-53 = 100		1949/50-1952/53 = 100		1939-39 = 100	
	K	P	K	P	K	P	K	P	K	P
1950	100	100	86	103	95	88	98	93	240	204
1951	116	113	102	129	98	96	106	107	281	225
1952	113	114	110	145	100	100	107	110	268	229
1953	112	115	102	139	100	91	103	108	237	221
1954	116	116	100	133	103	91	103	116	229	221
1955	123	117	100	130	103	97	105	118	216	220
1956	127	121	110	132	104	96	108	125	214	222
1957	132	123	117	136	111	93	103	131	219	228
1958	132	128	142	146	99	92	103	137	233	234
1959	137	131	134	162	100	93	106	140	223	237
1960	127	133	140	164	101	92	101	146	222	239

Pramen: *FAO Production Yearbook*

XVII. Vývoj osobní spotřeby zemědělských produktů v EHS
Index 1958 = 100

	1960/61	1961/62
Obilí	92,0	86,4
Brambory	97,4	97,0
Cukr	107,4	105,9
Vejce	105,5	108,3
Maso	107,8	112,2
Máslo	108,5	108,5
Čerstvé ovoce, vč. citrusů	127,8	120,8
Sýry	106,8	110,8
Zelenina	97,2	94,7
Oleje a tuky	111,0	105,8

Pramen: SAEG *Agrarstatistik* 1963

XIX. Hodinové mzdové náklady stálých pracovníků v zemědělství (v U. S. \$)

Rok	Belgie	NSR	Itálie	Holandsko	Velká Británie
1958—59	0,49	0,39	0,28	0,51	0,58
1959—60	0,51	0,42	0,28	0,52	0,61
1960—61	0,52	0,45	0,39	0,56	0,65
1961—62	0,57	0,54	0,48	0,62	0,67
1962—63	0,57	0,61	0,49	0,66	0,71

Pramen: *FAO Monthly Bulletin of Agric. Economic and Statistics*, č. 9, 1963

XX. Cena nafty

(v západoněmeckých fenicích za litr)
1963—1964

Země	U čerpadla	Pro zemědělskou spotřebu
NSR	50,0	27,4
Belgie	21,4	21,4
Francie	64,4	20,7
Itálie	54,3	14,6
Nizozemí	17,6	17,6
Dánsko	20,1	16,6
Velká Británie	55,2	16,6

Pramen: *Zemědělství NSR*. I. Stanek — materiál EÚ ČSAV, str. 85

Literatura k všeobecným otázkám a novým tendencím vývoje zemědělství v zemích EHS

Baade F.: Brot für ganz Europa, Baden 1960. — Baudini M.: Manuale di economia agraria, Bologna 1954. — Bellerby J. R.: Agriculture and industry relative income, London, Mac-Millan, 1954. — Bourrinet J.: Le problème agricole de l'intégration européenne, Édition Cujas Paris, 1964. — Clerc F.: Le Marché Commun Agricole, Paris 1961. — Davis J. H., Goldberg R. A.: A concept of agrobusiness, Boston 1957. — Dronin P.: L'Europe du Marché Commun, Paris 1963. — Guante P.: Die Abwanderung aus der Landwirtschaft, Baden 1960. — Hathaway Dale E.: Government and Agriculture, New York 1963. — Heady E.: Economics of agricultural protection and resource use, Prentice Hall, 1952. — Horst M.: Europäische Intergration und Agrarwirtschaft, Baden 1960. — Latil M.: L'Évolution du revenu agricole, A. Colin 1956. — Malgrain J.: L'intégration agricole de l'Europe des Six, Édition Cujas, Paris 1965. — Milhau J., Montagne R.: L'agriculture aujourd'hui, demain, P. U. F. 1961. — Oury B.: L'agriculture au seuil du Marché Commun, Paris 1962. — von Planckenburg P.: La situation du travailleur agricole salarié, Paris 1962. — Rullière G.: Localisation et rythme de l'activité agricole, Paris 1956. —

Sannwald — Stohler: Wirtschaftliche Intergration, Basel 1961. — Stanek I.: Zemědělství ve vyspělých kapitalistických státech, NPL, Praha 1963. — Vian P.: Révolution agricole et propriété foncière, Paris 1963. — Zátapek J.: Vývoj zemědělství v zemích EHS (výzkumná práce VÚNP, 1964).

Dokumentace

EHS (Bureau d'information de Communautés européennes) — La politique agricole commune — Der Gemeinsame Agrarmarkt 1956 — A Common Market for Agriculture — Revue du Marché Commun — OSN/FAO — Prices of Agricultural Products in Europe 1964/65 — Review of the Agricultural Situation in Europe 1965 — La situation mondiale de l'alimentation et de l'agriculture, 1963 — Output, Expenses and Income of Agriculture, 1965 — La Condition Agricole dans le monde actuel, 1960.

Statistiky

Trade yearbook, Production yearbook
FAO — Statistique agricole, Office Statistique des Communautés européennes, Brusel — Národní statistiky zemí EHS.

Obsah

Klusáková-Svobodová Z.: Všeobecné otázky a nové tendence vývoje zemědělství v zemích EHS	483
Klusáková-Svobodová Z.: Úloha zemědělské výroby v reprodukčním procesu po druhé světové válce v zemích EHS	485
Zátopek J.: Některé změny ve vývoji materiálně technické základny v zemědělství zemí EHS	495
Stanek I.: Tendence vývoje sociálně agrární struktury v západoevropském zemědělství	505
Goulli R.: Disparita mezi průmyslem a zemědělstvím a tendence jejího vývoje	515
Klusáková-Svobodová Z. a kol.: Státní intervencionismus v zemědělství zemí EHS	525
TABULKOVÁ ČÁST	537
BIBLIOGRAFIE	545

Přílohy:

Statistické přehledy o čs. a zahraničním zemědělství

Matematické metody v zemědělství (X. *Matematické metody řízení*)

Содержание

Клусакова - Свободова З.: Общие вопросы и новые тенденции развития сельского хозяйства в странах ЕЭС (483). — Клусакова - Свободова З.: Роль сельскохозяйственного производства в воспроизводственном процессе после второй мировой войны в странах ЕЭС (485). — Зatóпек Й.: Некоторые изменения в развитии материально-технической базы в сельском хозяйстве стран ЕЭС (495). — Стáнек И.: Тенденция развития социально-аграрной структуры в западно-европейском сельском хозяйстве (505). — Гоулли В.: Диспропорция между промышленностью и сельским хозяйством и тенденции ее развития в странах ЕЭС (515). — Клусакова - Свободова З. и колл.: Государственный интервенционализм в сельском хозяйстве стран ЕЭС (525). — Таблицы (537). — Библиография (545). — Приложения: Статистические обзоры о чехословацком и заграничном сельском хозяйстве — Математические методы в сельском хозяйстве (X. Математические методы управления).

CONTENT

Klusáková-Svobodová Z.: General Questions and the New Trends of Development of Agriculture in the EEC Countries (483). — Klusáková-Svobodová Z.: The Task of Farming Production in the Process of Reproduction in the EEC Countries after World War II (485). — Zátópek J.: Some Changes in the Development of the Material and Technical Basis of the Agriculture in the EEC Countries (495). — Stanek J.: Tendency in the Development of the Social Agrarian Structure in Western European Agriculture (505). — Goulli R.: Disparity between Industry and Agriculture and the Tendency of its Further Development in EEC Countries (515). — Klusáková-Svobodová Z. a kol.: State Interventionism in the Agriculture of the EEC Countries (525). — The part containing tables (537). — Bibliography (545). — Supplements: Statistical Survey on Czechoslovak and Foreign Agriculture — Mathematical Methods applied in Agriculture.

TABLE DES MATIÈRES

Klusáková-Svobodová Z.: Questions générales et tendances nouvelles du développement de l'agriculture dans les pays de l'Association économique européenne (483). — Klusáková-Svobodová Z.: Le rôle de la production agricole dans le processus de reproduction après la seconde guerre mon-

diale dans les pays de la Communauté Economique Européenne (CEE) (485). — Zátpek J.: Quelques transformation dans le développement de la base matérielle et technique dans l'agriculture des pays de la Communauté Economique Européenne (495). — Stanek I.: Les tendances de l'évolution de la structure sociale et agraire dans l'agriculture de l'Europe occidentale (505). — Goulli R.: La disparité entre l'agriculture et l'industrie et la tendance de son développement dans les pays de la Communauté Economique Européenne (515). — Klusáková-Svobodová Z. a kol.: L'interventionnisme étatique dans l'agriculture des pays de la Communauté Economique Européenne (525). — Tables (537). — Bibliographie (545). — Annexes: Aperçus statistiques sur l'agriculture tchécoslovaque et étrangère — méthodes mathématiques dans l'agriculture (*X. Méthodes mathématiques de gestion*).

X. Matematické metody řízení

Stupňující se složitost hospodářských procesů, vyplývající z rostoucí dělby práce a kooperačních vztahů, činí jejich koordinaci a plánování stále obtížnějším. Tato situace, která se projevuje ve všech hospodářsky vyspělých státech, podnítila rozvoj speciálních metod, které jsou označovány jako metody „analýzy kritické cesty“ (*Critical Path Analysis — CPA*). Dvě hlavní formy této analýzy jsou v literatuře označovány jako „metoda kritické cesty“ (*Critical Path Method — CPM*) a „technika hodnocení a rozboru plánu (programu)“ (*Program Evaluation and Review Technique — PERT*). U obou metod v podstatě jde o analýzu činností ve složitých procesech z hlediska jejich časového průběhu, zejména pak průběhu těch činností, které určují konečný termín celého procesu, tzv. kritických činností, jejichž sled znamená kritický průběh — kritickou cestu.

1. METODA KRITICKÉ CESTY

1.1. Všeobecně

Metoda kritické cesty (CPM) byla vypracována během roku 1957 Morganem R. Walkerem a Jamesem E. Kelleyem. Po zhodnocení skutečnosti, že např. stavební projekt se skládá z posloupnosti činností, které musí být prováděny v určitém, přesně definovaném sledu, dospěli k závěru, že tzv. „šipkový graf“ je nejlogičtější záznamem všech vzájemných vztahů mezi jednotlivými pracemi v příslušném projektu. Kelley a Walker použili jednoho časového ohodnocení a nezabývali se problémem nejistoty, pokud se týká doby trvání jednotlivých činností.

Metoda kritické cesty umožňuje stanovit, které práce nebo činnosti z množství jednotlivých činností, tvořících celou akci, jsou „kritické“, pokud jde o jejich účinek na celkovou dobu akce, a jak lze nejlépe naplánovat všechny práce spojené s akcí tak, aby bylo možno dosáhnout cílového termínu při minimálních nákladech.

1.2. Plánování postupu prací

Při metodě kritické cesty (CPM) pro plánování postupu jednotlivých prací daného projektu používáme nejčastěji síťových grafů. Jde o aplikaci teorie grafů, konkrétně teorie sítí, na úlohy programování složitých procesů, které se skládají z velkého počtu činností a uzlů.

1.2.1. Základní pojmy

Sítěmi rozumíme názorné grafické zobrazení komplexních pracovních postupů, které umožňuje orientovat se v logicky nebo technologicky podmíněných závislostech jednotlivých postupů a v časovém sledu jimi ovlivněných uzlů. Každý síťový graf (orientovaný ohodnocený graf — viz příloha č. 1) je tvořen dvěma druhy prvků. Jsou to:

- a) uzel,
- b) činnost.

Uzel (událost, jev, bod) je statický pojem. Vyjadřuje moment zahájení nebo ukončení nějaké činnosti nebo více činností. Neklade nároky na čas ani prostředky. V síťovém grafu je znázorněn kroužkem.

Činnost je pojem dynamický — symbolizuje pracovní proces. Jejím obsahem je úsilí, probíhající v čase, o dosažení určeného cíle, tzn. příslušného uzlu. V síťovém grafu je činnost znázorněna mezi dvěma uzly šipkou, která určuje směr průběhu činnosti, a označena dvojitým, složeným z čísel obou uzlů, které ji ohraničují.

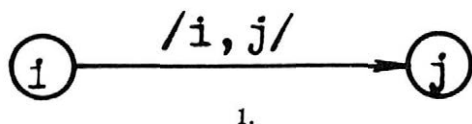
Každá činnost z nějakého uzlu vystupuje a do dalšího vstupuje, proto každá činnost má předcházející a následující uzel a každý uzel má činnosti, které do něj vstupují a které z něj vystupují, s výjimkou krajních uzlů — počáteční uzel nemá činnosti, které do něj vstupují (nemá předcházející činnosti), a konečný, cílový uzel nemá činnosti, které z něj vystupují (nemá následující činnosti).

Principy vzájemné závislosti činností jsou přesně vyjádřeny ve styčných bodech — uzlech.

Každou činnost definujeme pomocí uzlů, které ji ohraničují. Na příklad: činnost (i, j) spojuje uzly i a j , přičemž platí, že $i < j$, to znamená, že činnost (i, j) probíhá od okamžiku, kdy nastal jev znázorněný uzlem i , do okamžiku, kdy nastane jev znázorněný uzlem j .

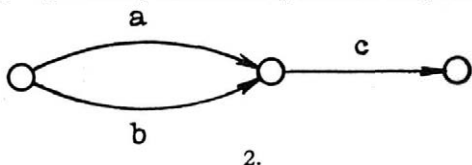
1.2.2. Grafické znázornění činností a uzlů

Průběh činnosti (i, j) graficky znázorňujeme takto (graf 1):

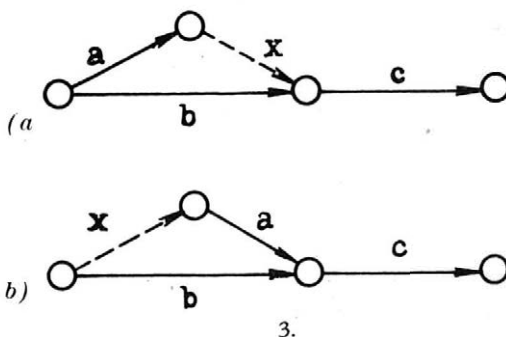
Ríkáme, že činnost (i, j) je činnost, která z uzlu i , z něhož vystupuje, uskuteční jev znázorněný uzlem j , do něhož vstupuje. Uzly i a j jsou v síťovém grafu znázorněny kroužky označenými „ i “ a „ j “, činnost (i, j) je zobrazena šipkou označenou (i, j) .

Jestliže se vyskytne případ, že z jednoho uzlu vystupují dvě nebo více činností, které také do dalšího uzlu společně vstupují (to znamená, že v síťovém grafu by měly šipky znázorňující činnosti vystupovat z jednoho uzlu a společně vstupovat do dalšího uzlu), nelze jej při správném použití metody kritické cesty znázornit takto (graf 2):

Je nutno, abychom zvolili takový způsob grafického znázornění, ze kterého je zřejmé, že činnosti, které jsme označili a a b , probíhají na sobě zcela nezávisle, ale musí být obě ukončeny před zahájením činnosti, kterou jsme označili c . Takového jednoznačného znázornění můžeme dosáhnout

zavedením tzv. fiktivní činnosti, kterou označíme x . Přitom není důležité, zda fiktivní činnost předchází skutečné činnosti nebo následuje po ní (graf 3).

Fiktivní činnosti, vyjadřující souvislosti a vzájemné vztahy mezi skutečnými činnostmi, znázorňujeme v síťovém grafu čárkovanou šipkou.

Zásadně platí, že při n současně probíhajících skutečných činnostech musí být $n-1$ těchto skutečných činností doplněno fiktivní činností, aby vznikla úplná a správná síť.

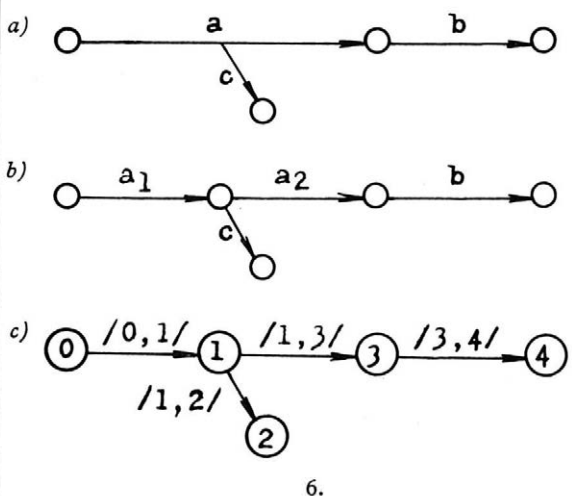
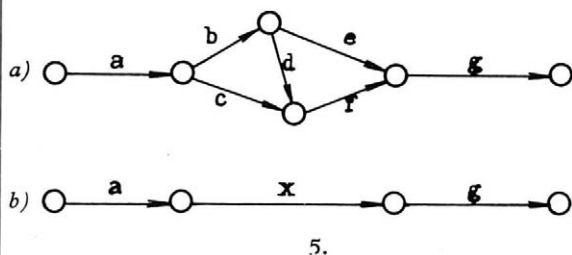
Důležité je také rozlišování závislých a nezávislých činností. Například: určitá činnost, kterou označíme c , následuje po skončení dvou souběžně probíhajících činností, které označíme a a b , přičemž po činnosti b následuje činnost,

kterou označíme d ; to znamená, že zahájení činnosti c je podmíněno ukončením obou činností a a b , kdežto pro zahájení činnosti d je nutné ukončení činnosti b . Tyto vztahy musí být z příslušné části síťového grafu zřetelně patrné (graf 4 na str. 177).

Je-li síťový graf příliš složitý, můžeme jej učinit přehlednějším rozdělením celého projektu na dílčí projekty (pojmem „projekt“ rozumíme určitou rozsáhlou účelovou akci). Přitom tyto dílčí projekty znázorníme v síťovém grafu celkového projektu jako tzv. sou-

hrnnou činnost (agregovaná činnost). Pro tyto souhrnné činnosti pak vypracujeme samostatné dílčí síťové grafy (graf 5a b)).

Uvažujeme další možný případ: jsou dány tři činnosti, které označíme a , b a c ; činnost b může být zahájena po ukončení činnosti a , činnost c však může začít dříve,

ky. Znáznorňují skutečnost, že práce je závislá na určitých právních nebo hospodářských předpisech (např. stavební povolení, úvěr apod.).

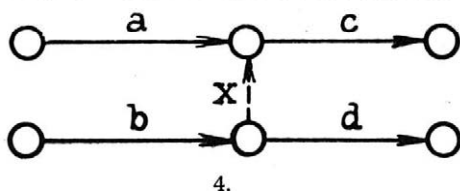
Často je účelné znázornit zvlášť v síti také dodávky materiálu apod. Tyto podmínky jsou důležité zejména u velkých projektů. Jsou znázorněny jako plně vytažené šipky činností, vystupující z počátečního uzlu síťového grafu (graf 8).

1.3. Plánování času

Jestliže jsme ukončili plánování postupu prací, můžeme zahájit plánování v čase.

Je složeno z

určení doby trvání jednotlivých činností, propočtu dílčích termínů, vyhledání kritické cesty, vyhledání časových rezerv.

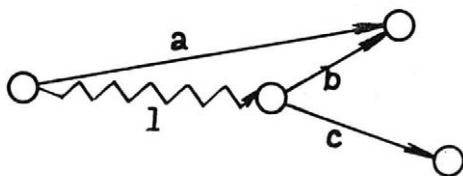
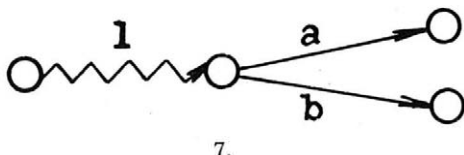

již při určitém stupni dokončení činnosti a . V takovém případě považujeme činnost a za složenou ze dvou činností a_1 a a_2 , přičemž činnost a_1 končí a činnost a_2 začíná v tom okamžiku, kdy může být zahájena činnost c . Vkládáme tudíž do původní činnosti a uzel, který určuje stav procesu, v němž má být zahájena činnost c . Při očíslování uzlů stále dbáme, aby $i < j$ (graf 6a, b), c).

Jako velmi účelné se projevilo označení jednotlivých uzlů pořadovými čísly vzestupně, od počátečního uzlu ke konečnému. Přiřadí-li počátečnímu uzlu (to znamená okamžiku zahájení celé akce) číslo 0 a poslednímu uzlu (cílovému okamžiku, kdy má být celá akce dokončena) číslo n , obsahuje celý systém celkem $n + 1$ uzlů.

U velkých projektů bývá účelné zařadit také předběžnou činnost, zahrnující všechny operace, které musí být vyřízeny před vlastním započítáním práce. Graficky ji znázorňujeme lomenou vlnovkou, nikoliv rovnou šipkou, protože práce k ní příslušející nejsou při plánování vlastního projektu uvažovány (graf 7).

V síťových grafech bývají také uváděny určité vnější podmín-

1.3.1. Časová náročnost

Pro každou činnost je na základě navrhované technologie a organizace práce (přičemž je důležité přesné stanovení kvality a množství pracovníků a pracovních prostředků, je nutné vzít v úvahu i směnnost, předpokládanou práci mimo normální pracovní dobu, pohotovost zásobování apod.) stanovena očekávaná doba trvání činnosti za příslušných podmínek. Tento čas označujeme na příklad pro činnost (i, j)

$$y_{ij}.$$

Zásadně je uvažována pro jednu síť vždy jen jedna časová jednotka (den, týden, měsíc apod.).

Po stanovení hodnoty y_{ij} je nutno určit, kdy může být příslušná činnost nejdříve zahájena, to znamená určit nejdříve možný začátek činnosti (i, j) . Činnost (i, j) může začít tehdy, když nastane jev v síti zakreslený jako uzel i . Určíme proto dobu, ve které může jev i nejdříve nastat. Označíme ji

$$Z_i.$$

Uzel i může nejdříve nastat — to znamená, že činnost (i, j) může nejdříve začít — po skončení všech činností, které vstupují do uzlu i . Hodnota Z_i bude tudíž určena součtem dob trvání předcházejících činností, přičemž musíme z větvení sítě vybírat do součtu vždy tu větev, která má nejdelší časové rozpětí, musíme brát v úvahu takový sled činností, jejichž doby trvání po sečtení jsou nejvyšší.

Nejdříve možný konec trvání činnosti (i, j) je doba, rovnající se součtu doby nejdříve možného začátku činnosti (i, j) , tj. Z_i , a očekávané doby trvání činnosti (i, j) , tj. y_{ij} . Označíme-li nejdříve možný konec činnosti (i, j)

$$K_j,$$

bude

$$K_j = Z_i + y_{ij}.$$

Jestliže v projektu P — pod pojmem „projekt“ stále rozumíme určitou rozsáhlou účelovou akci — obsahujícím $n + 1$ uzlů položíme dobu příslušející počátečnímu uzlu rovnou nule, tj.

$$Z_0 = 0,$$

potom platí:

$$K_j = \max (Z_i + y_{ij}) \quad \text{pro } i < j, 1 \leq j \leq n, (i, j) \in P,$$

kde K_j je doba, v níž je nejdříve možné zakončení všech činností, které končí v uzlu j .

Nejdříve možný konec celého projektu P je

$$K_n.$$

Porovnejme jej s požadovaným termínem ukončení projektu P , který označíme

$$\lambda.$$

Jestliže

$$\lambda \geq K_n,$$

pak navrhovaný průběh jednotlivých činností vyhovuje (termín nejdříve možného ukončení celého projektu P je menší nebo roven požadovanému termínu ukončení projektu).

Označíme-li nejpozději přípustnou dobu ukončení celého projektu P

$$K'_n$$

a vycházíme-li ze vztahu

$$K'_n = \lambda,$$

můžeme stanovit ze sítě zpětným postupem pro každou činnost nejpozději přípustnou dobu ukončení činnosti. Označíme ji pro činnost (i, j)

$$K'_j.$$

Vycházíme z hodnoty K'_n — nejpozději přípustného termínu ukončení poslední činnosti (uvažovali jsme projekt obsahující $n + 1$ uzlů, počáteční uzel jsme označili 0, poslední ko-

nečný uzel bude tudíž označen n) a tím také z nejpozději přípustného termínu ukončení celého projektu P — a výpočet konáme postupným odečítáním očekávaných dob trvání jednotlivých činností od jejich dočasných horních mezí, přičemž v případě, kdy vystupuje z jednoho uzlu několik činností s různými dobami trvání, musíme uvažovat pro výpočet vždy tu činnost, která leží na nejdelší cestě z uzlu j do konce projektu.

Stejným způsobem stanovíme také nejpozději přípustnou dobu začátku každé činnosti. Označíme ji

$$Z'_i.$$

Pro činnost (i, j) vypočteme hodnotu Z'_i odečtením doby trvání této činnosti y_{ij} od nejpozději přípustné doby jejího ukončení K'_j , přičemž jsme opět uvažovali pro výpočet vždy nejdelší cestu z uzlu j do konce akce.

Jestliže

$$K'_n = \lambda,$$

pak

$$Z'_i = \min (K'_j - y_{ij}) \text{ pro } i < j, 0 \leq i \leq n - 1, (i, j) \in P.$$

Každá činnost musí tudíž probíhat mezi dobou jejího nejpozději přípustného ukončení K' a dobou jejího nejdříve možného zahájení Z_i .

Poznámka:

Může nastat situace, že

$$\lambda < K'_n;$$

takový případ ukazuje, že při navrhované technologii je plánovaný termín λ nereálný a je nutno učinit takové změny, aby

$$K'_n \leq \lambda = K'_n.$$

Shrnutí

Pro činnost (i, j) jsou podstatné tyto hodnoty:

nejdříve možný začátek	označujeme Z_i
nejpozději přípustný začátek ($K'_j - y_{ij}$)	označujeme Z'_i
nejdříve možný konec ($Z_i + y_{ij}$)	označujeme K_j
nejpozději přípustný konec	označujeme K'_j

1.3.2. Kritická cesta

Čas, který je maximálně k dispozici pro uskutečnění činnosti (i, j) , je dán rozdílem mezi dobou nejpozději přípustného ukončení činnosti (i, j) a dobou jejího nejdříve možného začátku, tj.

$$\text{a doby trvání činnosti } (i, j), \text{ tj. } y_{ij}: K'_j - Z_i,$$

$$\text{Jestliže } K'_j - Z_i - y_{ij}.$$

$$\text{můžeme psát } K'_j - Z_i - y_{ij} = 0,$$

$$\text{a } K'_j - (Z_i + y_{ij}) = 0 \quad (1)$$

$$\text{Ze vztahu (1) a (2) vyplývá } (K'_j - y_{ij}) - Z_i = 0. \quad (2)$$

$$\text{a } (Z_i + y_{ij}) = K'_j$$

$$\text{Protože } (K'_j - y_{ij}) = Z_i.$$

$$\text{a } Z_i + y_{ij} = K_j$$

$$\text{platí také } K'_j - y_{ij} = Z'_i,$$

$$\text{a } K'_j = K_j$$

$$\text{a } Z'_i = Z_i.$$

Za předpokladu, že rozdíl mezi časem, který máme maximálně k dispozici k uskutečnění činnosti (i, j) , a dobou jejího trvání y_{ij} je roven nule, je zřejmé, že termín pro nejdříve možný začátek Z_i této činnosti je roven termínu jejího nejpozdější přípustného začátku Z'_i ; právě tak jsou si rovny i termíny nejdříve možného K_j a nejpozdější přípustného ukončení K'_j činnosti (i, j) .

V této situaci způsobí každé prodloužení doby trvání uvažované činnosti (i, j) , tj. y_{ij} , také prodloužení konečného termínu K'_n celého projektu P v odpovídající výši. To znamená, že pro tuto činnost (i, j) se neobjevují žádné časové rezervy — čas maximálně použitelný pro její splnění je roven době jejího trvání, tudíž uskutečnění činnosti (i, j) v předpokládaném časovém období je pro splnění termínu ukončení celého projektu P kritické, činnost (i, j) leží na tzv. kritické cestě. Kritickou cestu tvoří posloupnost tzv. kritických činností, která vede z uzlu 0 do uzlu n .

1.3.3. Časové rezervy

Činnost není kritická, jestliže doba, která je pro její uskutečnění k dispozici (tj. rozdíl mezi nejpozdější přípustnou dobou ukončení a dobou nejdříve možného začátku činnosti), je větší než doba jejího trvání:

$$K'_j - Z_i > y_{ij}.$$

Pro takovou činnost existuje tzv. časová rezerva.

Práce, pro kterou je maximálně použitelný čas pro její uskutečnění delší než doba trvání činnosti, může být v síti přesunuta nebo prodloužena doba jejího trvání (v určitých mezích), aniž by byl ovlivněn konečný termín celého projektu K'_n .

Celková časová rezerva, kterou označíme

$$r_c,$$

udává počet časových jednotek, o které můžeme prodloužit dobu trvání činnosti, popřípadě posunout termín jejího nejdříve možného začátku, aniž by byla ovlivněna celková doba trvání projektu. Vyčerpáme-li plně tuto časovou rezervu, vzniká nový kritický průběh a zanikají původně vypočtené celkové časové rezervy u činností v tomto průběhu.

Celkovou časovou rezervu r_c činnosti (i, j) vypočítáme odečtením doby nejdříve možného začátku činnosti Z_i a doby jejího trvání y_{ij} od doby nejpozdější přípustného ukončení činnosti K'_j :

$$r_c = K'_j - (Z_i + y_{ij}) = K'_j - K_j.$$

Volná časová rezerva, kterou označíme

$$r_v,$$

vzniká při setkání dvou nebo více činností v uzlu. Udává, o kolik časových jednotek může být prodloužena doba trvání činnosti nebo posunut termín jejího nejdříve možného začátku, aby mohly být dodrženy termíny nejdříve možných začátků všech bezprostředně následujících činností. Vypočítáme ji odečtením doby nejdříve možného ukončení činnosti od doby nejdříve možného začátku činnosti, která bezprostředně následuje (uvažujeme-li činnost (i, j) , tj. činnost, která začíná v uzlu i a končí v uzlu j , potom činnost bezprostředně následující bude začínat v uzlu j a dobu jejího nejdříve možného začátku označíme Z_j):

$$r_v = Z_j - (Z_i + y_{ij}) = Z_j - K_j.$$

Nezávislá časová rezerva, kterou označíme

$$r_n,$$

vyjadřuje, o kolik časových jednotek můžeme činnost (i, j) odsunout nebo prodloužit dobu jejího trvání nezávisle na časové situaci předchozích a následujících činností, to znamená při dodržení termínu nejpozdější přípustného ukončení předcházející činnosti (činnosti, která končí v uzlu i), který označíme K'_i , a nejdříve možného začátku následující činnosti (činnosti, která začíná v uzlu j), který označíme Z_j . Nezávislá časová rezerva je dána vztahem

$$\max(0, Z_j - K'_i - y_{ij});$$

je nutné, aby

$$Z_j - K'_i > y_{ij},$$

z toho vyplývá, že

$$Z_j - K'_i - y_{ij} > 0.$$

Závislá časová rezerva, kterou označíme

$$r_z,$$

je nejmenší, absolutní časová rezerva na činnostech, které vystupují z uzlu, v němž uvažovaná činnost (i, j) končí. Je dána rozdílem mezi nejpозději přípustným ukončením činnosti i, j , tj. K'_j , a nejdříve možným začátkem následující činnosti, tj. Z_j :

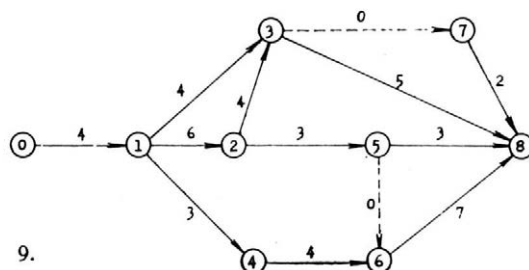
$$r_z = K'_j - Z_j.$$

Mezi jednotlivými časovými rezervami platí vztah

$$r_v = r_c - r_z.$$

1.4. Příklad

Předpokládejme, že je dán projekt, který obsahuje 9 uzlů a 13 činností. V síťovém grafu jsou uvedeny doby trvání jednotlivých činností (graf 9).

Pro strojní zpracování i pro usnadnění výpočtu některých hodnot při ručním zpracování (ruční zpracování pokládáme za ekonomické tehdy, nepřesahuje-li počet činností 100) je vhodné uspořádat základní údaje do tabulky (I).

Symbolem i označujeme uzly začátků činností, symbolem j uzly, v nichž jsou činnosti ukončeny, přičemž $i = j = 0, 1, \dots, 8$.

Obsazená políčka odpovídají jednotlivým činnostem, identifikovaným symbolem (i, j) . Přímou v tabulce můžeme snadno vypočítat doby nejdříve možného začátku Z_i a nejpозději přípustného ukončení K'_j každé činnosti (i, j) .

I. Uspořádání základních údajů do tabulky

$i \backslash j$	0	1	2	3	4	
0		y_{01}				
1			y_{12}	y_{13}	y_{14}	
2				y_{23}		y_{25}
...						

Jednotlivé hodnoty Z_i počítáme postupně, počínaje řádkou označenou 0. Ve sloupci Z_i zapíšeme hodnotu 0 jako počáteční, protože jde o zahájení celého procesu (kdybychom počítali hodnoty týkající se dílčího procesu, mohla by být tato počáteční hodnota nenulová).

II. Schematické znázornění postupu výpočtu hodnot Z_i .

Z_i	j	0	1	2	3	4	5	6	7	8
i	0	0	4							
$4+0=4$	4	1		6	4	3				
$6+4=10$	10	2			4		3			
$4+4=8$ $4+10=14$	14	3							0	5
$3+4=7$	7	4						4		
$3+10=13$	13	5						0		3
$4+7=11$ $0+13=13$	13	6							7	
$0+14=14$	14	7								2
$5+14=19$ $3+13=16$ $7+13=20$ $2+14=16$	20	8								

Hodnotu Z_i v řádce 1, tzn. hodnotu Z_1 , vypočítáme takto:

Z uzlu 1 postupujeme vzhůru sloupcem 1 k obsazenému políčku, k nalezené hodnotě trvání činnosti $(0,1)$ ($y_{01} = 4$) připočítáme dobu jejího nejdříve možného začátku (v tomto případě $Z_0 = 0$) a součet zaznameneáme do příslušného řádku ve sloupci Z_i , v našem případě

$$Z_1 = y_{01} + Z_0,$$

to znamená

$$Z_1 = 4 + 0 = 4.$$

Vypočítali jsme, že činnosti, které začínají v uzlu 1, mohou být nejdříve zahájeny po uplynutí 4 časových jednotek.

Postupujeme-li stejným způsobem pro výpočet hodnoty Z_2 , tj. vycházíme-li z uzlu 2 a hodnotu v obsazeném políčku ($y_{12} = 6$) sečteme s dobou nejdříve možného začátku pro tuto činnost ($Z_1 = 4$), zjistíme, že činnostem, které začínají v uzlu 2, předchází činnosti, jejichž celková doba trvání činí 10 časových jednotek:

$$\begin{aligned} Z_2 &= y_{12} + Z_1 = \\ &= 6 + 4 = 10, \end{aligned}$$

to znamená, že činnosti, které začínají v uzlu 2, mohou být započaty po uplynutí 10 časových jednotek od zahájení celého projektu.

Pro výpočet hodnoty Z_3 postupujeme z uzlu 3 vzhůru sloupcem 3 k první nalezené hodnotě trvání činnosti — v tomto případě jde o činnost $(2,3)$ — připočteme dobu jejího nejdříve možného začátku ($Z_2 = 10$) a dostaneme

$$\begin{aligned} Z_3^{(1)} &= y_{23} + Z_2 = \\ &= 4 + 10 = 14; \end{aligned}$$

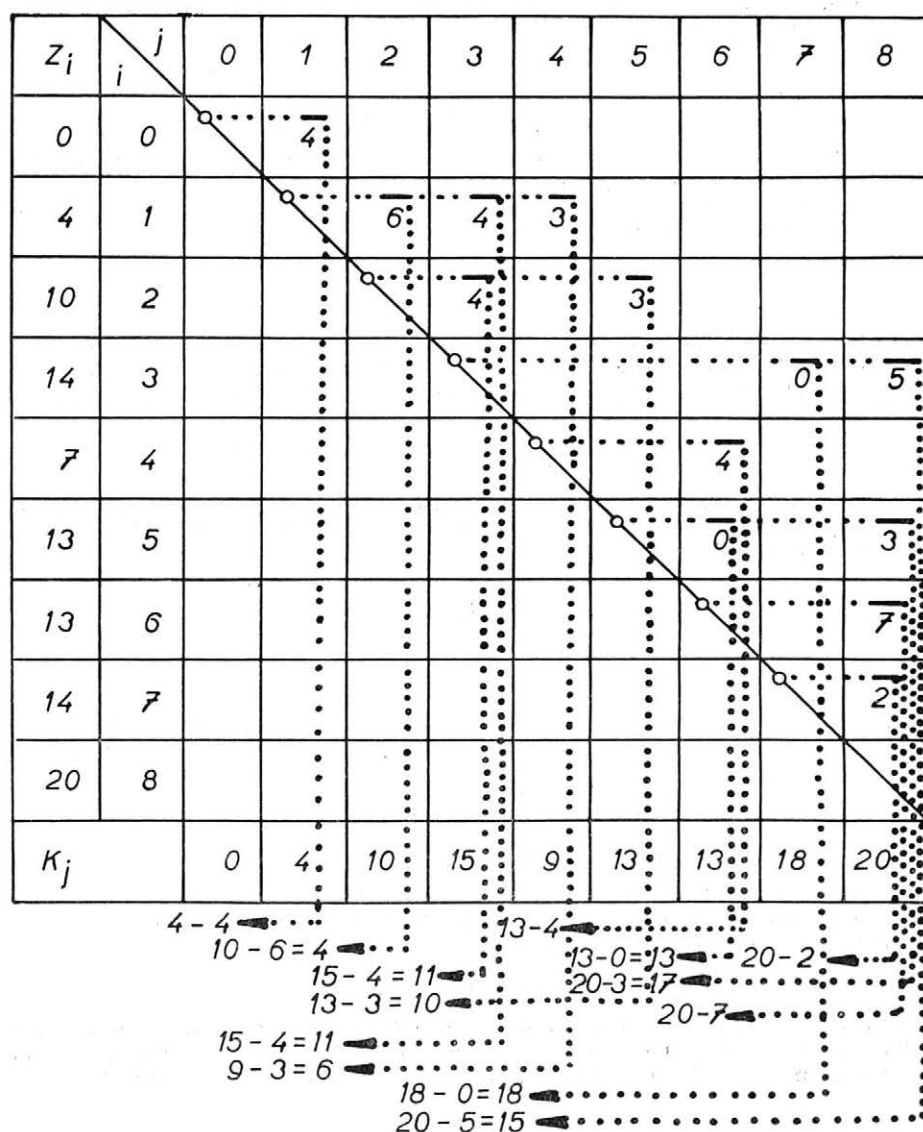
horním indexem (1) v symbolu $Z_3^{(1)}$ jsme označili, že jde o výpočet první možné hodnoty Z_3 . Postupujeme-li dál vzhůru sloupcem 3, nalezneme další obsazené políčko, v němž je uvedena

doba trvání činnosti (1,3); připočítáme k ní dobu nejdříve možného začátku této činnosti a zjistíme tak druhou možnou hodnotu Z_3 , kterou označíme horním indexem (2):

$$\begin{aligned} Z_3^{(2)} &= y_{13} + Z_1 = \\ &= 4 + 4 = 8. \end{aligned}$$

Vypočítali jsme dvě různé hodnoty, které nám udávají dobu potřebnou k dosažení uzlu 3 dvěma různými sledy předcházejících činností. Pro stanovení doby, kdy mohou nejdříve začít činnosti, které vystupují z uzlu 3, musíme brát v úvahu ten sled předcházejících činností, který vyžaduje největší počet časových jednotek, protože pro zahájení činnosti vystupujících z uzlu 3 musí být vykonány všechny činnosti, které do uzlu 3 různými cestami

III. Schematické znázornění postupu výpočtu hodnot K'_j .

vstupují. V našem případě trvá delší dobu sled činností vedený uzlem 2, proto

$$Z_3 = Z_3^{(1)} = 14.$$

Do příslušného políčka ve sloupci Z_i pro $i = 3$ zapíšeme hodnotu $Z_3 = 14$.

Takto vypočítáme snadno všechny hodnoty Z_i .

Podobným způsobem můžeme také vypočítat hodnoty K'_j — doby nejpozději přípustných ukončení jednotlivých činností.

Z tabulky II je zřejmé, že

$$Z_8 = 20,$$

to znamená, že pro všechny činnosti, které by začínaly v uzlu 8, je termín nejdříve možného začátku roven 20. Protože v uzlu 8 celá akce v našem příkladu končí, je uzel 8 konečným uzlem celé akce, tudíž hodnota Z_8 je výchozím údajem pro výpočet nejpozději přípustných termínů ukončení jednotlivých činností za předpokladu, že nejpozději přípustný termín ukončení celé akce je roven termínu požadovanému pro ukončení akce:

$$K'_n = \lambda$$

V našem případě

$$K'_n = \lambda = K'_8 = 20.$$

Postupným odečítáním dob trvání bezprostředně předcházejících činností stanovíme zbývající hodnoty tabulky III (na str. 183).

Vycházíme z hodnoty $K'_8 = 20$. Postupujeme-li z uzlu 7 doprava, nalezneme $y_{78}^v = 2$, tj. hodnotu doby trvání činnosti (7,8), kterou odečteme od hodnoty K'_8 :

$$\begin{aligned} K'_7 &= K'_8 - y_{78} = \\ &= 20 - 2 = 18. \end{aligned}$$

Pro výpočet doby nejpozději přípustného ukončení všech činností, které končí v uzlu 6, tedy hodnoty K'_6 , postupujeme z uzlu 6 řádkou doprava; vidíme, že z uzlu 6 vystupuje jen činnost (6,8). Doba jejího trvání $y_{68} = 7$ odečteme od příslušné hodnoty K'_8 , tj. od $K'_8 = 20$:

$$\begin{aligned} K'_6 &= K'_8 - y_{68} = \\ &= 20 - 7 = 13. \end{aligned}$$

Pro stanovení hodnoty K'_5 přicházejí v úvahu dvě hodnoty podle toho, děláme-li výpočet pomocí doby trvání činnosti (5,8) nebo činnosti (5,6); obě možnosti rozlišíme horním indexem v symbolu K'_j :

$$\begin{aligned} K'_{5(1)} &= K'_8 - y_{58} = \\ &= 20 - 3 = 17 \end{aligned}$$

a

$$\begin{aligned} K'_{5(2)} &= K'_6 - y_{56} = \\ &= 13 - 0 = 13. \end{aligned}$$

Jako hodnotu K'_5 musíme uvést v tabulce nejmenší výsledek odečítání, protože všechny činnosti, které vystupují z uzlu 5, musí být vykonány do termínu ukončení celé akce. Proto

$$\begin{aligned} K'_5 &= K'_{5(2)} = K'_6 - y_{56} = \\ &= 13 - 0 = 13. \end{aligned}$$

Stejným způsobem vypočítáme ostatní hodnoty K'_j .

Pro snadnější výpočet rozdílů mezi termíny nejdříve možných začátků a nejpozději přípustných ukončení činností pro jednotlivé uzly je vhodné přepsat sloupec hodnot Z_i do řádky pod hodnoty K'_j . Potom vypočteme rozdíly

$$K'_j - Z_i \quad (\text{pro } i = j).$$

Pro každý uzel tudíž vypočítáváme rozdíl mezi počtem časových jednotek, který udává dobu nejpozději přípustného ukončení všech činností do tohoto uzlu vstupujících, a počtem časových jednotek, který udává dobu nejdříve možného začátku všech činností z tohoto uzlu vystupujících.

IV. Úprava tabulky pro výpočet rozdílů $K'_j - Z_i$

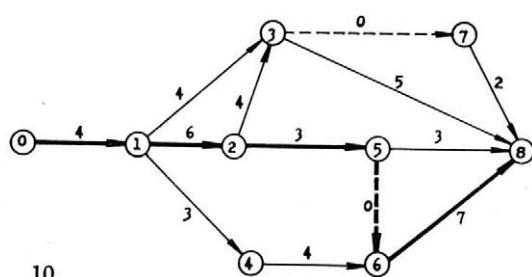
14	7									2
20	8									
K'_j		0	4	10	15	9	13	13	18	20
Z_i		0	4	10	14	7	13	13	14	20
$K'_j - Z_i$ ($i = j = 0, 1, \dots, 8$)		0	0	0	1	2	0	0	4	0

Všechny uzly, pro které je hodnota tohoto rozdílu rovna nule, leží na kritické cestě; v našem příkladu jsou to uzly 0, 1, 2, 5, 6, 8.

Údaje získané uvedeným způsobem tvoří základ pro výpočet časových rezerv.

Dosažené výsledky mohou poskytovat významné podněty k novým dispozicím v postupu činnosti a vést k úpravám, týkajícím se kvantity, kvality a intenzity práce.

Je vhodné sestavit všechny podstatné údaje do tabulky V (na str. 186).

10.

Činnosti, pro které jsou hodnoty časových rezerv rovny nule (v tabulce V označeno křížkem), leží na kritické cestě. V síťovém grafu uvedeného příkladu je kritická cesta vyznačena silnou čarou (graf 10).

Metody analýzy kritické cesty jen velmi pomalu pronikají do zemědělství, ačkoliv je zde řada oblastí, v nichž bychom je mohli vhodně uplatnit. Návrh pro organizaci a řízení sezónních prací metodou kritické cesty vypracovali pracovníci Výzkumného ústavu zemědělské ekonomiky v Praze.

1. zóna:

1.5. Strojový výpočet

Pro rozsáhlejší akce je vhodné učinit výpočet na samočinném počítači. Uvádíme výpočet příkladu 1. 4. na samočinném počítači MINSK 2/22:

0377)	0.	} Děrovat desítkově
0146)	8.	
0147)	13.	
17 235)	0001 0003 0102.	} Děrovat osmičkově
17 237)	0000 0000 0002.	

V. Uspořádání všech podstatných

Činnost (i, j)	Popis práce a rozsah odpovědnosti	Doba trvání činnosti (i, j) y _{ij}	Začátek činnosti (i, j)		Konec činnosti (i, j)	
			nejdříve možný Z _i	nejpozději přípustný Z' _i	nejdříve možný K _j	nejpozději přípustný K' _j
1	a	2	3	4 = 6 - 2	5 = 3 + 2	6
(0,1)		4	0	0	4	4
(1,2)		6	4	4	10	10
(1,3)		4	4	11	8	15
(1,4)		3	4	6	7	9
(2,3)		4	10	11	14	15
(2,5)		3	10	10	13	13
(3,7)		0	14	18	14	18
(3,8)		5	14	15	19	20
(4,6)		4	7	9	11	13
(5,6)		0	13	13	13	13
(5,8)		3	13	17	16	20
(6,8)		7	13	13	20	20
(7,8)		2	14	18	16	20

Poznámka:

Označení X je uvedeno u činností, které leží na kritické cestě.

2. zóna:

0	1	4
1	2	6
1	3	4
1	4	3
2	3	4
2	5	3
3	7	0
3	8	5
4	6	4
5	6	0
5	8	3
6	8	7
7	8	2

Poznámka:

V 1. zóně na 0377) je uvedeno číslo počátečního uzlu, na 0146) číslo konečného uzlu, na 0147) počet činností; na 17 235) datum zahájení celé akce, tj. 1. 3. 66 (66 osmičkově je rovno 102), na 17 237) pořadí dne zahájení v týdnu (1. 3. 66 je úterý, tj. druhý den v týdnu).

Ve 2. zóně jsou činnosti, definované pomocí uzlů, které je ohraničují, i a j, a doby jejich trvání y_{ij}.

údajů do tabulky

Nejpozději připustný konec předcházející činnosti K'_i	Nejdříve možný začátek následující činnosti Z_j		Časová rezerva			
			celková r_c	volná r_v	nezávislá r_n	závislá r_z
7	8		$9=6-5=$ $=4-3$	$10=8-5$ $(10=9-12)$	$11=10-$ $-7+3$	$12=9-10=$ $=6-8$
0	4	×	0	0	0	0
4	10	×	0	0	0	0
4	14		7	6	6	1
4	7		2	0	0	2
10	14		1	0	0	1
10	13	×	0	0	0	0
15	14		4	0	-1	4
15	20		1	1	0	0
9	13		2	2	0	0
13	13	×	0	0	0	0
13	20		4	4	4	0
13	20	×	0	0	0	0
18	20		4	4	0	0

VI. Výpočet sítě metodou CPM

a)

Poč. uzel	Konc. uzel	Trvání	Možný zač.	Nutný zač.	Možný konec	Nutný konec	Celk. rez.	Vol. rez.	Nez. rez.
0	1	4	0	0	4	4	0x	0	0
1	2	6	4	4	10	10	0x	0	0
2	3	4	10	11	14	15	1	0	0
1	3	4	4	11	8	15	7	6	6
1	4	3	4	6	7	9	2	0	0
2	5	3	10	10	13	13	0x	0	0
4	6	4	7	9	11	13	2	2	0
5	6	0	13	13	13	13	0x	0	0
3	7	0	14	18	14	18	4	0-	1
3	8	5	14	15	19	20	1	1	0
6	8	7	13	13	20	20	0x	0	0
5	8	3	13	17	16	20	4	4	4
7	8	2	14	18	16	20	4	4	0

b)

Poč. uzel	Konc. uzel	Trvání	Možný zač.	Nutný zač.	Možný konec	Nutný konec	Celk. rez.	Vol. rez.	Nez. rez.
0	1	4	0 01.03.66	0 01.03.66	4 05.03.66	4 05.03.66	0x	0	0
1	2	6	4 05.03.66	4 05.03.66	10 12.03.66	10 12.03.66	0x	0	0
2	3	4	10 12.03.66	11 14.03.66	14 17.03.66	15 18.03.66	1	0	0
1	3	4	4 05.03.66	11 14.03.66	8 10.03.66	15 18.03.66	7	6	6
1	4	3	4 05.03.66	6 08.03.66	7 09.03.66	9 11.03.66	2	0	0
2	5	3	10 12.03.66	10 12.03.66	13 16.03.66	13 16.03.66	0x	0	0
4	6	4	7 09.03.66	9 11.03.66	11 14.03.66	13 16.03.66	2	2	0
5	6	0	13 16.03.66	13 16.03.66	13 16.03.66	13 16.03.66	0x	0	0
3	7	0	14 17.03.66	18 22.03.66	14 17.03.66	18 22.03.66	4	0-	1
3	8	5	14 17.03.66	15 18.03.66	19 23.03.66	20 24.03.66	1	1	0
6	8	7	13 16.03.66	13 16.03.66	20 24.03.66	20 24.03.66	0x	0	0
5	8	3	13 16.03.66	17 21.03.66	16 19.03.66	20 24.03.66	4	4	4
7	8	2	14 17.03.66	18 22.03.66	16 19.03.66	20 24.03.66	4	4	0

Příloha č. 1.

Základy teorie grafů aplikované v metodě kritické cesty.

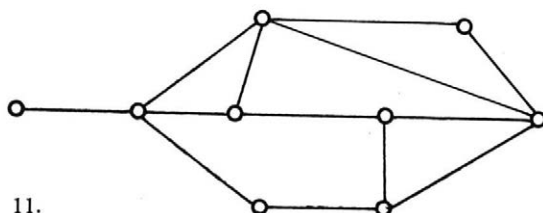
Pro plánování postupu jednotlivých prací používáme síťového grafu jako nejvhodnějšího způsobu znázornění vzájemných vztahů těchto činností.

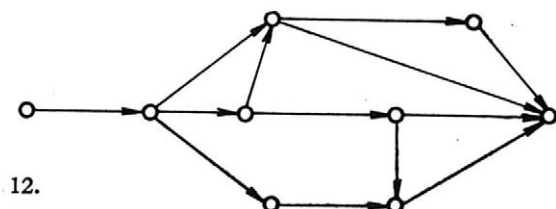
Sestrojení síťového grafu, který znázorňuje systém, v němž plánování provádíme, je velmi důležitým krokem, který nelze podceňovat. Uvádíme proto alespoň několik základních pojmů užívaných z teorie grafů.

Grafem rozumíme obrazec, složený z bodů a čar, které tyto body spojují. Takovými obrazy se zabývá teorie grafů. S pojmem graf a jeho několika druhy se nejlépe seznámíme pomocí příkladů.

1)

Tento obrazec nazýváme graf. Pro jeho body používáme termínu uzel a pro čáry, které je spojují termínu hrana. Mezi uzly existují vztahy, totiž být spojen hranou (graf 11).

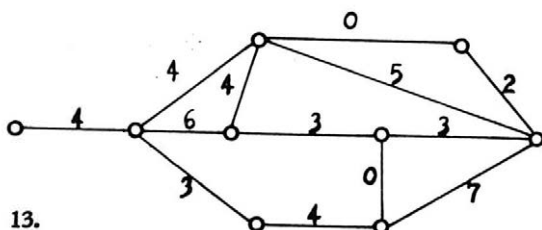

2)

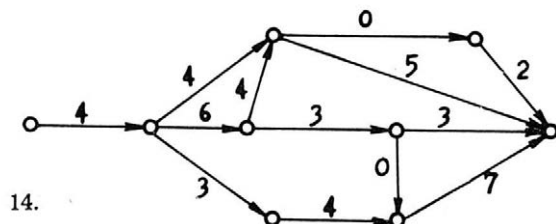
Označíme-li hranu šipkou, říkáme, že jsme hranu orientovali. Orientaci jsme stanovili, který uzel je počáteční a který koncový. Graf s orientovanými hranami nazýváme orientovaný graf (graf 12).

3)

Jestliže hranám v grafu přiřadíme čísla, ohodnotili jsme hrany určitým způsobem. Grafům s ohodnocenými hranami říkáme ohodnocené grafy (graf 13).

13.

4)

Podle povahy úlohy, kterou se snažíme pomocí grafu řešit, můžeme různé druhy grafu kombinovat do jednoho grafu. U metod analýzy kritické cesty se setkáváme s grafy, u nichž existuje orientace i ohodnocení, to znamená, že používáme orientované ohodnocené grafy (graf 14).

1.6. Plánování nákladů

V předchozích odstavcích jsme k sestavení časového postupu potřebovali jen hodnoty i, j, y_{ij} . Nyní ještě ke každé činnosti přiřadíme plánované náklady

$$u_{ij},$$

které musíme na činnost (i, j) vynaložit, aby proběhla v očekávané době trvání y_{ij} .

Vzorec

$$\sum_{i,j} u_{ij} = U$$

vyjadřuje plánované náklady, které je třeba vynaložit na splnění celého projektu. Tyto náklady nazýváme přímými náklady.

Očekávanou dobu trvání činnosti y_{ij} jsme dosud považovali za konstantní. Protože trvání každé činnosti ovlivňují různé faktory (počet dělníků, množství pracovních nástrojů, strojů apod.), je zřejmé, že očekávanou dobu trvání každé činnosti můžeme zkrátit, resp. prodloužit jen na určitou mez. Důsledek zkracování, resp. prodlužování doby trvání činnosti (i, j) je, že hodnoty y_{ij} považujeme za nezávisle proměnnou, definovanou v intervalu

$$0 < d_{ij} \leq y_{ij} \leq D_{ij},$$

kde: d_{ij} je minimální doba trvání činnosti (i, j) ,
 D_{ij} je maximální doba trvání činnosti (i, j) .

Maximální dobu trvání činnosti D_{ij} nazýváme normální dobou trvání činnosti (i, j) , protože činnost (i, j) je v této době vykonávána za normálních podmínek.

Minimální době trvání činnosti d_{ij} přísluší maximální náklady, které označíme

$$C_{ij},$$

normální době trvání činnosti D_{ij} přísluší minimální náklady, které označíme

$$c_{ij}.$$

Předpokládáme lineární závislost na době trvání činnosti.

Graficky vyjadřuje tuto závislost např. úsečka P_1P_2 , kterou nazýváme nákladovou křivkou činnosti (i, j) (graf 15).

Rovnice této křivky je

$$u_{ij}(y) = \frac{C_{ij} - c_{ij}}{d_{ij} - D_{ij}} (y_{ij} - D_{ij}) + c_{ij}. \quad (3)$$

Položíme-li

$$\frac{C_{ij} - c_{ij}}{d_{ij} - D_{ij}} = a_{ij},$$

$$c_{ij} - a_{ij} D_{ij} = b_{ij},$$

můžeme rovnici (3) napsat ve tvaru

$$u_{ij}(y) = a_{ij} y_{ij} + b_{ij} \quad (4)$$

kde $a_{ij} \leq 0$, $|a|$ udává náklady, které je třeba vynaložit na činnost (i, j) , abychom mohli její očekávanou dobu trvání zkrátit o jednu časovou jednotku.

Přiřadíme všem činnostem jejich normální dobu trvání D_{ij} (tj. nechť $D_{ij} = y_{ij}$). Metodou kritické cesty určíme dobu trvání celého projektu K'_n , které potom přísluší minimální přímé náklady.

Zkrátíme-li (prodloužíme-li) dobu trvání libovolné činnosti, která neleží na kritické cestě, nemění se doba trvání celého projektu K'_n , ale vzroste (klesne) součet přímých nákladů.

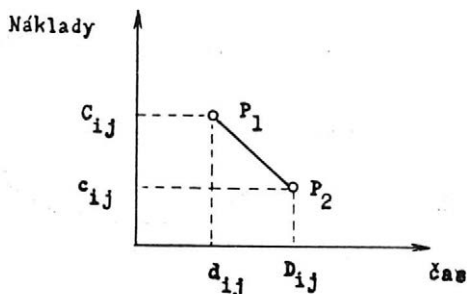
Naopak, chceme-li zkrátit (prodloužit) dobu trvání celého projektu K'_n o x časových jednotek, stačí zkrátit (prodloužit) dobu trvání libovolných činností (i, j) , které leží na kritické cestě, o těchto x časových jednotek. Ovšem i v tomto případě vzroste součet přímých nákladů.

Zkrácení doby trvání projektu K'_n vyžaduje u všech činností (i, j) stanovení dvou časových odhadů (d_{ij}, D_{ij}), jim odpovídajících nákladů (C_{ij}, c_{ij}) a odvození nákladové křivky.

Pomocí nákladových křivek činností můžeme určit nákladovou křivku projektu.

Z uvedeného je zřejmé, že funkce, vyjadřující závislost přímých nákladů na době trvání projektu K'_n není jednoznačná. Vzniká problém, jak nalézt křivku, která ohraničuje přímé náklady zdola, tj. nalézt minimum přímých nákladů při určité době trvání projektu K'_n .

(Pokračování příště)

15.

STATISTICKÉ PŘEHLEDY

ČÍSLO

8

o československém a zahraničním zemědělství

PŘÍLOHA ČASOPISU ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

1966

ZÁKLADNÍ UKAZATELE ZEMĚDĚLSTVÍ ZA ROK 1965 V ÚZEMNÍM PRŮŘEZU

Zemědělská a orná půda podle stavu k 1. lednu 1966

Území	Výměra půdy v ha		Podíl socialistického sektoru na půdě		Počet ha zeměd. půdy na 1 trvale činného pracovníka	Na 1000 ha zeměd. půdy připadá traktorových jednotek
	zemědělské	orné	zemědělské	orné		
a	1	2	3	4	5	6
ČSSR	7 103 113	5 063 103	90,0	93,1	6,0	25,3
České kraje	4 466 932	3 345 762	94,5	96,3	5,9	27,6
Slovensko	2 636 181	1 717 341	82,4	86,7	6,0	21,3
Praha hl. m.	4 462	3 336	90,2	97,3	2,7	56,9
Středočeský kraj	707 160	594 120	96,3	98,2	5,7	29,9
Benešov	95 303	75 757	95,9	97,0	5,8	26,1
Beroun	39 763	31 162	95,6	98,3	6,9	27,9
Kladno	49 815	45 529	96,8	98,4	6,5	29,5
Kolín	58 974	52 008	97,9	99,4	5,2	32,3
Kutná Hora	63 470	53 784	97,3	98,7	5,1	28,1
Mělník	48 481	42 864	95,8	97,7	5,4	31,9
Mladá Boleslav	66 536	58 247	97,1	98,3	5,6	31,7
Nymburk	64 124	58 699	96,9	97,8	5,0	30,0
Praha-východ	54 968	47 371	94,9	99,0	5,6	30,2
Praha-západ	38 244	32 081	93,6	98,8	5,8	36,5
Příbram	76 820	55 559	96,0	97,3	6,0	26,9
Rakovník	50 662	41 059	97,1	98,1	6,5	33,4
Jihočeský kraj	607 269	409 121	95,5	96,2	6,5	24,7
České Budějovice	89 729	62 319	95,5	96,8	6,7	25,1
Český Krumlov	65 743	33 815	98,1	98,5	9,4	22,9
Jindřichův Hradec	96 760	65 758	97,3	97,9	6,4	25,5
Pelhřimov	82 535	62 250	95,4	95,9	6,0	26,1
Písek	67 607	50 017	94,3	94,9	5,9	24,5
Prachatice	55 687	26 402	92,0	92,1	7,5	18,6
Strakonice	69 944	49 705	95,2	95,8	6,1	25,7
Tábor	79 264	58 855	95,0	96,1	5,9	26,7

Území	Výměra půdy v ha		Podíl socialistického sektoru na půdě		Počet ha zeměd. půdy na 1 trvale činného pracovníka	Na 1000 ha zeměd. půdy připadá traktorových jednotek
	zemědělské	orné	zemědělské	orné		
a	1	2	3	4	5	6
Západočeský kraj	540 351	358 958	96,6	97,9	7,6	26,1
Domažlice	62 553	45 312	97,1	98,2	6,9	28,0
Cheb	43 144	28 361	98,7	99,5	9,9	26,6
Karlovy Vary	72 444	35 544	98,7	99,4	11,2	23,3
Klatovy	94 704	58 187	93,8	94,8	6,4	26,3
Plzeň-jih	69 337	50 324	95,8	97,6	6,5	26,3
Plzeň-sever	72 496	58 194	96,3	98,1	7,1	27,6
Rokycany	27 803	19 501	93,4	96,5	6,9	28,8
Sokolov	28 567	14 321	97,4	99,1	10,6	24,7
Tachov	69 303	49 214	98,5	99,2	8,1	25,5
Severočeský kraj	411 974	289 165	95,4	97,9	6,9	29,0
Česká Lípa	50 719	32 780	97,2	99,3	8,6	26,3
Děčín	37 227	18 056	93,1	98,3	8,0	23,2
Chomutov	46 573	34 611	98,5	99,3	8,6	29,1
Jablonec n. Nisou	14 244	5 427	74,2	86,0	6,8	25,4
Liberec	45 899	27 146	90,8	94,8	6,6	28,6
Litoměřice	76 250	62 420	96,3	97,4	5,6	31,5
Louny	83 430	70 868	98,4	98,9	6,1	32,3
Most	17 047	13 608	97,1	98,6	8,2	34,1
Teplice	19 022	13 127	96,6	98,4	7,5	29,2
Ústí n. Labem	21 563	11 122	95,1	98,2	8,1	23,1
Východočeský kraj	690 178	508 090	94,3	96,6	5,6	28,2
Havlíčkův Brod	83 409	64 102	94,7	95,5	5,4	26,4
Hradec Králové	64 822	52 856	96,9	98,4	4,9	32,0
Chrudim	65 154	49 451	94,4	96,3	5,4	27,6
Jičín	61 549	48 615	94,4	96,3	5,0	32,1
Náchod	55 652	37 525	94,9	97,6	6,3	29,0
Pardubice	54 756	44 556	96,5	97,9	5,1	28,7
Rychnov n. Kněžnou	55 095	39 898	94,9	96,9	5,6	29,0
Semily	38 342	21 754	80,5	87,7	5,9	23,8
Svitavy	82 600	64 492	95,3	96,7	5,7	28,0
Trutnov	50 924	31 038	93,3	97,9	7,3	25,3
Ústí n. Orlicí	77 875	53 803	95,2	97,1	5,7	27,4

Území	Výměra půdy v ha		Podíl socialistického sektoru na půdě		Počet ha zeměd. půdy na 1 trvale činného pracovníka	Na 1000 ha zeměd. půdy připadá traktorových jednotek
	zemědělské	orné	zemědělské	orné		
a	1	2	3	4	5	6
Jihomoravský kraj	928 259	757 628	93,7	95,2	5,1	28,4
Blansko	46 271	35 936	92,7	94,6	5,4	29,6
Brno	74 561	64 739	89,8	93,0	4,4	34,0
Břeclav	83 996	68 406	94,0	94,6	4,5	28,0
Gottwaldov	50 657	32 325	87,2	89,7	4,8	27,0
Hodonín	71 767	56 235	93,2	94,3	4,6	25,7
Jihlava	73 143	54 384	95,5	96,2	6,1	26,0
Kroměříž	50 619	43 574	94,1	95,9	4,6	33,6
Prostějov	56 494	49 530	96,1	97,5	4,8	33,6
Třebíč	99 860	85 104	97,3	97,7	5,7	26,1
Uherské Hradiště	61 263	47 317	88,7	91,4	4,8	28,3
Vyškov	49 990	45 262	94,2	95,8	4,9	31,4
Znojmo	112 276	102 352	96,5	97,2	5,3	28,3
Žďár n. Sázavou	97 362	72 464	93,9	94,6	5,4	26,1
Severomoravský kraj	577 279	425 344	90,1	93,1	5,9	25,9
Bruntál	84 193	60 916	97,3	98,7	8,9	23,4
Frýdek-Místek	53 662	33 502	71,6	77,3	5,7	20,0
Karviná	19 186	14 388	71,7	75,8	5,5	30,6
Nový Jičín	62 382	46 047	94,8	97,1	6,4	27,0
Olomouc	80 251	70 534	95,4	96,9	4,7	31,8
Opava	73 951	60 066	93,4	94,4	6,0	27,5
Ostrava-město	3 271	2 148	69,2	77,0	3,5	25,2
Přerov	70 871	53 636	96,1	97,1	5,1	27,0
Šumperk	86 455	60 031	95,5	97,1	7,1	25,3
Vsetín	43 057	24 076	66,0	71,5	4,2	19,4
Západoslovenský kraj	998 362	838 094	93,9	95,5	5,8	25,7
Bratislava	85 430	66 258	95,2	96,9	4,2	31,9
Dunajská Streda	87 216	76 604	97,8	98,4	6,7	22,4
Galanta	84 273	79 909	95,2	96,1	5,5	25,3
Komárno	82 354	70 590	96,6	97,7	5,8	26,4
Levice	114 923	94 425	94,8	96,3	6,1	25,1
Nitra	102 649	88 535	93,4	95,1	5,8	25,8
Nové Zámky	109 482	95 460	96,1	97,6	6,4	23,5
Senica	91 053	66 889	92,5	93,5	5,7	25,5

Území	Výměra půdy v ha		Podíl socialistického sektoru na půdě		Počet ha zeměd. půdy na 1 trvale činného pracovníka	Na 1000 ha zeměd. půdy připadá traktorových jednotek
	zemědělské	orné	zemědělské	orné		
a	1	2	3	4	5	6
Topolčany	74 220	63 645	92,6	94,6	6,3	30,3
Trenčín	67 087	46 243	79,4	81,5	4,9	23,2
Trnava	99 675	89 536	95,3	95,9	5,7	27,4
Stredoslovenský kraj	811 434	381 737	70,6	71,4	5,8	16,0
Banská Bystrica	71 420	16 076	69,4	64,5	12,1	8,8
Čadca	36 405	18 560	15,0	12,8	2,2	5,3
Dolný Kubín	80 487	32 746	28,7	21,4	4,6	5,2
Liptovský Mikuláš	71 180	25 296	84,4	80,9	8,2	15,5
Lučenec	122 225	70 950	81,5	85,2	6,7	19,4
Martin	43 792	22 665	92,2	93,9	8,3	22,9
Povážská Bystrica	46 657	27 801	56,3	56,3	4,2	17,5
Prievidza	40 935	20 646	78,2	79,5	5,5	22,5
Rimavská Sobota	107 101	59 310	91,9	93,6	7,3	20,9
Zvolen	98 064	45 014	74,9	75,2	5,9	17,4
Žiar n. Hronom	48 836	16 776	77,7	77,9	6,9	14,9
Žilina	44 332	25 897	59,7	62,0	4,1	18,7
Východoslovenský kraj	826 385	497 510	80,2	83,7	6,7	21,3
Bardejov	96 874	57 060	66,6	65,9	5,4	18,3
Humenné	97 598	39 884	60,6	65,5	6,2	14,0
Košice	86 346	62 938	94,7	97,4	7,5	26,7
Michalovce	121 319	90 057	90,0	91,0	6,6	25,8
Poprad	96 670	45 941	69,8	68,7	6,9	13,8
Prešov	109 018	72 395	72,3	75,5	5,3	22,0
Rožňava	56 424	20 477	94,5	95,8	11,8	18,5
Spišská Nová Ves	59 658	29 626	82,1	87,5	7,9	21,6
Trebišov	102 478	79 132	97,0	98,3	7,9	28,6

Rostlinná výroba

Území	Plochy osevu zemědělských plodin v ha						Hektarové výnosy zemědělských plodin v q							
	celkem	obilniny	luštěni- ny	technické plodiny	brambo- ry	pícniny	pše- nice	žito	ječmen	luště- niny jedlé	řepka a ře- pice	cuk- rovka	bram- bory	louky trvalé
a	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
ČSSR	5 120 492	2 448 197	142 192	355 169	443 992	1 456 659	24,2	19,8	21,4	13,4	14,6	261,0	84,6	32,4
České kraje	3 377 816	1 573 517	97 387	249 800	302 260	1 011 224	24,8	20,3	22,4	14,9	14,5	245,9	99,9	35,5
Slovensko	1 742 676	874 680	44 805	105 369	141 732	445 435	22,9	17,4	20,1	11,1	15,1	300,9	50,4	26,1
Praha hl. m.	3 264	1 094	72	207	6	1 212	31,9	34,1	28,2	—	—	280,8	110,0	30,7
Středočeský kraj	598 555	274 472	15 228	62 365	40 825	182 963	27,5	21,2	22,8	20,5	14,3	242,4	93,6	38,2
Benešov	75 886	36 608	1 477	4 317	9 412	23 298	19,4	19,2	16,0	18,1	11,5	108,0	105,2	39,0
Beroun	30 207	14 464	1 088	2 039	1 432	10 835	22,0	19,0	16,4	12,3	14,1	202,6	68,0	37,3
Kladno	46 136	20 849	1 118	7 194	1 340	14 349	35,3	27,7	27,4	23,4	16,4	267,9	103,7	33,1
Kolín	52 670	23 873	1 210	7 932	2 731	14 456	29,0	20,5	27,2	20,2	16,9	240,4	86,0	40,8
Kutná Hora	54 087	25 093	1 035	5 666	4 463	16 300	24,3	20,8	23,1	17,2	15,0	210,8	86,1	38,5
Mělník	43 223	19 114	776	5 672	2 197	12 786	31,1	24,9	24,7	22,8	16,0	257,8	96,5	25,9
Mladá Boleslav	59 537	26 133	1 691	8 362	3 528	16 771	31,0	24,4	25,8	26,8	17,1	259,1	101,5	35,7
Nymburk	59 474	25 589	1 828	7 537	3 577	14 420	26,2	22,2	20,3	22,1	13,7	227,1	79,1	32,5
Praha-východ	48 011	21 664	1 146	6 278	2 130	15 602	31,0	23,1	24,1	20,3	14,6	250,3	82,5	36,5
Praha-západ	32 259	13 965	1 202	3 926	1 094	11 229	29,9	20,1	25,7	20,2	13,8	251,4	66,6	35,8
Příbram	55 740	26 977	1 471	2 289	6 114	17 982	20,7	19,1	16,4	15,3	14,0	125,6	101,0	42,8
Rakovník	41 325	20 143	1 186	1 153	2 807	14 935	27,7	24,5	20,6	16,8	17,0	201,1	90,4	31,5
Jihočeský kraj	410 441	195 462	9 810	11 188	50 025	128 629	17,4	18,0	14,8	9,7	10,5	133,3	105,3	38,1
České Budějovice	62 590	29 655	1 571	1 858	5 361	22 739	13,4	14,4	11,0	6,6	8,5	130,1	69,7	44,8
Český Krumlov	34 471	16 278	1 220	534	2 553	13 062	17,4	15,7	13,1	5,4	—	—	84,4	26,9

Území	Plochy osevu zemědělských plodin v ha						Hektarové výnosy zemědělských plodin v q							
	celkem	obilniny	luštěni- ny	technické plodiny	bram- bory	pícniny	pše- nice	žito	ječmen	luště- niny jedlé	řepka a ře- pice	cuk- rovka	bram- bory	louky trvalé
a	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Jindřichův Hradec	65 926	30 547	2 108	1 540	8 675	19 985	17,9	18,2	14,9	9,3	12,3	197,5	106,2	33,8
Pelhřimov	62 300	29 294	889	2 052	11 647	17 794	21,7	22,0	18,9	8,7	14,2	—	138,1	33,7
Písek	50 055	24 172	973	1 769	6 212	16 203	17,5	16,5	13,3	9,0	11,0	126,0	85,1	46,8
Prachatice	26 666	12 333	623	611	2 959	9 713	19,9	18,7	15,9	11,3	13,3	161,9	89,5	32,4
Strakonice	49 713	25 234	907	927	5 902	12 162	20,3	19,5	17,0	12,1	10,8	176,5	123,7	46,9
Tábor	58 720	27 949	1 519	1 897	6 716	16 971	15,7	17,1	13,2	10,2	9,7	114,7	91,8	39,8
Západočeský kraj	363 210	175 059	12 822	12 173	31 952	111 405	24,2	21,0	18,1	14,4	13,8	167,7	103,1	33,5
Domažlice	45 641	22 436	1 406	2 197	4 880	13 810	26,5	22,5	17,6	16,4	14,9	160,5	96,0	36,8
Cheb	29 151	13 537	1 449	1 077	1 985	9 831	24,6	21,3	17,9	12,4	11,7	—	81,4	20,2
Karlovy Vary	35 813	16 218	1 458	1 099	2 757	12 955	20,7	20,1	15,8	8,6	11,5	—	116,4	26,7
Klatovy	58 209	28 922	1 107	1 569	7 897	15 472	22,9	21,7	18,4	13,7	14,6	187,4	132,0	41,6
Plzeň-jih	50 491	24 822	1 821	1 771	4 801	13 701	23,6	21,6	16,9	15,3	14,3	168,2	101,8	38,5
Plzeň-sever	58 358	28 861	1 956	1 977	4 658	16 107	26,4	18,4	19,6	11,7	15,7	171,9	76,5	36,1
Rokycany	19 341	9 754	673	643	1 201	4 329	23,2	21,1	16,6	21,6	14,3	147,3	64,0	38,7
Sokolov	15 135	6 531	670	329	975	5 953	20,3	18,3	14,5	—	9,8	—	100,1	22,5
Tachov	49 389	23 439	2 267	1 515	2 766	18 474	23,7	19,2	20,2	14,7	12,9	—	105,1	29,4
Severočeský kraj	292 820	137 566	8 749	22 193	15 295	97 384	30,1	22,4	24,2	17,9	12,3	264,6	96,3	30,3
Česká Lípa	32 954	14 642	1 392	1 509	1 858	12 481	25,0	21,4	21,9	11,7	13,0	179,8	105,2	32,6
Děčín	18 337	9 113	430	676	1 249	6 547	16,5	17,7	14,7	8,5	10,1	149,1	90,3	29,7
Chomutov	35 810	16 501	1 519	2 666	1 161	12 303	35,9	23,5	23,5	13,7	12,9	196,6	89,9	23,3
Jablonec n. Nisou	5 497	2 384	86	109	659	2 063	18,9	19,3	13,9	—	14,9	148,8	105,1	35,0
Liberec	27 257	13 066	898	1 379	2 353	8 778	21,8	19,6	17,8	10,3	10,4	245,0	140,5	35,2

Litoměřice	63 540	29 124	1 507	6 710	3 605	18 955	31,6	25,5	25,6	21,0	13,5	307,5	100,1	27,6
Louny	70 831	34 090	1 918	6 583	3 172	23 149	34,0	27,5	25,1	20,7	14,8	266,8	93,7	19,9
Most	13 557	6 839	337	1 212	166	4 185	35,2	26,2	24,9	18,0	—	237,2	118,8	17,0
Teplice	13 470	6 445	390	903	499	4 425	28,4	21,5	21,1	17,4	13,5	227,8	58,5	27,9
Ústí n. Labem	11 567	5 362	272	446	573	4 498	25,0	19,8	18,9	8,7	11,1	243,3	56,4	26,7
Východočeský kraj	511 299	232 206	15 632	42 496	47 814	148 376	24,6	20,7	21,6	13,9	14,9	220,2	113,7	38,8
Havlíčkův Brod	64 338	31 114	1 271	2 796	10 668	16 965	22,8	21,9	20,1	10,9	14,9	144,6	147,3	34,8
Hradec Králové	53 421	23 633	1 783	7 143	3 262	13 823	27,1	21,8	23,8	16,1	15,1	237,5	97,6	46,2
Chrudim	49 475	23 176	1 465	5 331	4 209	13 268	25,6	20,2	22,6	15,6	14,4	213,8	98,1	32,0
Jičín	48 691	22 005	1 479	6 262	3 011	12 499	27,7	23,0	23,8	16,4	17,0	246,4	104,7	43,7
Náchod	37 664	17 107	1 596	3 223	2 988	11 333	24,9	22,9	21,0	11,8	14,7	220,5	104,9	41,3
Pardubice	44 647	19 639	1 287	4 441	3 051	10 479	22,5	18,5	19,4	14,0	14,1	216,2	79,1	41,4
Rychnov n. Kněžnou	40 323	18 137	1 197	3 218	3 492	12 936	22,9	19,5	18,0	11,6	15,4	177,3	85,8	35,3
Semily	22 301	9 327	300	1 078	2 432	8 610	22,5	21,2	19,8	16,8	15,5	225,0	114,2	42,7
Svitavy	65 224	30 448	1 962	3 902	6 441	20 286	24,7	21,0	22,7	11,4	14,4	188,4	129,4	35,4
Trutnov	31 602	13 605	1 448	1 798	2 676	10 949	21,8	18,8	19,2	9,5	15,0	204,6	100,2	40,6
Ústí n. Orlicí	53 613	24 015	1 844	3 304	5 584	17 228	23,2	19,9	21,4	13,8	14,8	176,0	104,9	38,1
Jihomoravský kraj	766 920	365 040	20 429	62 965	77 826	205 557	25,4	21,3	24,8	13,7	16,9	267,2	103,0	33,8
Blansko	36 363	17 175	1 175	2 535	4 598	9 427	24,9	21,0	22,4	13,2	16,0	196,5	91,2	39,0
Brno	66 105	31 883	1 466	6 902	5 622	17 007	27,3	21,2	26,0	16,1	17,4	281,7	115,2	32,9
Břeclav	69 275	33 401	1 758	6 454	4 022	16 818	25,3	20,4	25,4	13,5	16,9	275,7	96,0	20,8
Gottwaldov	32 986	15 643	654	1 791	2 613	10 620	18,4	17,6	20,9	13,5	13,8	170,0	32,3	30,0
Hodonín	57 524	28 119	1 057	5 084	4 144	14 453	24,1	20,4	24,4	12,4	17,0	261,0	65,2	24,8
Jihlava	54 626	25 253	1 359	1 898	9 253	15 972	22,1	22,2	18,4	9,7	16,3	169,6	136,7	34,7
Kroměříž	44 112	20 940	904	6 731	3 105	11 174	25,8	21,9	26,8	14,7	18,8	236,3	96,6	36,3
Prostějov	49 775	23 089	1 179	7 168	4 153	12 474	27,8	20,1	29,8	18,3	19,7	296,0	107,3	33,7
Třebíč	85 436	40 248	2 982	3 395	13 136	23 427	26,9	22,2	19,7	14,1	17,6	194,0	92,6	48,1
Uherské Hradiště	48 429	23 289	1 197	4 479	3 404	13 383	21,4	17,7	20,3	11,1	13,9	199,5	56,6	30,3

Pozn.: Půda pod správou MNO v Západočeském kraji není rozdělená do okresů.

Rostlinná výroba

Dokončení

III A

Území	Plocha osevu zemědělských plodin v ha						Hektarové výnosy zemědělských plodin v q							
	celkem	obilniny	luštěniny	technické plodiny	brambory	pícniny	pšenice	žito	ječmen	luštěniny jedlé	řepka a řepice	cukrovka	brambory	louky trvalé
a	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Vyškov	45 970	20 995	1 656	6 506	3 556	11 672	27,4	21,3	27,4	19,7	18,9	290,6	102,0	33,9
Znojmo	103 197	49 838	3 731	7 253	7 838	29 807	27,6	19,8	26,1	11,4	15,7	301,2	96,9	28,8
Žďár n. Sázavou	73 122	35 167	1 311	2 769	12 382	19 323	23,9	22,3	21,4	10,8	14,1	—	133,4	36,8
Severomoravský kraj	431 307	192 618	14 645	36 209	38 517	135 698	21,9	17,3	23,2	11,3	16,1	231,8	73,9	32,4
Bruntál	61 275	26 161	3 451	3 273	5 340	22 314	17,8	15,4	15,3	6,8	12,5	117,4	68,1	26,7
Frydek-Místek	34 026	14 441	1 150	888	4 269	12 348	17,7	18,3	15,9	9,6	12,9	194,8	61,1	36,0
Karviná	14 933	6 409	555	427	1 300	5 289	21,1	20,6	19,4	8,6	13,6	226,9	71,8	29,6
Nový Jičín	46 543	20 717	1 660	2 685	4 331	15 613	19,5	17,7	18,5	10,0	15,1	157,7	56,6	32,6
Olomouc	70 988	32 671	1 455	10 901	5 292	17 885	26,3	16,9	29,6	13,1	20,4	269,0	98,5	41,6
Opava	60 511	28 180	2 117	5 521	6 303	16 608	24,4	19,5	22,8	10,5	17,6	191,7	83,0	30,5
Ostrava	2 567	1 023	56	41	249	848	26,1	22,8	25,9	23,3	18,0	247,7	73,5	41,6
Přerov	54 179	24 414	1 894	7 438	3 655	14 711	24,3	19,7	26,0	15,4	18,1	228,2	85,8	37,8
Šumperk	61 582	28 386	2 063	4 401	4 815	20 391	20,3	16,3	20,6	12,0	15,7	201,4	86,0	31,8
Vsetín	24 703	10 216	244	634	2 963	9 691	15,8	15,3	13,7	8,2	17,4	159,3	30,5	31,0
Západoslovenský kraj	856 074	427 532	23 853	66 916	25 802	207 943	27,1	18,0	24,1	13,0	17,6	332,2	67,1	21,4
Bratislava	67 774	34 979	2 065	2 422	2 521	19 494	25,8	14,3	23,1	12,0	11,9	307,1	59,7	26,2
Dunajská Streda	78 479	30 063	2 347	4 647	577	16 815	28,1	24,4	26,4	13,9	18,2	374,1	90,3	18,0
Galanta	81 624	44 849	2 653	8 348	1 415	20 911	27,7	26,5	26,5	12,4	26,5	353,3	92,5	24,0
Komárno	75 614	17 792	654	2 246	497	9 805	25,3	19,0	23,0	16,1	17,8	340,9	90,2	19,0
Levice	95 221	54 473	3 123	8 632	1 484	22 802	29,2	21,7	24,3	10,2	19,6	398,7	73,4	16,5
Nitra	89 039	50 786	2 934	8 636	1 810	21 144	28,9	23,4	24,2	13,9	17,2	305,0	68,0	21,9
Nové Zámky	96 871	56 206	2 527	8 940	1 303	24 295	27,2	21,5	25,3	12,1	18,9	378,3	62,9	22,1

Senica	67 832	32 483	1 590	4 188	5 802	18 037	21,0	14,6	19,4	10,8	16,3	204,7	70,1	23,3
Topoľčany	64 377	33 232	1 692	6 643	3 367	16 580	29,2	24,0	23,1	11,2	17,1	282,1	53,3	25,0
Trenčín	47 472	23 447	1 038	3 522	4 221	13 367	22,5	18,1	20,1	10,1	14,3	251,8	42,5	18,3
Trnava	91 771	49 222	3 230	8 692	2 805	24 693	28,0	20,7	25,9	15,1	18,8	347,6	82,5	20,5
Stredoslovenský kraj	387 205	192 957	8 567	13 729	54 311	106 369	18,7	17,3	15,1	5,6	12,1	204,3	51,4	27,5
Banská Bystrica	16 142	6 149	146	197	3 929	5 423	17,3	16,1	14,4	3,6	13,0	—	57,2	33,1
Čadca	19 054	7 446	154	10	4 761	6 416	10,2	11,7	8,4	10,0	17,5	160,0	48,9	25,9
Dolný Kubín	33 029	17 010	175	271	7 867	7 102	14,5	16,5	11,9	5,0	—	—	69,2	23,1
Liptovský Mikuláš	26 457	12 288	409	265	5 355	7 562	21,5	22,1	17,0	9,6	12,7	243,5	72,0	26,1
I.učenec	71 813	39 049	2 245	4 131	5 600	18 518	19,6	17,2	16,6	5,5	12,2	187,1	40,6	31,4
Martin	22 785	10 568	797	797	3 771	6 498	19,3	19,8	17,8	5,2	9,0	89,0	50,8	22,5
Považská Bystrica	28 236	12 923	510	698	5 092	7 405	15,4	15,6	14,4	4,8	12,3	220,8	43,8	23,1
Prievidza	21 152	10 176	543	660	2 409	6 153	19,5	16,7	18,0	5,9	12,5	196,1	48,6	23,1
Rimavská Sobota	59 894	32 220	1 436	4 239	2 926	17 583	20,5	18,1	16,8	7,0	12,9	217,2	31,7	24,8
Zvolen	45 628	24 861	1 146	1 585	5 060	11 784	18,3	16,6	16,4	5,1	12,4	223,9	50,9	31,7
Žiar n. Hronom	17 101	9 024	620	473	2 382	4 221	16,9	15,1	11,9	4,2	11,1	155,5	47,1	23,0
Žilina	25 914	11 243	386	403	5 159	7 704	14,2	15,8	11,5	4,4	10,9	183,3	34,6	28,6
Východoslovenský kraj	-499 397	254 191	12 385	24 724	61 619	131 123	19,3	17,0	16,7	6,9	13,6	206,8	42,2	26,1
Bardejov	56 941	28 469	573	987	8 857	16 299	12,2	10,0	9,9	4,8	10,4	238,4	22,1	23,5
Humenné	41 192	20 659	440	709	8 123	10 180	12,2	13,3	12,1	6,3	9,6	135,4	26,2	28,2
Košice	63 259	33 102	2 129	2 768	3 773	19 053	22,2	17,6	19,7	6,4	15,0	226,5	35,7	19,7
Michalovce	88 413	46 158	2 334	8 062	7 782	21 221	21,3	17,3	19,2	10,2	15,8	200,7	30,8	20,7
Poprad	46 584	22 620	1 054	1 089	8 675	12 500	16,3	24,0	18,1	6,2	—	—	71,6	27,9
Prešov	72 640	36 756	1 607	2 247	12 896	16 720	16,6	16,9	14,2	6,0	13,3	181,4	39,1	31,9
Rožňava	20 674	10 887	550	767	2 524	5 494	17,6	14,7	14,8	3,9	12,5	149,2	28,8	23,6
Spišská Nová Ves	29 862	13 788	599	615	5 715	8 502	22,9	19,3	18,3	7,1	9,8	262,6	67,5	29,3
Trebišov	79 832	41 752	3 099	7 480	3 274	21 154	24,0	19,9	20,7	7,4	16,9	210,2	67,9	26,3

Živočišná výroba

Území	Počet hospodářských zvířat k 1. lednu 1966						Na 100 ha zemědělské půdy připadá			Na 100 ha orné půdy připadá		Průměrná roční	
	koně	skot	prasata	ovce	drůbež	z toho slepice	skotu	krav	ovcí	prasat	slepice	dojivost v l	snůška vajec v ks
a	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
ČSSR	188 423	4 338 984	5 543 701	614 072	27 752 415	21 464 767	61,8	27,4	8,6	109,5	423,9	1 954	141
České kraje	104 179	3 011 470	3 493 466	135 859	18 598 885	14 850 742	67,4	30,7	3,0	104,4	443,9	2 040	148
Slovensko	84 244	1 377 514	2 050 235	478 213	9 153 530	6 614 025	52,3	21,9	18,1	119,4	385,1	1 752	125
Praha hl. m.	268	2 511	3 758	273	36 668	22 648	56,3	21,5	6,1	112,6	678,9	3 604	141
Středočeský kraj	15 006	497 148	637 498	21 371	3 851 209	2 736 435	70,3	31,5	3,0	107,3	460,6	2 006	145
Benešov	2 840	66 933	75 917	1 469	383 824	324 934	70,2	32,0	1,5	100,2	428,9	1 802	136
Beroun	764	25 430	27 355	2 796	240 476	179 874	64,0	27,3	7,0	87,8	577,2	2 012	152
Kladno	818	33 732	56 285	2 881	282 103	210 879	67,7	30,8	5,8	123,6	463,2	2 009	155
Kolín	1 119	44 851	66 431	2 048	275 947	246 103	76,1	36,8	3,5	127,7	473,2	2 103	145
Kutná Hora	1 467	48 429	60 193	1 521	281 976	256 581	76,3	34,3	2,4	111,9	477,1	1 907	145
Mělník	788	30 025	51 047	1 488	224 416	176 998	61,9	27,7	3,1	119,1	412,9	1 960	166
Mladá Boleslav	1 246	50 271	61 082	1 584	301 631	265 530	75,6	33,9	2,4	104,9	455,9	2 080	152
Nymburk	1 215	46 256	61 215	1 520	282 321	263 590	72,1	33,7	2,4	104,3	449,1	2 096	142
Praha-východ	1 022	37 966	53 338	2 329	872 669	258 241	69,1	29,5	4,2	112,6	545,1	2 152	138
Praha-západ	838	28 448	32 159	1 159	234 973	159 187	74,4	32,8	3,0	100,2	496,2	2 147	126
Příbram	1 810	54 040	50 570	1 130	275 691	237 605	70,3	30,5	1,5	91,0	427,7	1 963	165
Rakovník	1 079	30 767	41 906	1 446	195 182	156 913	60,7	24,8	2,9	102,1	382,2	2 025	141
Jihočeský kraj	15 399	423 703	392 179	15 439	2 043 357	1 806 134	69,8	32,1	2,5	95,9	441,5	1 986	151
České Budějovice	2 396	67 162	56 537	530	330 782	292 896	74,8	35,1	0,6	90,7	470,0	2 081	140
Český Krumlov	1 130	33 826	18 196	3 902	129 045	102 496	51,5	21,0	5,9	53,8	303,1	2 220	177

Jindřichův Hradec	2 256	67 206	92 179	1 322	345 739	301 871	69,5	30,1	1,4	140,2	459,1	1 892	163
Pelhřimov	1 796	54 945	55 183	1 807	289 827	271 974	66,6	31,2	2,2	88,6	436,9	2 019	150
Písek	2 087	52 266	48 926	1 361	263 513	234 067	77,3	36,5	2,0	97,8	468,0	2 100	152
Prachatice	1 488	37 289	18 082	3 390	123 940	112 603	67,0	30,1	6,1	68,5	426,5	1 865	118
Strakonice	1 722	54 004	46 169	1 826	284 558	229 443	77,2	36,4	2,6	92,9	461,6	1 913	155
Tábor	2 524	57 005	56 907	1 301	275 953	260 784	71,9	35,4	1,6	96,7	443,1	1 867	145
Západočeský kraj	9 936	339 684	309 324	20 571	1 884 884	1 479 821	62,9	27,2	3,8	86,2	412,3	1 975	147
Domažlice	1 226	46 321	37 475	1 018	230 152	193 234	74,0	32,0	1,6	82,7	426,5	1 958	152
Cheb	508	21 689	18 639	1 528	123 898	94 572	50,3	20,8	3,5	65,7	333,5	1 853	149
Karlovy Vary	868	34 162	26 072	2 724	174 869	114 885	47,2	18,8	3,8	73,4	323,2	1 899	159
Klatovy	2 492	71 610	53 626	6 120	334 172	280 506	75,6	34,2	6,5	92,2	482,1	1 870	136
Plzeň-jih	1 487	51 415	51 956	1 803	308 981	260 227	72,5	33,1	2,5	101,7	509,6	2 057	139
Plzeň-sever	1 467	44 343	65 006	2 418	298 459	253 073	62,5	27,7	3,4	113,1	440,5	1 976	164
Rokycany	624	18 807	16 919	1 319	108 984	92 643	67,6	28,0	4,7	86,8	475,1	2 197	166
Sokolov	407	11 991	5 412	460	103 531	70 330	42,0	15,2	1,6	37,8	491,1	2 066	152
Tachov	857	39 346	34 219	3 181	201 838	120 351	56,8	24,3	4,6	69,5	244,5	2 082	119
Severočeský kraj	7 100	235 263	279 884	27 401	1 536 412	1 229 194	57,1	23,9	6,7	96,8	425,1	2 094	149
Česká Lípa	1 071	30 582	44 285	2 394	159 726	129 067	60,3	25,7	4,7	135,1	393,7	2 150	156
Děčín	693	21 622	11 432	1 478	165 895	100 832	58,1	23,5	4,0	63,3	558,4	1 963	154
Chomutov	609	24 090	34 360	2 232	176 744	114 552	51,7	21,3	4,8	99,3	331,0	2 224	159
Jablonec n. Nisou	257	8 503	769	496	40 519	38 124	59,7	26,1	3,5	141,7	702,5	2 225	112
Liberec	992	32 298	16 823	1 567	158 629	137 132	70,4	30,9	3,4	62,0	505,2	2 094	126
Litoměřice	1 097	42 470	66 695	7 594	270 732	250 707	55,7	23,3	10,0	106,8	401,6	2 054	145
Louny	1 520	48 792	68 742	5 592	330 488	270 078	58,5	24,3	6,7	97,0	381,1	2 171	154
Most	318	6 681	14 143	1 801	55 174	49 557	39,2	17,0	10,6	103,9	364,2	1 861	140
Teplice	213	9 348	13 334	2 892	100 026	75 000	49,1	19,3	15,2	101,6	571,3	1 985	158
Ústí n. Labem	330	10 877	9 301	1 355	78 479	64 145	50,4	20,4	6,3	83,6	576,7	1 855	174

Území	Počet hospodářských zvířat k 1. lednu 1966						Na 100 ha zemědělské půdy připadá			Na 100 ha orné půdy připadá		Průměrná roční	
	koně	skot	prasata	ovce	drůbež	z toho slepice	skotu	krav	ovci	prasat	slepice	dojivost v l	snůška vajec v ks
a	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Východočeský kraj	16 851	519 487	522 180	10 724	2 910 362	2 264 736	75,3	36,5	1,6	102,8	445,7	2 142	151
Havlíčkův Brod	2 280	59 398	64 614	1 067	325 993	290 290	71,2	34,6	1,3	100,8	452,9	1 807	143
Hradec Králové	1 632	54 945	104 961	1 226	302 958	249 359	84,8	41,8	1,9	198,6	471,8	2 258	158
Chrudim	1 628	49 180	47 692	623	245 257	216 753	75,5	37,0	1,0	96,4	438,3	1 966	143
Jičín	1 749	49 775	47 162	1 375	276 803	226 145	80,9	40,7	2,2	97,0	465,2	2 214	144
Náchod	1 178	42 573	30 984	2 276	192 583	169 495	76,5	36,3	4,1	82,6	451,7	2 297	168
Pardubice	1 953	41 998	69 838	109	407 494	211 706	76,7	37,8	0,2	156,7	475,1	2 104	167
Rychnov n. Kněžnou	1 246	40 395	36 202	487	243 481	174 155	73,3	36,1	0,9	90,7	436,5	2 216	174
Semily	1 019	29 860	9 048	749	131 395	118 206	77,9	37,8	2,0	41,6	543,4	2 143	135
Svitavy	1 627	57 421	53 909	930	330 919	253 541	69,5	31,6	1,1	83,6	393,1	2 092	133
Trutnov	860	32 939	14 026	1 251	157 029	121 400	64,7	29,8	2,5	45,2	391,1	2 355	152
Ústí n. Orlicí	1 679	61 003	43 744	631	296 450	233 686	78,3	38,8	0,8	81,3	434,3	2 250	155
Jihomoravský kraj	23 826	601 020	943 894	18 278	3 936 269	3 383 551	64,7	28,9	2,0	124,6	446,6	2 039	148
Blansko	1 318	29 883	41 557	1 462	199 170	179 163	64,6	30,7	3,2	115,6	498,6	2 042	153
Brno	2 057	47 247	95 732	2 565	432 219	373 509	63,4	26,7	3,4	147,9	576,9	2 097	139
Břeclav	1 982	48 081	94 694	1 167	342 599	293 016	57,2	22,8	1,4	138,4	428,3	1 976	160
Gottwaldov	2 029	36 028	29 646	1 147	205 654	172 021	71,1	32,9	2,3	91,7	532,2	1 900	135
Hodonín	1 892	43 827	95 412	1 605	310 571	264 646	61,1	27,2	2,2	169,7	470,6	2 037	160
Jihlava	1 612	47 964	52 126	1 632	276 977	249 123	65,6	30,4	2,2	95,8	458,1	1 918	151
Kroměříž	1 483	37 789	52 297	925	211 931	182 512	74,7	35,0	1,8	120,0	418,9	2 387	174
Prostějov	1 297	39 775	58 834	373	305 484	246 520	70,4	30,5	0,7	118,8	497,7	2 241	161
Třebíč	2 457	64 415	101 000	2 972	350 593	318 882	64,5	29,8	3,0	118,7	374,7	1 928	138

Uherské Hradiště	1 541	37 943	54 480	1 397	219 052	196 621	61,9	28,7	2,3	115,1	415,5	1 996	122
Vyškov	1 466	34 642	59 668	340	252 197	212 160	69,3	29,8	0,7	131,8	468,7	2 224	145
Znojmo	2 096	67 286	130 481	1 977	448 502	387 330	59,9	24,2	1,8	127,5	378,4	1 930	139
Žďár n. Sázavou	2 596	66 140	77 967	716	381 320	308 048	67,9	33,0	0,7	107,6	425,1	2 029	156
Severomoravský kraj	15 793	392 654	404 749	21 802	2 399 724	1 928 223	68,0	32,4	3,8	95,2	453,3	2 011	144
Bruntál	1 347	44 875	28 526	3 146	179 108	142 385	53,3	23,1	3,7	46,8	233,7	1 923	154
Frýdek-Místek	1 845	41 702	24 760	2 746	252 359	220 288	77,7	40,5	5,1	73,9	657,5	1 768	139
Karviná	694	10 835	15 795	1 901	126 691	116 447	56,5	30,4	9,9	109,8	809,3	2 210	146
Nový Jičín	1 696	45 567	45 566	3 870	346 416	217 040	73,0	36,3	6,2	99,0	471,3	1 878	134
Olomouc	1 548	58 973	99 368	754	400 210	326 982	73,5	33,5	0,9	140,9	463,6	2 322	153
Opava	2 562	51 901	63 928	1 507	327 892	280 357	70,2	34,0	2,0	106,4	466,7	1 922	160
Ostrava město	297	2 154	2 887	239	31 368	28 610	65,9	28,7	7,3	134,4	1331,9	2 342	101
Přerov	1 958	47 687	66 218	844	290 518	222 104	67,3	32,8	1,2	123,5	414,1	2 255	147
Šumperk	2 130	54 624	41 497	2 644	283 676	234 229	63,2	27,3	3,1	69,1	390,2	2 092	144
Vsetín	1 716	34 336	16 204	4 151	161 486	139 781	79,7	40,6	9,6	67,3	580,6	1 722	114
Západoslovenský kraj	27 165	527 039	1 140 551	97 091	4 773 099	3 262 214	52,8	20,0	9,7	136,1	389,2	2 105	131
Bratislava	1 642	42 443	82 999	548	747 384	333 902	49,7	18,4	0,6	125,3	503,9	2 162	134
Dunajská Streda	2 192	51 536	135 381	3 889	427 040	310 232	59,1	21,8	4,5	176,7	405,0	2 510	144
Galanta	2 278	45 734	119 874	1 937	468 112	334 469	54,3	19,4	2,3	150,0	418,6	2 213	142
Komárno	2 466	36 491	105 813	17 937	398 459	249 253	44,3	15,7	21,8	149,9	353,1	1 985	142
Levice	3 224	54 918	117 974	31 121	433 621	299 861	47,8	18,2	27,1	124,9	317,6	2 114	136
Nitra	2 880	50 712	112 465	9 024	401 993	314 430	49,4	18,9	8,8	127,0	355,1	2 088	121
Nové Zámky	2 774	52 736	124 527	16 923	480 884	353 681	48,2	18,4	15,5	130,4	370,5	2 005	126
Senica	2 781	49 906	86 449	2 564	315 210	271 994	54,8	21,2	2,8	129,2	406,6	1 925	120
Topolčany	1 990	44 305	74 670	4 208	379 727	241 717	59,7	23,6	5,7	117,3	379,8	2 278	124
Trenčín	2 856	39 140	56 176	7 195	247 768	207 278	58,3	25,5	10,7	121,5	448,2	1 762	103
Trnava	2 082	59 118	124 223	1 745	472 901	345 397	59,3	21,4	1,8	138,7	385,8	2 098	136
Stredoslovenský kraj	27 513	427 947	422 310	217 944	2 029 804	1 588 819	52,7	23,8	26,9	110,6	416,2	1 617	122
Banská Bystrica	1 737	33 190	16 856	24 962	126 310	86 830	46,5	19,7	35,0	104,9	540,1	1 770	133

Území	Počet hospodářských zvířat k 1. lednu 1966						Na 100 ha zemědělské půdy připadá			Na 100 ha orné půdy připadá		Průměrná roční	
	koně	skot	prasata	ovce	drůbež	z toho slepice	skotu	krav	ovcí	prasat	slepíc	dojivost v l	snůška vajec v ks
a	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Čadca	2 210	28 499	14 501	1 991	116 660	96 217	78,3	43,8	5,5	78,1	518,4	1 758	132
Dolný Kubín	6 085	55 395	23 727	13 289	131 607	113 057	68,8	31,4	16,5	72,5	345,3	1 181	106
Liptovský Mikuláš	2 053	38 329	30 648	20 224	134 865	112 186	53,8	24,7	28,4	121,2	443,5	1 611	117
Lučenec	2 932	56 471	84 862	45 814	329 402	256 801	46,2	18,9	37,5	119,6	361,9	1 571	140
Martin	1 249	22 863	28 733	16 265	147 470	114 381	52,2	22,8	37,1	126,8	504,7	1 783	133
Považská Bystrica	2 108	25 734	30 005	3 686	183 962	145 657	55,2	30,0	7,9	107,9	523,9	1 592	123
Prievidza	1 272	20 458	22 406	4 181	130 767	106 916	50,0	22,3	10,2	108,5	517,9	1 962	130
Rimavská Sobota	1 594	49 784	73 862	43 728	278 231	195 366	46,5	18,0	40,8	124,5	329,4	1 781	130
Zvolen	3 122	46 801	51 928	30 340	184 517	148 545	47,7	21,0	30,9	115,4	330,0	1 715	136
Žiar n. Hronom	1 087	25 513	18 589	6 067	112 133	87 614	52,2	23,0	12,4	110,8	522,3	1 628	119
Žilina	2 064	24 910	26 193	7 397	153 880	125 249	56,2	29,7	16,7	101,1	483,6	1 463	114
Východoslovenský kraj	29 566	422 528	487 374	163 178	2 350 627	1 762 992	51,1	22,3	19,7	98,0	354,4	1 514	117
Bardejov	5 672	49 793	35 859	8 912	222 909	173 713	51,4	25,8	9,2	62,8	304,4	1 330	108
Humenné	5 810	42 761	26 968	8 541	197 286	150 119	43,8	21,0	8,8	67,6	376,4	1 473	132
Košice	1 501	47 793	70 036	25 177	331 471	227 110	55,4	22,0	29,2	111,3	360,8	1 672	110
Michalovce	3 375	60 892	98 759	13 449	391 868	312 901	50,2	22,0	11,1	109,7	347,4	1 575	109
Poprad	3 990	50 189	39 168	19 196	163 106	130 926	51,9	21,5	19,9	85,3	285,0	1 460	123
Prešov	4 175	64 415	66 821	22 184	350 623	269 615	59,1	28,3	20,3	92,3	372,4	1 332	111
Rožňava	1 456	24 041	23 744	20 008	126 444	99 746	42,6	17,4	35,5	116,0	487,1	1 611	139
Spišská Nová Ves	1 626	31 767	32 577	19 328	138 337	104 014	53,2	22,0	32,4	110,0	351,1	1 681	127
Trebišov	1 961	50 877	93 442	26 383	428 583	294 848	49,6	17,9	25,7	118,1	372,6	1 743	119

Vinice, ovocné stromy a chmelnice podle jednotlivých krajů

Ukazatel	ČSSR celkem	Kraj				
		Praha hl. m.	Středo- český	Jiho- český	Západo- český	Severo- český
a	1	2	3	4	5	6
Plocha vinic v ha	27 409	11	173	—	—	116
z toho plodných	20 289	10	165	—	—	83
Sklizeň hroznů v t	39 152	31	495	—	—	355
z 1 ha v q	19,3	31,0	30,0	—	—	42,9
Ovocné stromy celkem	50 476 760	569 861	8 028 323	2 742 694	3 077 357	3 894 103
v tom: jabloně	19 305 866	220 480	3 313 346	1 276 011	1 395 295	1 643 253
hrušně	5 062 998	98 657	749 807	244 917	281 272	744 122
višně	1 422 488	28 622	323 512	73 849	99 087	151 296
třešně	4 520 585	50 159	817 011	268 724	294 823	305 485
švestky	12 317 235	68 246	2 045 998	712 465	873 088	654 805
slívy, mirabel- ky, renklody	2 891 285	45 487	362 929	129 310	82 899	126 107
broskvoně	767 893	12 315	47 488	2 322	3 589	27 702
meruňky	1 969 303	30 589	95 426	4 432	7 197	166 995
vlašské ořešáky	2 219 107	15 306	272 806	30 664	40 107	74 338
Plochy chmelnic celkem v ha	9 909	—	3 288	—	54	6 014
z toho nesoucích v ha	9 151	—	3 082	—	52	5 526
Celková sklizeň v t	7 194	—	2 324	—	31	4 484

Ukazatel	Kraj					
	Výcho- dočeský	Jiho- moravský	Severo- moravský	Západo- slovenský	Středo- slovenský	Výcho- do sloven- ský
a	7	8	9	10	11	12
Plocha vinic v ha	—	7 686	1	15 443	1 685	2 294
z toho plodných	—	5 321	1	12 051	1 331	1 327
Sklizeň hroznů v t	—	10 033	1	24 113	1 648	2 476
z 1 ha v q	—	18,8	14,8	20,0	12,4	18,7
Ovocné stromy celkem	5 728 166	8 869 085	5 178 428	5 664 679	3 193 943	3 530 121
v tom: jabloně	2 668 774	2 762 229	1 993 316	1 326 687	1 266 304	1 440 171
hrušně	484 332	737 649	556 222	506 268	325 419	334 333
višně	185 680	229 341	115 098	153 402	36 311	26 290
třešně	495 522	782 346	531 934	518 439	229 795	226 347
švestky	1 502 632	2 265 267	1 460 429	1 222 649	761 107	750 549
slivy, mirabel- ky, renklody	234 726	572 814	279 337	386 578	345 869	325 229
broskvoně	5 984	272 433	17 304	308 253	15 866	54 637
meruňky	16 957	844 774	47 272	583 943	33 009	138 709
vlašské ořešáky	133 559	402 232	177 516	658 460	180 263	233 856
Plochy chmelnic celkem v ha	—	11	314	205	—	23
z toho nesoucích v ha	—	11	286	176	—	18
Celková sklizeň v t	—	6	230	117	—	2